

valóság

A TARTALOMBÓL

Prugberger Tamás: Az orosz–ukrán háború neuralgikus kérdései

Kapronczay Károly: Véraldozatok az Alpok vidékén – Olaszország az első világháborúban

Iványi Márton: „Egyazon levegőt lélegezve Ohriddal...” – az (ó)szláv nyelvi probléma a római városi kultúra és műveltség balkáni folytonossága tekintetében

László Andor: Miénk itt a tér.
A pesti Széchenyi-liget tündöklése és bukása a 19. században

Hágen András: A háborúk modellezése
Matematika a hadviselésben

Bognár Bulcsu: Vezérkultusz és szekularizált hitek. Vallásosság, értékválasztás és politikai preferenciák Magyarországon

Karkusz Patrik Dániel: Schopenhauer művészetfilozófiája

Váradi Judit: Zeneoktatás távhangolásban

Bólya Anna Mária: Utak, irányok a hazai táncéletben. Pandémia előtti elmélkedés a magyar táncművészetről

Cseresnyés Márk: Európa zárójelbe téve
KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

2
0
2
2

9

valóság

A Tudományos Ismeretterjesztő
Társulat havi folyóirata

2022. szeptember
LXV. évfolyam 9. szám

Szerkesztőség
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.
Postacím:
1431 Budapest, Pf. 176
Telefon: +36-1-327-8965
+36-1-327-8950

Fax: +36-1-327-8969
E-mail: valosag@titnet.hu
Internet: www.valosagonline.hu

Kiadja a Tudományos
Ismeretterjesztő Társulat

Felelős kiadó
Piróth Eszter igazgató
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.

Nyomás
Pauker Nyomda
Felelős vezető

Vértes Gábor

Index: 25 865

ISSN 0324-7228

Támogatóink:
Nemzeti Kulturális Alap,
Kulturális és Innovációs Minisztérium,
Emberi Erőforrás Támogatáskezelő, Magyar Művészeti
Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet

KULTURÁLIS ÉS INNOVÁCIÓS
MINISZTERIUM

EMBERI ERŐFORRÁS
TÁMOGATÁSKEZELŐ

Magyar Művészeti Akadémia
Művészetelméleti és Módszertani
Kutatóintézet

Szerkesztőbizottság
Bogár László
D. Molnár István
Harmati István
Kapronczay Károly
Pomogáts Béla
Tellér Gyula

Főszerkesztő
Kucsera Tamás Gergely
Tőkéczki László (1994–2018)

Szerkesztők
Cseresnyés Márk
Kengyel Péter

Szerkesztőségi irodavezető
Szalai Zsuzsanna

Az orosz–ukrán háború neuralgikus kérdései

(A fegyveres konfliktus kirobbanásának előzményei) 2022. február 24-én a hajnali órákban Oroszország hadüzenet nélkül megtámadta Ukrajnát. Oroszország elnöke, Vlagyimir Putyin és az orosz hadvezetés egy párnapos háborúra gondolhatott, amelyben térdre tudja kényszeríteni a Moszkvától eltávolodott és egyre erőteljesebb mértékben az USA Oroszországgal szembeni politikáját kiszolgáló ukrán vezetést. Azt a Volodimir Zelenszkij elnök által irányított szélsőségesen nacionalista ukrán vezetést, amely örököse annak, amely 2014-ben az amerikai Demokrata Párthoz kötődő pénzhatalom, a hivatalosan a Soros György által fémjelzett „Nyílt Társadalom” és alapítványai, valamint a hozzá kapcsolódó NGO-k segítségével a kijevi Majdanon kirobbantott, forradalommmá vált demonstrációs hullám során került hatalomra. Az amerikai pénzügyi háttérhatalom segítségével a megpuccsolt Janukovics elnököt Petro Porosenko váltotta fel. Ez a familiárisan is azóta a jelenlegi demokrata párti amerikai elnök, Joe Biden fiának gazdasági érdekeltségébe tartozó ország az USA inspirációjára európai uniós és NATO-tagságra törekszik, hogy minél jobban el tudjon szakadni Oroszországtól, amely visszamenő történelmi távlatokban uralma és elnyomása alatt tartotta Ukrajnát, pontosabban a mai Ukrajna területén élő szláv népeket. Ugyanis Ukrajna évezredek történelme során önálló szuverén államisággal a mostani helyzetét kivéve szinte sohasem rendelkezett. Ennek a mostani helyzetnek az alapját az 1919. októberi orosz kommunista forradalmat követő, Lenin és Sztálin irányította bolsevik államszervezés hozta létre, mely számos olyan, korábban is Oroszországhoz tartozott területet, amely több kormányzóság alatt állt, formálisan állammá alakított át, szerintem annak érdekében, hogy lépcsőzetesen könnyebb legyen egy erős központi állami irányítást kialakítani. Így hozta létre az új bolsevik-kommunista hatalom Ukrajnát, Fehéroroszországot, vagyis Belorussziát, Grúziát, Moldáviát, Kazahsztánt, Kirgizisztánt, az Azeri szocialista és az Örmény Tanácsköztársaságot. Ezek csak formálisan voltak önállóan nevezett államok, szuverenitásuk csak névlegesen volt. A tényleges szuverenitást továbbra is a szovjet magállam, az Orosz Szocialista Tanácsköztársaság gyakorolta Szovjetunióként megjelölve (SZSZKSZ = Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége). Szuverén az ilyen módon létrehozott szovjet központi hatalom, gyakorlatilag a legnagyobb szovjet tagköztársaság, a szovjet-orosz volt (Oroszországi Szovjet Szövetségi Szocialista Köztársaság). Valamennyinek a vezető kollektív szerve a kommunista párt tagállamok szerint tagolt pártbizottsága és annak feje, a főtitkár lett, és az egész Szovjetunió központi kollektív vezető szerve a központi pártbizottság, élén a központi pártfőtitkárral. A korábban egységes Oroszországnak Szovjetunióvá történt átalakításánál az USA államszervezeti modellje volt a kiinduló alap. Ez Trockijtól eredt, aki hosszú éveket töltött formálisan szabóként az USA-ban, ténylegesen azonban azért, hogy az ottani viszonyokat tanulmányozza és előkészítsen egy olyan államrezont Oroszországban, amely alkalmassá válik arra, hogy az USA gazdasági fölényét Oroszország befogadja és ennek alapján lehessen azt irányítani és nyersanyagát hasznosítani. Ez az oszd meg és uralkodj (divide et impera) Amerika által is vallott felfogásának nagyon is megfelelt. Nem véletlenül ennek az elvnek megfelelően csatoltak az újonnan kialakított ukrán államhoz a moszkvai körzetből leválasztva ipari területeket, amelyek félgyarmatosítására előbb az USA, majd pedig Németország is szemet vetett. Szerencsés Károly Leninnek, Trockijnak és

Sztálinnak ezt a lépését úgy értelmezi, hogy ennek indoka az volt, hogy az ottani elmaradott mezőgazdasági termelési technológia mellett legyen egy fejlettebb ipari termelési technológia is.¹ Szerintem a tényleges indok az a gyakorlati megfontolás volt Lenin és Sztálin részéről, hogy az ukrainai parasztoktól a rekvirálások során elvételre került termékek egy szovjet köztársaságon belül kerüljenek az ipari munkásokhoz és az ott állomásozó katonasághoz, mert így egyszerűsödik a szállítási adminisztráció. Ugyanis ez esetben elkerülhetővé vált az államok közötti szállítás lebonyolításával kapcsolatos átadás-átvételi adminisztratív nyilvántartásba vétel. Ugyanakkor ez megegyezett a Trockij által közvetített távlati amerikai érdekekkel. Többek között ez szólta Ukrajnának az Oroszországtól történő új állammá alakításával bekövetkezett leválasztása mellett. Oroszország szerette volna bekebelezni az I. világháború végéig az Osztrák–Magyar Monarchia ausztriai részhez tartozott Galiciát is, amelyet azonban mint vesztes félnek át kellett engednie az újonnan megalakuló Lengyelországnak. A legújabb ukrán történeti irodalom igyekszik az akkori ottani demográfiai viszonyokat figyelmen kívül hagyni, hogy Galiciában feles arányban éltek lengyelek és ukránok, mely utóbbiakhoz hozzászámítják ma is a ruszinokat, akik viszont nem vallják magukat sem ukránoknak, sem oroszoknak. Ugyanakkor az ukránok egy nagy százalékra a nyomor miatt Amerikába vándorolt ki.² Hasonlót vonatkoztatnak Kárpátalja etnikai összetételére a II. világháború időszakától kezdve azzal a különbséggel, hogy ott a harmadik nemzetiség nem a lengyel, hanem a magyar.³ Ez utóbbi alapján gondolta II. Miklós cár a „Nagy Háború” kezdetén, hogyha az antant hatalmak – ahová a cári Oroszország is tartozott – megnyeri a háborút, igényt tart Kárpátaljára.⁴

(Ukrajna történetének főbb szakaszai az önállóság és az alárendeltség közötti hanykolódásban) Történelmileg meglehetősen rövid életű és szaggatott, valamint kérdéses volt Ukrajna önálló államisága. A mai Ukrajna területén élő „rusz” népek lényegében olyan oroszok voltak mindig, mint például a moszkvaiak, és csak kezdetben volt a rusz szlávságnak Kijev a központja, ami idővel átveddött Moszkvához.

Az Ukrajna történetéről a Kairosz Kiadónál és a Gondolat Kiadónál 2021-ben megjelent két monográfia⁵ szerint ugyanis a 7. század folyamán a Visztula és a Dnyeper középső folyásának területéről történt szláv szétvándorlás során a mai Ukrajna területén letelepedett, földműveléssel foglalkozó keleti szlávok kapcsolatba kerültek a lovas nomád sztyepei népekkel és a hajózó kereskedő vikingekkel.⁶ A szovjet korszak moszkvai Marxizmus–Leninizmus Intézetének alapításkori, később Sztálin által kegyvesztetté vált igazgatója, Rjazanov által publikált, Marxnak a 18. századi titkos diplomáciáról szóló kéziratai szerint erre a földműveléssel foglalkozó békés ó-szláv népességre, csakúgy, mint a jóval később megalakuló Moszkvai Fejedelemség területén élő hasonlóan békés szláv népekre, rátelepedtek a sztyepei lovas népekkel keveredett harcias hódító vikingek.⁷ Az így kialakult varékok a 8. századra kialakították a földművelő szlávokkal együtt a Kijevi Rusz Fejedelemséget, amely a Rurik-dinasztia alatt felvette a bizánci keresztény vallást. A Kijevi Rusz fejedelemség önálló államként a 13. század második negyedéig létezett,⁸ amikor is a mongol-tatár eredetű „Arany Horda” leigázta és a 15. század elejéig uralma alatt tartotta a megdőntött Rusz állam területén élő népeket.⁹ Az Arany Hordából kialakult, eredetileg egységes mongol állam széthullását követően örököse, a mongol Krími Kánság gyakorolt döntő befolyást az itt élő, mongolokkal is keveredett etnikumra, a kozákságra a mai Ukrajna déli területein, míg az északabbra eső területek a Lengyel–Litván kezdeti perszonál, majd tartós reál Uniónak a fennhatósága alá kerültek (Krevai Perszonál és Lublini Reál Unió).¹⁰ A kozákság részéről elindult fejlődés a 15. század

végétől a 17. század közepéig tartott és a Hmelnickij-féle mozgalommal a Hetmanátus időszakában ért véget. A hetmanátus az a lengyel–litván hadi szervezeti struktúra, ahol a hadvezér a főhetman. Főhetmanként gyakorolt hatalmat a Lengyel-Litván Unióhoz tartozó Ukrajna felett Ukrajna „régenseként” rövid ideig Bohdan Hmelnickij (1654–57), ami jogilag nem, de tényleges jelleggel függetlenséget jelentett Ukrajnának,¹¹ azonban Kalita Iván moszkvai fejedelem fellépésétől kezdve egyre erőteljesebb mértékben igyekezett fennhatóságát a Moszkvai Nagyfejedelemség kiterjeszteni a fél-függetlenné vált ukrainai hetmanságra.¹²

Ugyancsak Marx írja a már említett helyen, hogy Kalita Ivánnal kezdődött meg a 16. század közepétől kezdve az addigi szürke moszkvai fejedelemségnek az a politikája, hogy a vele szomszédos törzseket, illetve fejedelemségeket egymásnak ugrasztotta, amelyeket, miután az egymással szembeni küzdelemben legyengültek, bekebelezett. A Moszkvai Nagyfejedelemség ilyen módon terjesztette ki rövid időn belül uralmát Oroszország mai európai területére.¹³ Alexej Mihajlovics cár kihasználva a lengyel–litván és orosz népcsoportok közötti ellentétet, megszerezte Oroszországnak a zömében oroszok által lakott Ukrajnát. Egy lengyel származású, görögkatolikus vallású újságíró, Roman Sembratovich írja a civilizációs küzdelem centrumáról szóló könyvében, hogy a magukat Galícia rabszolgájának érző oroszok örültek az orosz hódításnak.¹⁴ Utóda, Nagy Péter, a már birodalomná vált Oroszország cárként szintén ilyen módon akarta a skandináv területeket meghódítani. Miként ezt ugyancsak Marx írja le a már említett helyen, hogy e célból uszította egymás ellen Dániát és Svédországot, mely háború folytatódott Nagy Péter halála után Nagy Katalin cárnő uralma alatt is, azonban a két állam rájött az őket közösen érő veszélyre, és békét kötött egymással. A béke hírére pedig őrzöngve sirógöröcsbe esett Nagy Katalin, írja ezt Marx.¹⁵ Nagy Katalin volt melleleg az, aki Szevasztopolt tengeri és szárazföldi kereskedővárosként megalapította, mely terület akkor orosz fennhatóság alá tartozott kevert, jelentős orosz, ukrán, kisebb mértékben zsidó, német, román és magyar lakossággal.¹⁶

A mai Ukrajnához tartozó Galícia korábban Lengyelország része volt. Lengyelország többszöri felosztása során Galícia a Német-római Birodalomhoz, azon belül pedig Poroszországhoz került. Az 1772-től 1918-ig tartott harmadik felosztása során Galícia Ausztria viszonylagos autonómiával rendelkező tartományává vált. Lengyelország többi részén Németország és Oroszország osztozkodott. Ukrajna területe pedig ezalatt az időszak alatt Oroszországon belül szétdarabolva a Cserulgovi, a Kijevi, a Harkovi és a Poltavai kormányzóságokhoz tartozott.¹⁷

Az első világháború után jogilag, az 1918-as orosz polgári forradalmat követően azonban már ténylegesen is önálló állammá vált Lengyelország, a három balti állam, Észtország, Lettország és Litvánia Oroszországtól függetlenül a nyugati antant hatalmaktól, Ukrajna pedig az antanttól függetlenül Oroszországtól. Ekkor kapta meg Ukrajna a Nagy Katalin cárnő által megalapított Odesszát. Ukrajnát a bolsevik kommunista hatalom a Szovjetunió létrehozása során rövid időn belül látszólagos államiságának megtartásával, a valóságban azonban szuverenitásával teljes megvonásával becsatolta a Szovjetunióba.¹⁸ Mezőgazdasági termékeinek részben export célzatú valuta szerzés, részben pedig a városi gyáripari munkásság és a hadsereg, valamint a tanács hatalmat fenntartó kommunista hivatalnok-réteg élelmezése érdekében történt szinte teljes elvonása katasztrofális éhínséget teremtett.¹⁹ A rekvirálásokat Nyikita Szergejevics Hruscsov, Ukrajna Kommunista Pártjának akkori főtitkára, gyakorlatilag informális államfője, ténylegesen azonban a Szovjetunió ukrainai helytartója a Szovjetunió egy-egy személyi diktátorának, Sztálinnak a parancsára hajtotta végre. Amikor Sztálin halálát

követően Malenkov után ő lett a Szovjetunió Kommunista Pártjának első titkára, vagyis teljhatalmú ura, hogy jóvátegye Sztálin opportunistá lelkületű kiszolgálásával az ukrainai genocídiumot, Ukrajnához csatolta azokat a mindig is Oroszországhoz tartozott, oroszok lakta területeket, amelyeken ma a két szakadár orosz népköztársaság (Luganszki és Donyecki Népköztársaság) van, valamint azt a Krím-félszigetet, amellyel a már említett Krími Mongol (Tatár) Kánság meghódításával a 19. század elején számolt. Az akkori cári uralom azonban meghagyta az ottani tatár és részben ukrán-kozák lakosságot, amelyet feltöltött oroszokkal.²⁰ Hruscsov tehát éppen úgy járt el, mint a trianoni békediktátumot 1920-ban meghozó antant hatalmak, az adott területen élő népek megkérdezése nélkül adott át területeket más népeknek.

(A Szovjetunió felbomlásának kihatása Ukrajna további sorsára) E vegyes etnikumú, gazdaság- és politikai földrajzi régiót képező formális államisággal rendelkező Ukrán Szovjet Szocialista (Nép)Köztársaság tényleges függetlenségét a szintén hasonló státuszban volt három balti állammal, valamint a már felsoroltakkal együtt a Szovjetunió 1991. évi szétesésével nyerte el, amikor is Jelcin nyomására kénytelen volt Gorbacsov a pártfőtájkárságról lemondani. Ezzel együtt megszűnt a Szovjetunió, amelynek tagállamai a tényleges szuverenitást elnyerve, Jelcin vezetésével megalakították a laza gazdasági és politikai együttműködést jelentő Független Államok Közösségét, a FÁK-ot. Még ezt megelőzően azonban, amikor a német újraegyesítés előtérbe került, James Baker akkori amerikai külügyminiszter Helmut Kohlnek, az NSZK kancellárjának 1990. február 10-i keltezésű levelében megírta, hogy, az akkori német külügyminiszterrel, Genscherrel is megbeszélve, az USA megnyugtatta Gorbacsovot azzal, miszerint az újraegyesült Németország NATO-tagsága nem jelenti a katonai szövetség keletre történő bővítését. Ennek szellemében, tehát hogy a NATO nem terjeszkedik tovább kelet felé, fogadta el Gorbacsov az egyesült Németország NATO-tagságát. Ez az ígéret azonban – ahogy Lóránt Károly a levél szövegét közölve írja – Gorbacsov visszavonulásával és a Szovjetunió felbomlásával „feledésbe merült”.²¹ Az alkoholfüggősége miatt gyenge jellemű és befolyásolható Jelcin lett a FÁK és Oroszország elnöke, akinek mintegy tízéves elnöksége idején lehetővé vált az Amerikai Egyesült Államoknak és a többi NATO-tagnak Oroszország természeti kincseinek érték alatti megszerzése és az, hogy a FÁK államait egymás ellen, és főleg Oroszország ellen ugrassza. Ebből az euroatlanti együttműködésből, valamint a központi hatalom széteséséből Jelcinnek és a többi orosz és ukrán oligarchának komoly vagyoni haszna származott, akiknek hatalmát a szintén oligarchává vált Putyinak hosszú ideig tartó küzdelemben sikerült letörnie és Jelcint a felelősség alóli mentesülés ígéretével 2001-ben az elnöki hatalom átadására bírnia.

Ezt követően Putyin igyekezett az időközben szétesett FÁK-államokban Oroszország politikai és gazdasági befolyását megerősíteni, és azokban az államokban – mint pl. Grúziában – ahol a felébredő nacionalizmus a zártabb etnikumban élő orosz lakosságot inzultálta, háborúval foglalta el az oroszok lakta területeket és csatolta Oroszországhoz. A vele és Ukrajnával szomszédos Fehéroroszországgal és annak elnökével, Lukasenkával szoros baráti együttműködést tudott kialakítani. Ez az ottani diktatórikus rendszer miatt is kiváltotta az USA és a NATO, valamint a NATO-tagállamok kormányainak az ellenérzését és a kijevi Majdanhoz hasonló felkorbácsolt demonstrációkkal többször kísérletet tettek az ottani jogos elégedetlenség kihasználásával az Oroszországtól eltávolodó hatalmat kialakítani, miként ezt 2021 őszén megkísérelték Kazahsztánban is, aminek fegyveres felkeléssé alakulását orosz csapatok behívásával tudta csak a kazahsztáni vezetés meghiúsítani.

(Ukrajna viszonya Magyarországhoz és az ott élő magyar kisebbséghez a háború kitörése előtt és azóta, valamint a magyarországi gáz-, és kőolajfüggőség Oroszországtól) Visszatérve azonban még a 2000-es évtized első éveire, Lengyelország és a balti államok NATO-tagságra történt felvételi jelentkezését Oroszország még kényszeredetten elfogadta, amivel a NATO Oroszország határaihoz ért. Ugyanakkor most, pontosabban Ukrajnának Oroszország általi megtámadását követően két skandináv semleges állam, Svédország és Finnország kérte a NATO-ba történő felvételét. Magyarország ezt nem vétőzta meg, mivel ezzel az orosz–ukrán háború még nem eszkalálódik. Magyarország csak a NATO–Ukrajna Bizottság találkozóit blokkolja, mert mind ez ideig a jelenlegi ukrán rezsim az ott élő orosz, lengyel, román, ruszin kisebbséghez hasonlóképpen a Kárpátalján zárt enklávében és szórványban élő magyar lakosságot is könyörtelenül elnyomja. Korlátozza a nemzeti kisebbségek nyelvhasználatát, az anyanyelvükön történő oktatást, nemzetiségi szervezeteinek vezetőit megfélemlíti és zaklatja, sőt likvidálásukkal is fenyegeti. Ez legélesebben az orosz és a magyar nemzeti kisebbségeket érinti. Ebbe belejátszik az, hogy Magyarországnak Oroszországgal fennálló kereskedelmi kapcsolatai meglehetősen fejlettek, és ezt a jelenlegi szélsőségesen nacionalista ukrán kormány rossz néven veszi, amivel egyes tárgyilagos ukrán politológusok nem értenek egyet.²² E magyarellenesség annak ellenére fennáll, hogy Magyarország az elsők között ismerte el a független Ukrajnát 1991-ben (Ukrajna labdarúgó-válogatottja első hivatalos mérkőzését Magyarország ellen játszotta), a magyar kormány évek óta kárpátaljai intézményeket fejleszt, történelmi örökségeket újít fel. Manapság is térítésmentes üzemanyag, gyógyszer és vakcina, valamint egészségügyi műszerek szállításával segítette Zelenszkij ultranacionalista rezsimjét. Mindezek ellenére az ukrán politikában a magyarellenesség nem csillapodott. Sőt, annak ellenére fenyegetésekben és durva szidalmazásokban, számonkérésekben, valamint követelésekben erősödött, hogy Magyarország több alkalommal kisegítette Ukrajnát olyan eszközök átadásával, amiben hiánya volt, valamint olyan problémák megoldásában, amit megfelelő feltételek hiányában nem tudott megoldani. Mindezek, és azok ellenére, hogy a magyar kormány nemcsak befogadja, hanem élelemmel, utazási lehetőséggel és szállással ellátja az Ukrajnából érkező menekülteket, de különben is a diplomáciában szokatlan volt az ukrán kormány Magyarországra delegált – időközben visszahívott – nagykövetségének több nyilatkozata, valamint Zelenszkijnek a magyar miniszterelnökkel szembeni sértegetése, fegyverszállításokat, sőt katonákat is követelő és ezek megtagadása miatt Magyarországra uniós szankciókat kérő megnyilatkozásai. A diplomáciai faragatlanságra válaszul a magyar miniszterelnök és a külügyminiszter helytálló módon hívta fel a figyelmet arra, hogy a magyaroktól és a magyar kormánytól a segítségek elfogadását az ukrán vezetés sorozatos magyarellenos intézkedésekkel honorálta a Kárpátalján élő honfitársainkat érintően.

Magyarország több mint 80%-os függésben áll Oroszországtól a gáz- és az olajszállításokat illetően, és több nyugat-európai állammal egyezően hasonló a helyzete a közép-európai államoknak is. Különösen érzékenyen érintené Németországot, de Csehországot és Szlovákiát, valamint Romániát is, ha megszűnne az Oroszországból történő gázellátásuk. Nem véletlen ezért, hogy az Oroszországból történő gázellátás területére egyik ország sem akarja a szankciókat kiterjeszteni, csupán az USA elnöke, és az őt, valamint adminisztrációját kiszolgáló Ursula von der Leyen, aki a 2022. március 24-i NATO- és Európai Unió Csúcson kijelentette, azon fog dolgozni, hogy miként lehet az energiaellátást lekapcsolni Oroszországtól. Az EU-bizottság elnökségének ez a megnyilvánulása elnyerte az USA adminisztrációjának a tetszését, amely már korábban is felajánlotta a területén meglévő palagázzal az Európai Unió országainak az ellátását.

A probléma azonban az, hogy még az USA sem rendelkezik akkora palagázkészlettel, amellyel az Európai Unió valamennyi országát kellő mennyiségben el lehetne látni. Ezenkívül pedig az amerikai palagáznak és olajnak hajóval Európába való elszállítása jóval költségesebb lenne, mint a már kiépített és működő vezetéken történő szállítás. Ráadásul még a tartályok befogadó-nyílásait és szerkezeteit is át kellene alakítani, ami szintén jelentős költségnövekedéssel járna. Mindez egyfelől a háztartások rezsisijének növekedéséhez, másfelől pedig olyan általános árdráguláshoz vezetne, amit a lakosság felső középosztályának a rétege sem bírna elviselni, különösen Közép-Európában. Az új német szociáldemokrata–zöld–liberális nagykoalíció kancellárja, Olaf Scholz is kijelentette, hogy végzetes következményekkel járna Európa számára, ha leállnának az Oroszországból származó gáz-, és olajszállítások. Szerinte is idő kell ahhoz, amíg meg lehet valósítani Európa Oroszországtól való gázfüggettségének a megszüntetését. Ennek ellenére a német nagykoalíciós kormányban lévő mélyzöldek nemcsak a koalíciós partnerektől, hanem Európa valamennyi államától, és polgáraitól elvárják, hogy akkor is fogadják el az ilyen irányú szankciókat, ha azok áldozattal járnak, mert tiltakozni kell az emberi életet megsemmisítő orosz agresszióval szemben.

Abban, hogy eleinte a józan hang kerekedett felül eddig a NATO- és az uniós konferenciákon, jelentősen közrehatott az a magyar álláspont, hogy a maximális humanitárius segítséget meg kell adni a menekülő lakosságnak, azonban nem szabad a háborúba sem fegyverszállításokkal, sem fegyverszállítmányok Magyarország területén történő átengedésével belekeveredni. Magyarország tartja is magát ehhez az állásponhoz. A közép-európai EU-n belüli és kívüli államok egy része a nyugat-európai országokkal együtt követik ezt a politikát és ugyanígy foglalt állást a NATO főtitkára, Jens Stoltenberg is. A NATO részéről ezért Ukrajnába hivatalos fegyverszállítás nem történt, bár egyes NATO-államok a visegrádi négyek táborából is megteszik ezt. Kezdetben magánakcióként, állami közreműködés nélkül történt mindez, ma már azonban eme államok kormányainak tudtával, ami most már kiegészül önkéntesek toborzásával és harcoként Ukrajnába küldésével. Annak ellenére, hogy eredetileg arról volt szó, hogy Magyarország más országokból származó NATO-alakulatokat nem fogad, mégis kénytelené vált a kormány olyan kompromisszumba belemenni, hogy meghatározott létszámú külföldi NATO-kontingens állomásozhat Magyarország nyugati részén, a Dunántúlon és a magyar NATO-alakulatokkal együtt (amely egyben a magyar hadsereg része) közösen gyakorlatozik. Felvetődött az is, hogy lehetővé kellene tenni, miszerint a NATO-tagállamok által Ukrajna rendelkezésére bocsátott repülőgépek hadi felszereléseikkel együtt ukrán pilóták részéről vezetve Ukrajnán kívül induljanak bevetésre, ami szintén elutasításra került a békefenntartók küldésével együtt, mert mind a kettőnél fennáll a harcokba és így a háborúba történő belekeveredésének a veszélye, ami könnyen a háború kiszélesedéséhez, sőt világháborúhoz is vezethet. Ugyancsak ez okból hivatalosan sem a NATO, sem az egyes államok kormányai nem küldenek katonákat a háborús térségbe, csupán humanitárius segítséget. Azonban nem emelnek gátat annak, hogy magánvállalkozásként nem hivatalos alakulatok elmenjek Ukrajnába harcolni, akiknél ennél fogva fennforog annak a veszélye – amit már Putyin fel is vetett –, hogy szabadcsapatokként tekintve őket, nem alkalmazzák rájuk a hadviselés nemzetközi szabályait.

Mindebből az tűnik ki, hogy egyelőre a józan álláspont került előtérbe. Józan politikusok, miként a szlovák miniszterelnök is utalt arra, hogy a jelenlegi háború kirobbanásában Amerikának és az USA-barát Zelenszkij-kormánynak is szerepe van, amely gátolta, hogy a két orosz szakadár megye tartalmilag is nagyfokú autonómiához jusson. A magukat népköztársaságnak kikiáltó két orosz nemzetiségű körzet, a donyeycki és a luhanszki,

a minszki egyezmények értelmében az ukrán alkotmányba foglalva hivatalos nyelvként az orosz elismerve, nagyfokú önrendelkezéssel járó státuszt kellett volna, hogy kapjon, de a puccsal az ország élére került elnök, Petro Porosenko és az ukrán kormány szabotálta mindennek a megvalósítását. Annak ellenére, hogy a Minszki Megállapodást az EBESZ az ukrán kormánnyal és a két szakadár népköztársasággal, a luhanszkival és a donyeckivel együtt hozta létre, a Minszk II-öt pedig az orosz, a német és a francia kormány közreműködésével, egyik sem maradt tartós. A két népköztársaságnak elnevezett körzet és az ukrán kormány közötti harcok nem álltak le. Az ukrán kormány a sikertelenségért az oroszországi kormányt, míg az orosz kormány és Putyin az USA-t okolta. Valószínű, hogy mind a két nagyhatalom egyformán volt részes ebben, miként a mostani háború miatt sem okolható csak Oroszország, hanem az USA is,²³ amely Zelenszkijt arra inspirálja, hogy törekedjen minél előbbi uniós közeledésre és NATO-felvételre, viszont a két orosz terület autonómiájának megvalósításáról, csakúgy, mint a többi Ukrajnában élő kisebbség kollektív jogainak az érvényesítéséről, illetve Ukrajnát azok megvalósítására történő figyelmeztetéséről mintha az USA megfeleledne.

(A fegyveres konfliktus kirobbantásában és folytatásában közreműködő pénz és energia-hordozói hatalmi érdekek szerepe) Jól látják a magyar gazdaságpolitikáról az elektronikus és az írott médiában megnyilatkozó gazdaságpolitikai publicisták, hogy a háttérben elsődlegesen az USA áll, amelynek érdeke, hogy Közép-, és Nyugat-Európa leváljon az orosz energiahordozókról és elsődlegesen az USA általa fel nem használt palagáz- és olajkészletét vegye át, még akkor is, ha ez Európa és Európa országai számára jelentős áremelkedéssel jár. Az USA célja ugyanis meggyengíteni Európát és leválasztani Oroszországtól és Kínától, valamint teljesen és véglegesen a saját érdekszférájába csatolni az USA-hoz hasonló szerkezetű „Európai Egyesült Államok” létrehozásának elérésével.²⁴ Mindez Boros Imre szerint azért fontos az USA palástja mögött meghúzódó láthatatlan pénzhatalomnak, mert – mint mondja – „a magánpénz után az energiahordozók diktálják a jövőt”. Utal arra, hogy Európa jelentős erőforrásokkal nem rendelkezik, országaik rá vannak utalva a legkevesebb költséggel elszállítható oroszországi energiaforrásokra. Oroszország gazdag energia erőforrásaival, olajjal és gázzal, közepesen helyezkedik el, ezért racionális üzleti érdek szól amellett, hogy Oroszország mind Európának, mind pedig Ázsiának hosszú távra ütemezett adás-vételi szerződéses kapcsolatokon keresztül biztosítsa az energiahordozókat. Ez az üzleti modell viszont Boros Imre szerint megölné a magánpénz uralmát, mivel közvetítő szerepére a továbbiakban nem lenne szükség. Ezért állt érdekében a magánpénz hatalomnak, és a globalizmust hirdető USA-nak, hogy az oroszok így vagy úgy megtámadják Ukrajnát, hogy ilyen módon Oroszország agresszornak minősüljön és az Európai Unióra olyan nyomást lehessen gyakorolni, hogy beszüntesse az orosz energiaforrások megvételét.²⁵ Ez a blokkolás azonban Oroszország számára nem jár komolyabb gazdaságpolitikai hátránnyal, mivel a már említett közepesen fekvő helyzete miatt az energiahordozói eladásának súlypontját Ázsiába helyezi át. Ezt Oroszország könnyen megteheti az USA és a Kína közötti feszültség fennállása következtében. Ezért a láthatatlan pénzhatalmat kiszolgáló amerikai demokrata kormányzat külső fegyverszállítások háttér megszervezésével, milíciák kiképzésével és Ukrajnába dobásával igyekszik a háborút Zelenszkijjal megnyeretni, nem törődve azzal, hogy az ország gazdaságilag, infrastrukturálisan és kulturálisan teljesen tönkremegy, népességét pedig hallatlan szenvedésnek teszi ki. Ennek eltusolása érdekében folyik Szerencsés Károly történész szerint olyan dezinformációs tájékoztatás is az euroatlanti sajtóban, miszerint az oroszok tömegszárlásokat követnek el.

Eközben viszont hitelesnek tartott amerikai tudósítások és felvételek utalnak arra, hogy „orosz hadifoglyokat lönek le ukrán katonák és az ukrán tüzérség lövi rommá a keleti városokat, míg az oroszok mentik a civileket, élelmiszerral látják el a meggyötört polgári lakosságot és mentik ki Oroszországba”.²⁶ Ezzel szemben Zelenskij és az ukrán vezetés azt állítja, hogy az oroszok hadifogolyként szállítják Oroszországba az ukrán civil lakosságot. Az is érdekes jelenség, hogy nagyüzemek földalatti pincelabirintusaiban tömegével húzódnak meg civilek, akiket ott nagyszámú felfegyverzett ukrán és zsoldos katonaság véd, mások szerint ezek komoly ukrán katonai hadállások és az ostromlott városok civil lakosságát az ukrán hadsereg katonái zsoldosaikkal együtt túszként terelték be a pincelabirintusokba. Ilyenre derült fény Mariupolban, az Azovtal acélmű alatt, ahonnan sikerült orosz közreműködéssel a lakosságot kimenteni, az ott tartózkodott fegyveresek pedig megadták magukat. Az orosz csapatok előrenyomulásával hasonlóra derült fény Szeverodonyeckben, az ottani AZOT nevű vegyipari üzem alatti hasonló katakombákban, ahol szintén az ukrán védőkön kívül nagyszámú civil lakos tartózkodott.

Az orosz–ukrán háború napirendi témaként szerepelt az ez évi davosi közgazdasági konferencián. Az azon résztvevő Soros György kiállt a háború addig történő folytatása mellett, amíg Oroszország térdre nem kényszerül, vagyis az ukránok teljes győzelméig. Ez az álláspont teljesen megegyezik az USA, a NATO, az ENSZ és az Európai Bizottság és természetesen Ukrajna vezetőinek az álláspontjával, mely szerint addig kell önkéntes csapatok küldésével, fegyverszállításokkal, valamint embargókkal segíteni az ukránokat, amíg térdre nem kényszerítik az oroszokat. A háborút a teljes ukrán győzelemig folytatni kell és ebben segítséget kell, hogy nyújtsanak Európa országai. Egy józan és minden szempontból megalapozott vélemény hangzott el a davosi konferencián, ami a volt amerikai külügyminiszter Henry Kissingertől származott, aki sürgette a harcok minél előbbi befejezését és a tárgyalások megkezdését. Kissinger reálisan látva a helyzetet, úgy véli, hogy Ukrajnának át kell engedni Oroszország részére azokat a területeket, amelyeken túlnyomóan orosz ajkú lakosság él, és amelyek külső támadás kivédése szempontjából hadászatiilag és kereskedelmileg fontosak Oroszország számára és amelyek korábban is az orosz birodalomhoz tartoztak. Kissinger jól látja, hogy a teljes ukrán győzelem és az Orosz Föderáció térdre kényszerítésének, sőt felszámolásának az illúziójával vesztébe rohan az Egyesült Államok, magával rántva egész Európát is.²⁷ Már most látni, hogy azok az európai uniós államok, amelyek fegyverszállításokkal és szabadsapatok küldésével segítik a háború minél hosszabb ideig tartó folytatódását, az orosz gáz-, és olajszállítások Oroszország részéről irányukba történő leállításával és korlátozásával kell, hogy szembenézzenek. Nyugat-Európában félnek ugyanis, hogy az uniós szankciók miatt a gázszállítás leállítására véglegessé válhat. Látható most már, hogy azok az európai uniós szankciók, amelyeket az Európai Bizottság főleg Magyarország tiltakozására tekintettel eddig csak korlátozott mértékben a gáz-, és olajembargót is érintve áterőltetett, főleg Európának okoztak gazdasági hátrányokat, miközben Oroszország az árpolitika miatt az eddiginél sokkal nagyobb haszonra tett szert.

Az EU Oroszországgal szembeni embargópolitikája egy önsorsrontó folyamat, azonban vezetői minden bizonnyal a jelenleg uralkodó amerikai politikai irányvonal nyomásának valószínű saját önérdekelt motivációból is engedve a kilátástalan háború folytatása mellett foglalnak állást annak ellenére, hogy evidencia, amit Orbán Viktor és a magyar kormány kezdettől fogva állít, hogy „a válságnak csak a béke és a mielőbbi tárgyalások elkezdése vethet véget”.²⁸ Az amerikaiak nélkül pedig nem lesz béke, nekik kellene tárgyalni az oroszokkal.

Mindezt figyelembe véve teljesen helytálló az az Orbán Viktor magyar miniszterelnök által vallott álláspont, hogy ez a háború látszólag Ukrajna és valóságban azonban az USA és Oroszország belügye, ami azonban keményen érinti Európát. Az ebből eredő humanitárius katasztrófa azonban senki számára sem belügy. Ezért annak megelőzése, illetve csökkentése érdekében viszont az európai államok is mindent megtesznek, hogy az minél csekélyebb, vagy megelőzhető legyen. A háborús menekültek befogadása az 1951-ben hatályba lépett Menekültügyi Egyezmény értelmében minden állam kötelessége. Ezt Magyarország a többi európai állammal együtt meg is teszi. Ugyanakkor Magyarországot azok az államok bírálják, mint például Németország is, amelyek korlátlan befogadást tesznek lehetővé a gazdasági migránsok irányában is. A magyar kormány ezt a kritikát megalapozottan verte vissza azzal, hogy nem lehet a kettőt egyenlő módon kezelni, mivel az egyik embereknek háborús viszonyok közötti életmentő menekülése, míg a másik egy gazdasági célzatú áttelepülés, amely sok esetben devianciával párosul. Ugyanakkor a menekülő ukránok humanitárius célzatú elhelyezése sem problémamentes. Szlovákiában, ahol a kormány a magyar, a lengyel és a cseh kormányhoz hasonlóan igyekszik nemcsak munkához, hanem lakáshoz is hozzásegíteni az ukrán menekülteket, a helybéli lakosok arról panaszkodnak, hogy igen sok bérbeadó lakástulajdonos azonnali hatállyal vagy igen rövid felmondási idővel mondja fel gyakran évtizedek óta nála lakó bérlőinek a lakásbérletet ukránjai menekültek javára, mert utánuk jóval magasabb összegű lakbérben részesülnek. Ilyen helyzet könnyen előállhat Magyarországon is, amelyet fékezni lesz szükséges. Erre szolgál a lakberek állami szabályozása, ami megvédheti az indokolatlan lakbéremeléséktől a bérlőket. Mindez arra utal, hogy számtalan olyan kihatása van ennek a háborúnak, amely nemcsak az egymással háborúban álló feleket, hanem a rajtuk kívül álló államokat is érinti.

Az USA Európát gyarmatának tekinti, arra is törekszik, hogy Európa államai az egyre az USA-hoz hasonlóvá váló Európai Unió irányításával minél előbb váljanak le az orosz gáz-, és olajbeszerzésről és végleges jelleggel térjenek át a drágább és rosszabb minőségű, valamint a jóval komplikáltabb és költségesebb logisztikával járó amerikai palagázra és olajra. Az Európai Bizottság és elnöke, Ursula von der Leyen mindénkor ezt szeretné elérni. Ezzel azonban Európa a jelenleginél is erőteljesebben függővé válna Amerikától, a jelentős költségnövekedések pedig valamennyi európai ország államháztartását – a lakosságára is kihatással – erősen megterhelné. Ezért, még a háború befejezését követően is ellent kellene állni ama európai uniós célnak, hogy valamennyi uniós ország köteles legyen leválni az orosz gáz-, és kőolajbeszerzésről.

(A fegyveres konfliktus kirobbantásában közrejátszó társadalom- és gazdaságpolitikai megfontolások – Neoliberális torz kisebbségpolitika és szélsőséges nacionalizmus) Minden amellel szól, hogy mind az Európai Uniónak, mind a NATO-nak, mind pedig az ENSZ-nek békéltető módon be kellene avatkozni a háborúba, hogy minél előbb megszűnjön az öldöklés. Ehhez azonban az ENSZ-nek és az USA-nak is át kellene értékelnie az eddigi politikáját és nemcsak az lmbtq szexuális lobbicsoportok jogait kellene megvédenie, hanem a nemzeti kisebbségek autonómia iránti kollektív jogait is. Ez azt jelenti, hogy az ENSZ-nek, az USA-nak, valamint az EU-nak is át kell értékelnie a nemzeti kisebbségek kollektív jogainak figyelembe nem vevő politikáját, mert – miként ezt az ukránjai valós helyzet mutatja –, Európa országain belül meg kell változtatni a nemzeti és nemzetiségi kisebbségeket érintő azt a politikát, amely az államot alkotó többség nemzetének a területén élő nemzeti kisebbségek feletti uralmát, kollektív jogai korlátozását elfogadja. Ha a 2014. évi puccsal hatalomra került ukrán vezetés elfogadta volna

a területén élő orosz, lengyel, magyar, román és ruszin nemzeti kisebbségek egyenjogú helyzetét, kulturális fejlődésük zálogát jelentő anyanyelvi oktatásuk korlátozás nélküli lehetőségét és anyanyelvüknek a közéletben hivatalos nyelvként történő használatát, és területi, valamint egyesületi autonómiát biztosított volna nemzeti kisebbségei számára úgy, ahogy ez Janukovszkij elnöksége idején kialakulni látszott, nem következett volna be ez a háború. A puccsal hatalomra került Petro Porosenko ezt a fejlődést visszafordította a kemény ukrán nacionalizmus irányába, aminek eredménye az Ukrajnában élő nemzeti kisebbségek kollektív jogainak drasztikus megsértéséhez vezetett a kisebbségi anyanyelveken történő oktatáskorlátozás következményeként. Volodimir Zelenszkij elnökké választásával megnyílt a remény, hogy javuljon a helyzet és mérséklődjön az ukrán nacionalizmus. Magyarország ennek érdekében magyar és ukrán politikusok és elméleti szakemberek részvételével kétnyelvű konferenciát is szervezett, amelynek anyaga magyar és ukrán nyelven a Nyíregyházi Egyetem, valamint a Kelet- és Közép-európai Kutatóközpont gondozásában jelent meg. Az előadások mind a két fél részéről őszintén feltárták a problémákat, reményteljesen felvázolva azok felszámolásának lehetőségeit.²⁹ A remények azonban nem váltak valóra. A Zelenszkij-éra az amerikai adminisztráció hallgatólagos jóváhagyásával tovább folytatja azt az általános nacionalista és oroszellenes politikát, amit Porosenko elkezdett.³⁰

Teszi ezt hasonlóan, miként ezt Trianon után a győztes antant hatalmak beleegyezésével³¹ a kisantant államok a hozzájuk csatolt magyarokkal szemben tették, ami részben még ma is fennáll, és aminek folytatása az ukránok magyarellenessége Kárpátalján. Ez egyértelműen megalapozza Orbán Viktornak azt az álláspontját, hogy Magyarországnak koncentrálnia kell a kárpátaljai magyar kisebbség érdekeinek és jogainak a megvédésére. Ahhoz azonban, hogy ez hatékony legyen, szükséges a V4-ek részéről egy együttes kiállítás valamennyi Ukrajnában élő kisebbség jogaiért és érdekeiért. El kellene érni azt, hogy ne csak Magyarország, hanem a V4-ek valamennyi tagállama, valamint az Ukrajnával szomszédos uniós tagállamok, amelyek államalkotó népességéből nagyobb lélekszámú kisebbség él Ukrajnában, csak akkor járuljanak hozzá Ukrajna uniós közeledéséhez, ha Ukrajna alkotmány-kiegészítéssel garantálja az ukrán mellett eme etnikumok nyelvének is hivatalos nyelvvé tételét, és elismeri eme etnikumok önkormányzaton nyugvó kollektív kisebbségi jogait. Ez mindenekelőtt az Oroszországgal és Moldovával határos orosz nyelvű lakossági etnikumot, a Moldovával és Romániával határos ukrajnai román kisebbséget, a galíciai lengyel és ruszin ajkú, valamint a magyar ajkú kárpátaljai kisebbséget érinti. E nemzeti kisebbségek részére nemcsak a régiójukban nyelvük hivatalos nyelvvé tételét és a nyelvükön történő oktatásnak a felsőoktatásra is kiterjedő kialakítását, hanem területi és egyesületi önkormányzatiságuk kiépítését is biztosítani lenne szükséges.

2022 júniusában tagjelölti státuszhoz jutott Ukrajna,³² mely szimbolikus lépés ugyan, de praktikus is, mivel bizonyos források már ezzel is megnyílhatnak előtte. Magyarország szerepe a jövőben kardinálissá is válhat a – minden bizonnyal hosszúra nyúló – felvételi folyamat során.

Hogy a javulás nemcsak a magyarok helyzetét, hanem a többi kisebbséget, főleg az oroszokat is érintve, nem következett be idáig, abban a jelenlegi amerikai adminisztrációt is komoly felelősség terheli, egyrészt a nemzeti kisebbségek kollektív jogait semmibe vevő felfogásával. Másrészt a NATO-haditámaszpontoknak az orosz határhoz minél közelebb vitével és ezáltal Oroszországot lopakodó módon körbekerítő politikájával tartós stratégiai előnyt kíván magának kialakítani. Megalapozottnak látszik az a gazdaságpolitikai publicisztikai vélemény is, hogy az USA számított erre a háborúra azért

is, hogy szankciókkal rávegye az Európai Uniót és tagállamait az oroszországi gáz-, és kőolajimport beszüntetésére, miként már szó esett róla. Nagyon jól látja ezt a jelenlegi magyar kormány, valamint a hazai fősodorrall ellentétes kormánybarát publicisztika.³³ Itt nemcsak orosz–ukrán és orosz–amerikai ellentétéről van szó, hanem európai és amerikai ellentétéről is. Jól fogalmazza meg ezt a több irányú ellentétet, itt hivatkozott cikkében Boros Imre: „Ami logikus gazdaságilag Európának, nem biztos, hogy így van a magánpénz-főhatalomnak. Ő is szeretne gázt eladni, rengeteget és jó drágán, mégpedig ő is Európának. Ha kell, a fél világot felforgatja a cél érdekében. Az Ukrajna körül keltett háborús pszichózis ezt a célt eddig jól szolgálja.”³⁴ Annak érdekében, hogy ne tiltakozzanak az európai uniós polgárok az olcsóbb orosz gázzal és kőolajjal a jóval drágább amerikai palagázra, valamint kőolajra való áttérés ellen, már most folyamatosan emelik az energiahordozók, főleg a gáz, a villany és a kőolaj árát és hirdetik azok szabad árássá tételét. Így, most már érthető, hogy miért igyekezett a tavaszi parlamenti választásokat megelőző kampány során az ellenzék az energiaszolgáltatások szabadárassá tételét a választókkal elfogadtatni. Magyarországon az előre vetített drágulások ellenére még mindig a legalacsonyabbak a lakossági energiaszolgáltatások díjai az Európai Unió más államaihoz viszonyítva. Az energiahordozókkal kapcsolatos piaci euroatlanti átrendezési terv és az orosz–ukrán háború közötti összefüggés nyilvánvaló. Ebben az összefüggésben az USA ki akarja terjeszteni gazdasági hatalmát Oroszországra, a többszörös gazdasági blokáddal le akarja választani Európát az orosz piacokról, valamint Európával akarja megfizettetni a háború költségeit. Az, hogy ez egy kiprovokált háború, mutatja az is, hogy az amerikai és az orosz külügyminiszter megállapodott egymással, hogy leülnek tárgyalni. Megegyeztek a tárgyalás napjában és helyszínében, amelyre azonban az amerikai külügyminiszter nem ment el arra hivatkozva, hogy a szószegő oroszokkal tárgyalni nem lehet. Ezt követően támadta meg Oroszország Ukrajnát...

(A kibontakozódás lehetséges irányai és ebben az egyes kormányok szerepe) Mindezt figyelembe véve nemcsak Magyarországnak, hanem Európa összes államának, attól függetlenül, hogy tagja-e az Európai Uniónak vagy sem, arra kell törekednie, hogy úgy rendeződjék az orosz–ukrán konfliktus, hogy fennmaradjon Oroszországgal is az európai államok számára előnyösen kialakítható szabad kereskedelem, amit most már az Olaf Scholz által vezetett német kormány szociáldemokrata szárnya és maga a kancellár is a radikális zöld koalíciós partnerével szemben támogat. Ugyanakkor talán egy olyan kompromisszum Oroszország számára is elfogadhatóvá válna, hogy a Krim-félsziget kivételével – ahol korábbi népszavazás³⁵ döntötte el a hovatartozási kívánságot – Ukrajna területi épségének megtartása mellett a két szakadár orosz népköztársaság nagyfokú autonómiával rendelkezne, vagy semlegessé válna az ENSZ által is elismerve, valamint alkotmányjogilag is rögzítve. Ezen kívül pedig ugyancsak az ukrán alkotmányba szükséges lenne belefoglalni, hogy Ukrajna több nemzeti kisebbséget magába foglaló állam, és ezért nemzeti kisebbségeinek területi és egyesületi autonómiát biztosít azzal, hogy ahol kevert a lakosság, ott az adott terület (kormányzóság, megye, járás és település) vezetőit az ott élő nemzetiségek válasszák meg. Az így megválasztott vezetői kollektíva a mandátum ideje alatt egymást váltva a saját nemzetiségéhez tartozó lakosság számával arányos ideig lenne hivatalban, az így megállapított hivatalba lépése, valamint hivatali ideje letöltését követően pedig helyettesként működne. E rendszer több írásomban részletes kidolgozásra került.³⁶ Egy ilyen kompromisszum az Ukrajnában élő orosz, lengyel, magyar és a román, valamint a ruszin nemzeti kisebbségeknek is megfelelné. Amerikának és az ENSZ-nek, valamint a liberális pénzhatalomnak is meg kell végre értenie, hogy a

nemzeti és nemzetiségi gyökerek sem Nyugat-, sem Közép-, sem pedig Kelet-Európa társadalmából nem irthatók ki. A jelenlegi felfogás egy olyan feszültségforrást jelent, amely csak erőszakkal, vagyis csak diktatúrával tartható fenn, azonban kérdés, hogy mennyi ideig. Tudomásul kell venni, hogy az lmbtq-csoport nem kisebbség, hanem olyan társadalmi aberráció, ami ha az egész társadalmat átszövi, e korszak végét jelentheti. Az ukrán–orosz konfliktus világméretűvé válásával ez könnyen bekövetkezhet. Boros Imre cikkében úgy látja, hogy most már Putyin is hajlandó lemondani az ukrán államiság teljes felszámolásáról. Így megvan az esély egy kompromisszumos tárgyalásra, amelynek eredményeként biztosítva lenne, Oroszország geo-, és gazdaságpolitikai biztonsága és tartós szuverenitása.³⁷

A jelenlegi helyzetnek vannak gyorsan váltakozó borúsabb és derűsebb szakaszai. Árnyat vető helyzet, hogy Ursula von der Leyen – miként ezt kijelentette – azon dolgozik, hogy minél előbb kialakulhasson egy olyan állapot, amikor megszűnhet a függőség az uniós tagállamok részéről az orosz gáz-, és olaszállítmányoktól. Ugyanakkor ez hatalmas költségekkel járó átalakítással és a szállítási útvonalak hosszabbá válásával, csak jelentős egyszeri és folyamatos költségnöveléssel érhető el. Ez egyre több tagállamot megfontolásra késztet, még olyanokat is, mint Franciaország, Németország, Ausztria és Dánia. Emiatt komoly feszültség keletkezett a német kormányban is. Az oroszországi gáz- és olajimport felfüggesztésével és leállításával Németország gazdasága és életszínvonala jelentős hanyatlásnak indulna. Ez a feltételezés a nyárra valósággá vált. Az orosz Gazprom június végére jelentős mértékben csökkentette több nyugat-európai ország számára (Németország, Franciaország stb.) a gáz és a kőolaj leszállítását, ami már most zavarokat okoz és a csökkentett mennyiségű feltöltés ezen országok tárolóiba csak a tél közepéig lehet elegendő. Magyarországon viszont ezzel szemben eddig nincsen nagyobb fennakadás sem a gáz, sem a kőolaj leszállítás terén – a Barátság-kőolajvezeték ukrán részről történt augusztus eleji leállításának kivételével –, amibe belejár az is, hogy Magyarország a Gazprommal hosszú távú, 15 évre szóló leszállítási szerződést kötött. Arra viszont nem kötelezheti az Unió Magyarországot, hogy a nemzetközi szerződés jog visszazadokra visszanyúló „pacta sunt servanda” szabályát egyoldalúan felrúgja. Az előbb említett uniós tagállamokat érintve ugyanakkor Oroszország és ellentételezésképpen von der Leyen is megköti magát. Oroszország ugyanis bejelentette, hogy csak azoknak hajlandó gázt, kőolajat és szenet eladni rubelben történő elszámolás és fizetés mellett, akik szavakban és tettekben nem avatkoznak be az orosz–ukrán konfliktusba. Ezt Oroszország azért köti ki, mert a rubel értéke az euróhoz és a dollárhoz képest a háború megindulásakor jelentősen esett, de az ismét megindult forgalomnövekedésnek rubelben történő elszámolásával e pénznem értéke ismét növekedésnek indult és meghaladja a háború kitörése előttit. Emiatt a von der Leyen vezette Európai Bizottság a tagállamoknak megtiltotta a rubelben történő elszámolást és kifizetést. Ezt a tiltást egyre több uniós tagállam, követve Magyarország példáját, úgy hidalja át, hogy két számlát hoz létre a Gazprom bankjánál, ahol a fizető tagállam a vételár, illetve a szolgáltatás kiegyenlítését a banknál euróban teljesíti, amely az eurót a kifizetéskor konvertálja rubelbe. Így a rubelben történő fizetés a gázért és az olajért sem jelent többletköltséget Boros Imre álláspontja szerint³⁸, s az európai uniós tiltás költségtöbblet fizetése nélkül áthidalható. Az amerikaiak által vételre felajánlott, a hosszú szállítási útvonal miatt is megnövekedett árú palagáznál és -olajnál, de még a jóval rövidebb szállítási útvonal miatt is jóval olcsóbb norvég Brentnél is előnyösebb uráli kőolaj mellett maradás ilyen módon uniós előírás megsértése nélkül megoldható.³⁹

(Összegezés és következtetés) Összegezve mindazt, amiről eme értekezésben szó esett, Magyarországnak van mozgástere, amit nagyon ügyesen és megfontolt módon használ ki és használ fel. Lényeges azonban, hogy ne csak a magyar nemzetársak, hanem az Ukrajnában élő valamennyi kisebbség érdekeiért is kiálljon és elérje azoknak az ukrán alkotmányba foglalásával történő hosszú távú garantálását. Ez esetben Magyarország reputációja mind az Unión belül, mind pedig azon kívül is felértékelődik. A jelenlegi határoknak mind Közép-Európában, mind pedig Ukrajnában történő megtartása csak akkor érhető el, ha a más államokhoz került nem államalkotó kisebbségek korlátozott szuverenitási önkormányzati jogai nemzeti alkotmányokba rögzítve és nemzetközileg is szavatolva megvalósulnak,⁴⁰ a volt afrikai gyarmatokban az egyes önállósult államokban pedig az ott élő törzsi népek szerint rajzolódjanak át a határok az eddig lezajlott öldöklésekhez hasonlók megelőzése érdekében. A gazdasági érdekerületek ilyen helyzetben is a hagyományosnak megfelelően meg tudnak maradni nemzetközi szerződések megkötése útján.⁴¹ Ezen a téren azonban az USA részéről is külpolitikájának gyökeres megváltoztatására kell, hogy sor kerüljön. A nagy emberáldozatokat követelt balkáni háború is azután indult el, hogy az idős Bush kijelentette, hogy nemzetek és nemzetiségek figyelembevételét mellőzve csak az egységes Jugoszláviával hajlandó tárgyalni. Ekkor indította el nyíltan a szerb háborút a jugoszláv tagköztársaságokkal szemben azok megszüntetésére és saját diktatúrájának a kiépítésére törekvő Milosevics, aminek mielőbbi véget vetése érdekében megszorította a Vajdaságot, különösen Újvidéket és környékét radioaktív töltetű bombákkal, amit nagy hallgatás után végül is kénytelen lett elismerni. Az Ukrajnában élő magyar kisebbség és a többi nemzeti kisebbség érdekeinek is megfelelően egy olyan orosz–ukrán–amerikai megegyezés, ami nem szakítaná ki a két oroszok lakta területet Ukrajnából, de egy olyan nagyfokú önrendelkezési joggal ruházná fel a két orosz „népköztársaságot”, vagy azok egységessé váló szervezetét, mint amilyen Katalónia kiváltságos korlátozott szuverenitási helyzete a többi spanyolországi tartományi önkormányzatisághoz képest. Ez esetben elérhetővé válna, hogy a magyarral együtt a többi nemzeti kisebbség is olyan önkormányzati autonómiához jusson, amilyenben a spanyol tartományok is részesülnek. Ez viszont csak akkor váltható valóra, ha mind az orosz, mind az amerikai fél részéről kialakul egy olyan tárgyalási és kompromisszumos megegyezési hajlandóság, amelyet az ukrán vezetésnek is el kell fogadnia.

JEGYZETEK

1 Szerencsés Károly: Orosz világ. Magyar Hírlap, 2022. április 16-i szám, 7. o.	Ukrajna története: régiók, identitás, államiság. Gondolat Kiadó, Budapest, 2021. (továbbiakban röv.: Fedinec, etc.)
2 Szerhij Jekelcsik: Ukrajna története – Egy modern nemzet születése. Kairoz, Budapest, 2014. 85–92. o.	6 Fedinec, etc. 13–38.
3 2001. évi ukrán népszámlálási adatok. In: Molnár József – Molnár D. István: Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében. Poli Print K., Ungvár, 2005.	7 Marx és Rjazanov: A titkos diplomáciáról. Kossuth Kiadó, Budapest, 1990. Karl Marx: Leleplezések a XVIII. század diplomáciai történetéről / David Boriszovics Rjazanov: Karl Marx Oroszország európai hegemoniájának eredetéről. Jekelcsik, 34–40.
4 Fredeczky Frigyes: A trianoni békeszerződés. Valóság, 2002/8. szám, 116. o.	8 Jekelcsik, 34–40.
5 Szerhij Jekelcsik: Ukrajna története – Egy modern nemzet születése. Kairoz, 2014; Fedinec Csilla–Font Márta–Szakál Imre–Varga Beáta:	9 Fedinec, etc. 33–38.; Jekelcsik, 40–44.
	10 Fedinec, etc. 99–120.
	11 Fedinec, etc. 147–190.; Jekelcsik, 44–52.
	12 Fedinec, etc. 229–236.; Jekelcsik, 50–52.
	13 Ld. 3. sz. jegyzetet.

- 14 Roman Sembratovycz: Das Zentrum im Kampf mit der Zivilisation. Neues Frankfurter Verlag, 1909. Megjegyzésre kívánczik, hogy a szerzőnek két nagybáty-testvére egymást követve lettek a Lembergi Görögkatolikus Metropólia bíboros érsekei, kik közül az első fordította le lengyelre az ószláv nyelven megírt görögkatolikus bibliát. A két érsek Debrecenben élő jogász végzettségű oldalági rokona, dr. Szemerédi Szilárd összegyűjtötte a Kárpátaljával és Ukrajna galíciai területével összefüggő adatokat három, kötetnek elnevezett dossziében „Hogyan tovább Európa” címen.
- 15 Uott.
- 16 Pallasz Lexikon, 1857. Odessza címszó alatt.
- 17 Pallasz, Ukrajna címszó alatt.
- 18 Jekelcsik, 115–134.
- 19 Jekelcsik, 134–153.
- 20 Jekelcsik, 191–218.
- 21 Lőránt Károly: Mit ígértek Gorbacsovna? Magyar Hírlap, 2022. március 22-i sz. 9. o.
- 22 Dmitro Tkacs: Ukrajnszko-ugorszki vidnoszini, posuk kompromisziv. In: Ukrajna, Piszlja prezidenszkiviboriv. 28–29. o. / Dmitro Tkacs: Ukrán–magyar kapcsolatok, kompromisszumok kezelése. 30–31. o. Nyíregyházi Egyetem és Kelet- és Közép-európai Kutatóközpont.
- 23 Ld. Lőránt Károly: Kik az ellenfelek Ukrajnában? Magyar Hírlap, 2022. március 29-i sz. 9. o.
- 24 Lásd Boros Imre, Bogár László és Lőránt Károly gazdaságsszociológusok a Magyar Hírlapban megjelent írásait.
- 25 Boros Imre: A magánpénz után az energiahordozók diktálják a jövőt? Magyar Hírlap, 2022. március 21-i sz. 9. o.
- 26 Szerencsés Károly, lásd 1. számú jegyzet.
- 27 Ld. P.Z.: Henry Kissinger újra a béke mellett szólalt fel. Magyar Hírlap, 2022. június 30-i sz. 6. o.
- 28 Ld. Öry Mariann cikkét, Magyar Hírlap, 2022. jún. 30-i sz. 6. o.
- 29 Ukrajna az elnökválasztás után. (szerk. Keskeny Ernő, Zoltán András, Majoros Judit) KEKK Tanulmányok 4. – Ykraina piszlja prezidenszkiviboriv. Doszlidszennja dicije 4. Kairosz, Budapest, 2021.
- 30 Ld. Andrej Buzar: Ukrajna az elnökválasztás után és a parlamenti választások előtt. In: Ukrajna az elnökválasztás után. KEKK Tanulmányok 4. Nyíregyházi Egyetem és Közép-európai Kutatóközpont. Kairosz Kiadó, 2021. 23–25. o.
- 31 Nagy-Magyarországnak a trianoni békediktátummal történt szétदारabolására és a kisantant államok létesítésére, valamint azoknak a megcsonkított Magyarországgal és a hozzájuk csatolt magyar kisebbségekkel való szembeállítására abból a félelműkből került sor, hogy a 20. század elejétől elindult egy olyan folyamat a Monarchián belül, hogy a Monarchia gazdasági centruma Bécsről egyre inkább Budapestre kezd áttolódni, és a közép-európai gazdaság és a piac centruma Ausztriától Magyarországra tevődik át, és így nehezebben juthatnak be a régió piacába.
- 32 Tagjelölti státuszt kap Ukrajna és Moldova. Magyar Nemzet, 2022. június 23.
- 33 Boros Imre: Nyugat és az orosz birodalom Magyar Hírlap, 2022. február 17-i sz. 7. o.; Bogár László: Goodbye globál? Magyar Hírlap, 2022. március 24-i sz. 9. o.; Lőránt Károly: Kik az ellenfelek Ukrajnában? Magyar Hírlap, 2022. március 29-i sz. 9. o.
- 34 Boros, előbbi jegyzet.
- 35 Vö. https://hu.wikipedia.org/wiki/2014-es_népszavazás_a_Krím_politikai_státuszáról
- 36 Ld. Prugberger: Az autonómia időszűrősége és jelentősége, Valóság, 2010/11. sz.; Uő: A nemzeti kisebbségek kollektív jogait megtestesítő autonómia és önkormányzatiság problematikája a neoliberalis globalizáció és a tömeges migráció viszonyai között. Életünk 2019/3. sz.; Uő: Európa-egyesítési terv, nemzeti államok nélkül. Kairosz, 2022. 89–92. o.
- 37 Boros Imre: Háború, szankciók, veszteségek, új világrend. Magyar Hírlap, 2022. április 26-i sz. 8. o.
- 38 Ld. uott.
- 39 Ld. prof. Lentner Csaba álláspontját, in: Józó Andrea, Nemzetgazdasági érdek az Oroszországgal fenntartott gazdasági kapcsolat. Magyar Hírlap, 2022. április 6-i sz. 9. o.
- 40 Ld. a 24. jegyzetet.
- 41 Prugberger Tamás: A jogi értékek jelentősége és időszűrősége. Polgári Szemle, 2015/3. sz. 188. o.

Véráldozatok az Alpok vidékén – Olaszország az első világháborúban

1915. május 3-án hosszas tárgyalások után az olasz kormányfő Londonban aláírta az Olasz Királyságnak a szövetséges hatalmakhoz történő csatlakozását rögzítő titkos dokumentumot, majd felmondta a hármis szövetséget és 1915. május 23-án hadat üzent Ausztria-Magyarországnak. 1915 tavaszán – a romló katonai helyzet miatt – már az antant érdeke lett újabb államok kapcsolódása a háborúhoz, a Németországot körbefonó frontvonalak jelentős bővítése. A Monarchia ellen megindított támadás a hadtörténelem leghosszabb hegyi háborúja lett: a Stelvio-hágótól a Trieszti-öbölhöz terjedt, a frontvonal két-három ezer méteres csúcson, hómezőkön, sziklafennsíkokon, erdős középhegységben és a folyó völgyekben vezetett. Majdnem félmillió olasz és monarchiabeli katona vérezett el az első világháború egyik legszörnyűbb hadszínterén. A legádázabb csaták az Isonzó folyó középső és alsó szakaszán, főleg a Doberdó-fennsíkban zajlottak. Ennek az aránylag kis területnek a birtoklásáért dúlt a háború. Isonzó és Doberdó csataterületei még ma is a kinszenvedés és a felesleges emberáldozat jelképeként jelenik meg, e térségben több százezer magyar katona küzdött, szenvedett és vesztette életét.

(Itália útja a világháborúhoz) A 19. század hatvanas éveiben két nagy nemzetállam született Európában: több kisebb államból egyesült Németország, amely gyorsan felzárkózott Nagy-Britannia és Franciaország mögé. A másik Olaszország volt, amely ugyan rosszabb ipari-gazdasági adottságokkal rendelkezett, de valamennyi olasz nyelvű ember hazája akart lenni. Ebben a vonatkozásban az olaszokat egyesítő célok ütköztek Ausztria-Magyarország birodalmi elveivel, hiszen az „olasz nyelvi egység” érintette a Monarchiához tartozó Dél-Tirolt és Isztriát, valamint az Adriai-tenger keleti partvidékeit. Az olasz nagyhatalmi törekvések másik célja egy tengeren túli gyarmatbirodalom kialakítása volt Észak- és Kelet-Afrikában. Így 1890-ben megszerezték Szomáliát, 1892-ben Eritreát, de 1896-ban az olasz expedíciós hadsereg megsemmisítő vereséget szenvedett az etióp hadseregtől. A Tunéziával kapcsolatos olasz elképzelések már a francia érdekekkel ütköztek: végül a franciákkal kötött megegyezés szerint Tunézia Franciaországgá lett, amiért „cserébe” a franciák átengedték az olaszoknak a kisebb „értéket” képező Eritreát. Olaszország az afrikai „felsikerek” után, a 20. század legelején a felbomló Oszmán Birodalom adriai-tengermelléki területeinek megszerzését tűzte maga elé, elsősorban Albániát és Montenegrót akarta elfoglalni. Az 1912-ben kirobbant olasz-török háborúban az olasz hadsereg Líbiát és a Dodekanészosz-szigeteket, köztük Rodosz szigetét is elfoglalta.

A 19. század utolsó harmadában Olaszországnak nem sikerült felzárkóznia az iparosodott európai országokhoz, bár az olasz lakosság száma elérte Franciaországét. Katonai vonatkozásban egyedül az olasz flottát nem szabadott lebecsülni, amely a Földközi-tenger térségében – az angol és a francia tengeri erő mögött – a harmadik legerősebb tengeri haderő volt. Olaszország – a hatalmas mű- és kultúrkincseket nem számítva – társadalmi összetétele közelebb állt a kelet-európai paraszti társadalmakéhoz: az analfabetizmus országosan 36% volt. A dél-olasz területek életszínvonala olyan alacsony volt, hogy a lakosság jelentős része – több millió ember – kivándorolt Amerikába, a kivándorlás feltartóztatására az olasz állam nem gördített akadályt.

Olaszország gazdasága egymástól eltérő képet mutatott északon és délen: acéltermelése – részben a szénbányák hiánya miatt – még a kis Belgium termelésének is csak a felét adta, az ipar számára létfontosságú villamosítás ezért csak a vízi energiára épülhetett. Vasúthálózata csak az északi tartományokban volt sűrűbb. Az olasz agrártermelés volumene a súlyos vízhiány miatt hullámozó volt, gyakran nem elégítette ki az ország ellátási igényeit.

Olaszország gyenge hadsereggel rendelkezett, amelynek legfőbb oka a lakossága hagyományos antimilitáns szemlélete és a hadkötelezettség hiánya volt. A történelem során egyetlen olasz államban sem volt soha hadkötelezettség. Az olasz lélektől mindig távol állt a „tömeghadsereg” szelleme, így a hivatásos katonákból álló olasz hadsereg toborzásain alig-alig akadt jelentkező. Nemcsak a katonakorú olasz férfi lakosság elhivatatlansága és fegyvelmeztlensége okozott gondot, de a tisztikar szakmai tudása is alacsony színvonalú volt. Az olasz hadsereg felszerelése, fegyverzete gyatra volta, valamint a megfelelő szállító eszközök hiánya miatt az állam hadereje nehezen volt mozgósítható.

Az előbbiek határozták meg Olaszország szövetségi politikáját: az olasz kormány tudatában volt hadserege állapotával és a környező országok katonai-technikai fölényével. A 19. század utolsó évtizedeiben éleződtek az olasz–francia és az olasz–osztrák ellentétek, így Itália Németországnál keresett védelmet Franciaországgal és Ausztria-Magyarországgal szemben, talán ezért is csatlakozott 1882-ben a Berlin–Bécs szövetségi rendszerhez.

A három állam közötti szerződést, az ún. hármas szövetséget 1882. május 20-án kötötték meg. A megállapodás kimondta, hogy a szerződő felek békét és barátságot fogadnak, nem vesznek részt a szövetséges társaik ellen irányuló más szövetségekben. Kötelezték magukat, hogy a felmerülő politikai és gazdasági kérdésekben eszmecserét folytatnak és egymást e vonatkozásban kölcsönösen támogatják. Abban az esetben, ha Franciaország támadást intézne akár Németország vagy Olaszország ellen, a szerződő felek kölcsönösen hadba lépnek. Ha a három állam egyike egy szövetségen kívüli állammal keveredne konfliktusba, akkor a másik két szerződő fél jóindulatú segítségességet tanúsít, de bármikor hadba léphet szövetségesük védelmére. A szerződő felek a titkos függelékben kijelentették, hogy ez a megállapodás nem irányul Anglia ellen, ami az olasz érdekeknek kedvezett. A megállapodás Angliának is előnyös lett, mivel a gyarmatosítás kiélezte az angol–francia ellentéteket, így minden franciaellenes lépés az angol diplomácia hallgatólagos jóváhagyását élvezte.

A hármas szövetséggel a legtöbbet Olaszország nyerte, hiszen szövetségesi háttérrel aktívabb politikát folytathatott Franciaország ellen. Öt évvel később egyik szövetséges sem gördített akadályt a szerződés meghosszabbítása elé. Azonban az 1880-as évek végén Európában olyan változások történtek, ami Olaszországot gondolkodóba ejtette: a német gazdaság fejlődése ekkorra már túlszárnyalta Angliáét, az egyre növekvő ellentétek egy soha nem látott méretű fegyveres küzdelem árnyát vetítették elő. Olaszországnak, mint a hármas szövetség tagjának, szembe kellett néznie egy Anglia elleni háború lehetőségével, amit semmiképpen nem akartak vállalni. Az olasz gyarmati törekvések miatt feszültebbé vált az olasz–francia viszony, ezért első lépésként Párizsban felmondták a francia–olasz hajózási egyezményt, amire válaszként Róma semmisnek mondta ki a francia–olasz kereskedelmi szerződést. Ez robbantotta ki a francia–olasz vámháborút, ahol Olaszországnak meg kellett hátrálni. Az európai feszültséget csak fokozta, hogy Németország 1887 januárjában félmillió katonával emelte hadserege békelétszámát, ami egy újabb háború rémét vetítette előre. Ezt ugyan Berlin nem

„lépte meg”, de ez Olaszországot mindenképpen óvatosságra intette. Az olasz magatartásra nagy hatást gyakorolt a francia–orosz közeledés, illetve az 1893. évi francia–orosz szerződés, ami már többfrontos háborúba vihette Németországot. Így Olaszország egy francia–olasz katonai konfliktus esetén kevésbé számíthatott egy erős német katonai támogatásra. Az 1896. évi etiópiai vereség után, az orosz szövetséggel megerősödött franciákkal szemben Róma „lépeshátrányba” került.

Franciaország okosan kihasználta előnyös helyzetét: a földközi-tengeri kérdések békés rendezése során a franciák sok kedvezményt adtak Olaszországnak, ami első sorban Rómának a hármasszövetséghez fűződő kapcsolatát volt hivatva gyengíteni. Franciaország az 1898. november 21-án kötött olasz–francia kereskedelmi egyezményvel – amely elsősorban az olaszoknak kedvezett – lezárta a hosszú ideig tartó olasz–francia vámháborút, majd az 1898. december 16-án kötött titkos olasz–francia egyezményben kölcsönösen elismerték egymás afrikai érdekeit. A két ország ellentéteit véglegesen az 1902-ben megkötött semlegességi megállapodás szüntette meg, amely majd 1914-ben jogi alapul szolgál Olaszországnak, hogy ne csatlakozzon az első világháború hadműveleteihez. Az 1902. évi megállapodás szerint, ha Franciaországot támadás éri, akkor Olaszország semleges marad, de akkor is, ha Franciaország egy másik államnak üzen hadat. Lényegében ekkor kezdődik meg a hármasszövetség haláltusája, bár Róma még nem tartotta időszerűnek a szövetség hivatalos felmondását.

(A nagy alku) Az 1900-as évek első évtizedében Olaszország óvatos lépésekkel távolodott a hármasszövetségtől, bár Berlin és Bécs kisebb gesztusait elfogadta. Rómában egyre biztosabbá vált, hogy a központi hatalmak oldalán nem lép be a háborúba. 1914 júliusában az olasz kormány megbízható híreket kapott arról, hogy Bécs és Berlin komolyan készül a háborúra. Az olaszok siettek leszögezni álláspontjukat: 1914. július 14-én az olasz külügyminiszter közölte a római német követtel, hogy a Monarchia Szerbia elleni terveit az olasz kormány nem helyesli. Ez nyugtalanságot okozott Berlinben és Bécsben, hiszen az 1914 márciusában aláírt német–olasz katonai egyezmény értelmében az olaszoknak három hadtestet és két lovashadosztályt (körülből 300 ezer főt) kellett volna a franciák ellen felvonultatni. Ez csak a németeknek volt fontos, de Bécsset arra kérték, hogy nyilvánítsa ki, hogy nem kívánja Szerbiát bekebelezni, és nem akar határkiigazítást. Hosszú alkudozás után – amikor bizonyossá vált, hogy Anglia nem marad ki a háborúból – 1914. augusztus 3-án Róma általános érvényű semlegességi nyilatkozatot tett. 1914 szeptemberében Olaszország már gyorsan távolodott a központi hatalmaktól és tárgyalásokat kezdett az antanttal a háborúba való belépés feltételeiről. Egyidőben az orosz kormánnyal Szentpéterváron is tárgyalásokat kezdett, amely zátonyra futott: az olaszok a Szerbiának ítélt Dalmáciát kérték, amelynek átadását a szerbeket képviselő Oroszország megtagadta. A tárgyalások megszakadtak, majd az egyeztetés Londonban folytatódott.

Németország titkos eszközökkel kísérte figyelemmel az olasz diplomácia tárgyalásait és több kísérletet tett Olaszország megtartására. Először a Monarchiát próbálta rávenni Olaszországgal kapcsolatos engedményekre, sikertelenül. Itália mohósága – az osztrák–magyar hadsereg folyamatos galíciai vereségei után – megnőtt, sőt még a kinyilvánított semlegességéért is jelentős területek átadását követelte. Ezt először Bécs elutasította, mivel bízott az orosz hadsereg ellen indított téli támadás sikerében. A támadás kudarca után 1915 márciusában a Monarchia kereste meg Olaszországot, s a semlegesség megtartásáért felajánlotta, hogy átadja Dél-Tirolt és az Isonzó völgyében több falut, azaz a kikötéssel, hogy ezek tényleges átengedése csak a háború után történhet meg.

Ezt viszont Róma utasította el, sőt egy időre a londoni tárgyalások is megszakadtak, mivel Oroszország semmiképpen nem egyezett bele a dalmáciai partvidék átengedésébe, még ha ettől Itália semlegessége függ is.

(A londoni egyezmény) A londoni megegyezést a központi hatalmak katonai sikerei eredményezték: Oroszország fontolóra vette a balkáni olasz követelések esetleges teljesítését, de amikor a szövetséges csapatok 1915 áprilisában partra szálltak a Dardanelláknál, ez még inkább felgyorsította az olasz csatlakozást. Róma ekkor már a központi hatalmak vereségére számított, legalábbis katonai megroppanására, így 1915. április 26-án aláírta a titkos londoni egyezményt, amelyben vállalta, hogy egy hónapon belül hadba lép a Monarchia ellen. A londoni egyezményben a szövetségesek Olaszországnak ígérték Dél-Tirolt, az Isztriai-félszigetet és azokat az Adriai-tenger melletti területeket, amelyek olasz beltengerré tették az Adriát.

Bécs még az utolsó pillanatban a korábbinál is jóval csábítóbb ígéretekkel Olaszországnak, de Róma 1915. május 3-án felmondta a hármas szövetséget és május 23-án hadat üzent Ausztria-Magyarországnak. Az olasz hadüzenettel az Osztrák–Magyar Monarchia háromfrontos háborúba került: a balkáni fronton a szerb csapatokkal harcoltak, a keleti fronton az oroszokkal vívtak váltakozó sikerű háborút. Az olasz front nagy veszélyeket rejtett magában: Dél-Tirol elfoglalásával veszélybe kerülhetett Alsó-Ausztria, de még a magyar Dunántúl is.

(Az olasz front csatái) A háború kirobbanásának napjaiban csak 6 hadosztály állt készen a harc felvételére a támadó 35 olasz hadosztály ellen. A térségben állomásozó hadosztályok legénységének fele magyar katonából állt, de a hadüzenet megküldésének óráiban a hadvezetőség ide irányította a VI. (alföldi), a XV. és a XVII. hadtestet a szerb frontról, a keleti hadszíntérről másfél hadtestet, valamint a német hadvezetőség egy bajor hadosztályt helyezett ide a nyugati frontról. Ez 220 ezer főnyi haderőt jelentett. Ezt a haderőt három részre osztották, *Kraśnik*, Rohr és Borojević tábornokok vezényelték az egyes egységeket. Az olasz haderőt Cadorna tábornok vezényelte, aki első lépésként a mozgósított olasz haderőt az Adriai-tenger északi partvidékére csoportosította, elfoglalta Caporetto térségét. Ekkor még az olasz hadsereg nem támadta meg az Isonzó vonalát védő magyar–osztrák csapatokat, így Borojević tábornoknak sikerült hadseregével felvonulni az Isonzó völgyében. Az olasz hadvezetés azt tervezte, hogy majd az Isonzó átlépése után hadseregük jobbszárnya Trieszt felé tör előre, míg a főerő a Dráva irányába nyomul, elfoglalja Ljubjanát. E csapás távolabbi célja a magyar Dunántúl elérése lett volna. Két olasz hadosztályt Karintia irányába, a 2. olasz hadsereget Tirol térségébe vezényelték, elsősorban egy osztrák támadás feltartóztatására.

Az olasz haderőt – számbeli fölényük ellenére – elég széles térségben megosztották, ahelyett, hogy frontális támadást indítottak volna a felvonuló, így még gyenge erőt képező osztrák–magyar hadtestek ellen. Tétlenül nézték, hogy a Monarchia hadserege védvonalakat épít, 1915. június 11. és 17. között egy kisebb olasz támadás indult az Isonzó középső szakaszánál, éket akartak verni az ellenfél csapatai közé, ami kemény harcok árán nem sikerült és 11 ezer katonát vesztek. A frontvonal északi részén az olaszok – az Isonzó forrásvidékén – elfoglalták a Krn sziklás hegyvidékét, amelyet a hegyvidéki harcokban járatlan VII. magyar gyalogos hadtest nem tudott megvédeni. Az ún. első isonzó csata 1915. június végétől 1915. július 7-ig tartott, amelynek során az olasz hadseregnek nem sikerült Trieszt irányába előre törni.

Cadorna haditervei megfeneklettek a Svetozar Borojević vezényelte közös hadsereg ellenállásában, veszteségük 16 ezer fő lett. Az olaszok egyetlen eredménye a Krn sziklás hegyvidékének elfoglalása lett.

A háború alatt kiütköztek az olasz hadsereg hibái: a zömében írástudatlan és fegyelmezetlen legénységben Cadorna tábornok és vezérkara sem bízott meg: a taktikai harcra alkalmatlan katonaságot inkább a tömegben való rohamokra készítették fel – nem törődve az emberveszteségekkel. Nem fejlesztették a katonák egyéni képességeit, elsősorban a terepviszonyokhoz való alkalmazkodást. Gondok voltak a tiszthelyettesekkel, hiszen nem képezték ki őket arra, hogy megsebesült vagy meghalt tisztek helyébe lépve vezényeljék a rájuk bízott legénységet. A törzstisztek – hadosztályparancsnokok – a frontvonaltól távoli parancsnoki állásokból akarták megoldani azokat a problémákat, amit közvetlenül a helyszínen lehetett volna gyorsan eldönteni. Cadorna folyamatosan cserélte tisztikarát, de a legnagyobb baj abban állt, hogy a főparancsnok és vezérkara között nem volt bizalmi viszony. Luigi Cadorna a világháború első két évében – a fronton harcolva – szervezte át az olasz hadsereget, és cserélte fel parancsnokait.

1915. július közepén Cadorna tábornok öngyilkos stratégiát dolgozott ki: az emberfölényben levő olasz gyalogsággal frontális támadást indított a Monarchia lövészárkai ellen. Hatalmas emberveszteségek után az olasz csapatok visszakényszerültek korábbi állásaikba. A frontvonal északi részén – Gorizia (Görz) térségében – a 2. és 3. olasz hadsereg vívott kemény küzdelmet a Monarchia hadosztályaival (köztük a 20. magyar hadosztállal) a Doberdótól északra fekvő San Michele magaslatért. Innen nehéztüzérséggel uralni lehetett az egész térséget, amit végül a Monarchia egységei foglaltak el, de a harcokban a 17. és a 20. magyar hadosztályok kétharmada megsemmisült. E térségben 70 ezer katona halt meg, az osztrák–magyar katonai veszteség 30 ezer fő volt, ami tehát megközelítette az olaszok veszteségeit. Az olaszok területi nyeresége minimális volt. A háború e szakasza – nagy vérveszteségek után – befagyasztotta a frontvonalakat, megkezdődött a védősáncok építése, hatalmas lövészárk-rendszer alakult ki: a sík vidéken a hadsereg „beásta” magát, míg a hegyekben köfűrő gépekkel és sziklarobbantásokkal valóságos erődöket építettek.

A heves harcok 1915 októberében újultak ki ismét, abban az időben, amikor az olasz támadást összehangolták a szerb hadseregvezetéssel, hogy a balkáni német–osztrák inváziót ezzel is gyengítsék, hogy a szerb frontról jelentősebb katonai erőt vonjanak ki. A harc főleg a doberdói fennsíkon folyt. Az osztrák–magyar hadsereg alakulatai saját állásaikat csak nagy vérveszteségek árán tudták megvédeni, a küzdelemben például a nagyváradi honvéd hadosztály majdnem teljes létszámban megsemmisült. Az őszi időjárás rendkívüli módon befolyásolta a harcokat: a nehéztüzérség az esős-ködös időben meggyengült, akadozott az utánpótlás. Az osztrák–magyar katonai erő védekezési stratégiája miatt az olasz támadások kifulladásra jutottak, amelyben szerepet játszott az is, hogy a magas hegyeken létesített figyelőállásokból pontosan követni lehetett az olasz csapatmozgásokat, nehéztüzérséggel minden támadást csírájába lehetett fojtani. A létszámfölényben levő olasz egységek támadását végül Borojević tábornok taktikája állította meg. Az olasz csapatoknál általános lett a csüggedtség.

Még 1915 novemberében az olasz hadsereg ismét támadásba lendült, de a roham már december első napjaiban összeomlott. A Görz térségében indított támadás az olasz ember- és tüzérségi fölény ellenére – lőszer- és utánpótlási gondok miatt – elakadt. Viszont eredményes olasz hadműveletek folytak az Isonzó folyó középső szakaszán: több falvat sikerült elfoglalni az ellenségtől. Eközben a harmadik olasz hadsereg a tengerpart irányába nyomult előre, ám néhány nap alatt megakadt Borojević tábornok új védelmi

vonalán. E csatáknak is a tél beállta vetett végett, mialatt a monarchiabeli csapatokat jelentősebb létszámú német hegyivadász ezredekkel erősítették meg, a fronton levő hadseregtesteket pihent erőkkel töltötték fel.

Az olasz front 1916. évi hadműveletei nagyon hasonlítottak az előző évi eseményekhez. A központi hatalmak a nyugati frontokat a déli és a keleti harcfrontokról kivont erőkkel – elsősorban Verdun térségében – akarták megerősíteni. A Monarchia hadvezetése Dél-Tirol térségében kívánta áttörni az olasz frontot: 15 monarchiabeli hadosztály áttörte az olasz vonalakat és Verona irányába nyomult előre. Ezt az olasz hadvezetésnek csak nagy erőfeszítésekkel sikerült feltartóztatni, megmenteni az olasz hadsereget a teljes összeomlástól. Az 1916. évi harcokban az olasz hadsereg talán a legnagyobb véráldozatokat szenvedte el.

1917 tavaszán az olaszok az Isonzó folyó térségében sikertelenül akarták áttörni a frontot, de mindkét hadseregen a kimerülés jelei mutatkoztak, egyik harcoló fél sem kívánt további támadást indítani. Ez a taktika a Monarchia hadseregének kedvezett, hiszen a keleti frontról jelentősebb erőt vezényeltek ide, illetve friss német erőkkel erősítették. 1917 őszén a központi hatalmak csapatai Caporetto térségében összpontosított támadással, repülőekkel, mérges gázzal, rohamcsapatokkal áttörték az olasz frontot és a Piave folyóig nyomultak előre. Az olasz katonák tömegesen dezertáltak, estek fogságba. A kudarcért a kormány és a közvélemény a főparancsnokot, Luigi Cadorna főparancsnokot okolta, azonnal leváltották és helyére Armando Diazt neveztek ki. A szövetségesek főparancsnoksága az összeomló olasz frontra angol és francia csapatokat vezényelt, amely erők nagy erőfeszítéssel állították meg a monarchiabeli hadsereget.

(1918 – a fordulat éve) 1917/1918 fordulóján a szemben álló felek csapaterősítéseket hajtottak végre: az osztrák–magyar közös-hadsereg a Piave folyónál védelmi vonalat épített, igyekezett a tartalék hadseregekből friss erőkkel leváltani a fronton levő egységeket. Az olasz hadsereg, amely nem heverte ki a caporettoi áttörést, újjászervezte harcoló alakulatait, sőt megjelentek az egyesült államokbeli csapatok, amelyek jelentősen megerősítették a tüzérséget. A két hadsereg úgy állt egymással szemben, hogy az olaszok nem terveztek jelentősebb hadműveletet. Ezt a Monarchia közös-hadsereg parancsnoksága kedvezőnek ítélte meg, egy nagyobb támadás haditervén dolgozott, amely hadműveletekbe bevonták a megszűnt keleti frontról felszabadult katonai erőket, így minden egy elsöprő támadás megindítását indokolta. Kellott volna a katonai siker, mivel a Monarchia hátszáróiban erősödtek a pacifista mozgalmak, a nemzetiségek pedig vagy az önállóságra, de mindenképpen a Monarchia átalakítására törekedtek. A lakosságnak elege volt már a háborúból, az ismétlődő sztrájkok csökkentették a hadiipar teljesítményét. A német csapatokat folyamatosan kivonták a térségből, mivel a nyugati fronton válságosra fordult a hadi helyzet. Ilyen körülmények között kezdődött az ún. második piavei csata, amelynek időpontját az olasz hadvezetés pontosan ismerte, így nem érte őket váratlanul a támadás, amit néhány napon belül visszaszorítottak. Ennek hatására felbomlott a rend: a katonák nem akartak tovább harcolni, tömegesen dezertáltak, sőt a cseh nemzetiségű alakulatok visszaindultak hazájuk felé, már egy független Csehországgal kívántak harcolni.

Az olasz hadvezetés felismerte, hogy eljött az alkalom a Monarchia legyőzésére: az olasz hadsereg 1918 októberében Vittorio Veneto városának körzetében áttörte a Monarchia frontvonalát és szétzilálta a közös osztrák–magyar hadsereget.

A Monarchia alakulatai vagy egyenként letették a fegyvert, vagy hazaindultak, a különböző nemzetiségekhez tartozó katonák nemzeti katonai tanácsokat alakítottak. IV. Károly lemondott a trónjáról, a döntés formálisan a katonai parancsnokságra hárult: 1918. november 3-án a Monarchia katonai vezetői Padovában aláírták a fegyverszünetet, a vesztes hadsereg csapatai tömegesen estek olasz fogságba. Mindkét oldalon nagyok voltak a veszteségek sebesülésben és halálban egyaránt. Az olaszoknak csaknem 500 ezer katonájuk veszett oda a harcmezőn, a Monarchia 2-300 ezer embert áldozott fel az olasz fronton.

Hiába volt azonban a nagy véráldozat, a győztes Olaszországgal szemben az antant nem teljesítette a londoni egyezményben foglalt ígéreteit, csupán jelentéktelen területek kerültek olasz kézre. Ez nem állt arányban a vérveszteségekkel, amelynek hatására az olasz politikai rendszer átforgult, létrejött a fasiszta Olaszország.

IRODALOM

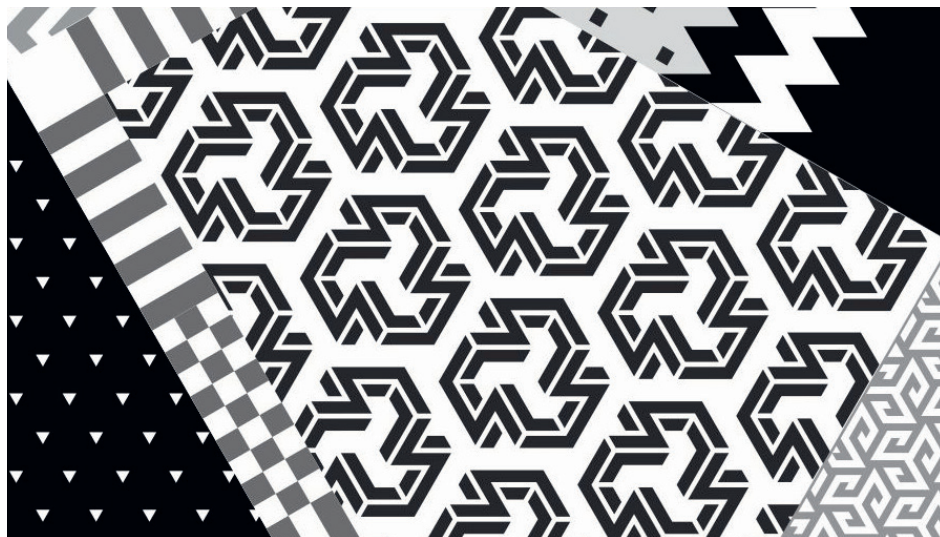
Bence László: A Piave-front. Budapest, Paktum Ny., 2003.

Diószegi István: A Ferenc József-i kor nagyhatalmi politikája. Bp., Kossuth, 1987.

Galántai József: Az első világháború. Budapest, Gondolat, 1988.

Kennedy, Paul: A nagyhatalmak tündöklése és bukása. Bp., Akadémiai K., 1992.

Szabó László: Doberdó, Isonzó, Tiroli. Budapest, Kossuth, 1977.

„Egyazon levegőt lélegezve Ohriddal...”* – az (ó)szláv nyelvi probléma a római városi kultúra és műveltség balkáni folytonossága tekintetében

(Bevezetés) „A román nyelv alakulási, fejlődési menete, processusa ismeretes, minden törvényét és szavát ismerjük, minden szó eredete világos előttünk...” – szerepel Moldován György erdélyi román jogakadémikus (Gheorghe Moldovan) kiáltványszerű közlésében Cseres Tibor (1988: 150) *Vizaknai csaták* című történelmi regényében.

A monumentális történelmi regény e fiktív karaktere mellett érvel e kommunikációban hosszasan, hogy a román népnek nincs sem történelmi, sem nyelvészeti jogalapja az egykori Dácia területére. Noha itt feltárulnak egy pillanatra a könyv és e jelenet történelmi, nemzetközi kapcsolati, politikai és egyéb horizontjai, e tanulmány ezúttal nem kíván közvetlenül ez utóbbi diszciplínák felé fordulni. Bár kétségkívül könnyen kínálkozik kísértés, mind a kutató, mind a laikus érdeklődő számára, hogy egyes nyelvészeti megfigyelések alapjain etnogenetikai következtetéseket vonjon le – amely attitűd és indíttatás alapvetően a magyar klasszikus írók, Kölcsey Ferenc, Bessenyei, Kisfaludy vagy Kazinczy (Bárdos 2015) szellemi örökségéből (vö. „nyelvében él a nemzet”) is fakadhat csakúgy, mint a felvilágosodás leibnizi (Romsics 2015) és herderi (Curta 2004) hagyományaiból –, úgy gondolom, ez inkább egyéb szakmai és politikai fórumokra tartozik.

Akárhogyan is, ha e sorok szerzőjének módja nyílna kiegészíteni e teljesség igénye nélkül kivonatolt fenti, szépirodalmi részletet, ami természetesen teljességgel életszerűtlen, alighanem hozzátenné, hogy: csak azt hisszük, hogy ismerjük a román nyelvfejlődést. Hiszen azt számtalan ellentmondás övezi, amit csak tovább bonyolít az általában is „jelenközpontú, értékalapú, identitásorientált” (vö. Romsics 2015: 10) historiográfia.

Az alábbiakban inkább arra szándékozom rámutatni, hogy a román nyelv szláv szókészletének kereszténységhez kapcsolódó elemei olyannyira fundamentális és kiterjedt réteget képeznek, hogy noha az nem feltétlenül rengeti meg a nyelv latin alapjait, jelentősen eltávolítja és elhomályosítja azokat. Igaz ez abban az értelemben, ahogyan azt Ivánka Endre bizantológus és nyelvész feltételezi, vagyis valószínűsíthetően „...a románság nem a római városi kultúra folytatója” (2004a: 389). Másrészt érvényes abban a tekintetben is, hogy – és itt következzen saját konklúzióm –, a proto-román közösségek görög-keleti ortodox hitük elvontabb, összetettebb fogalmait lényegében ószláv (vö. Fine 1991: viii; Curta 2004: 345) keresztiségben sajátította el az első évezred végéhez közeledve.

Azon felismerés, hogy a(z ó)szláv nyelvi és kulturális elem súlyával a balkáni latin városi műveltség folytonossága nehezen tud mit kezdeni, természetesen korántsem új keletű. A szláv komponens kiterjedtségének a meghatározása több évszázados hagyományokra tekint vissza, mind a nemzetközi, mind a hazai irodalomban (hogy ezúttal csak néhány példára szorítkozzak: Sulzer 1781; Adelung 1809; Sartori 1830; Diez 1856; Rösler 1871; Tamás 1935; Schramm 1997; Ivánka 2004a).

* A cím allúzió Robert Rösler egy megállapítására a románság középkori történetét illetően. Bővebben 1. *Romanische Studien: Untersuchungen Zur Alteren Geschichte Romaniens*. Lipsce: Duncker & Humblot, 1871. 139–140. o.

A szláv nyelv túlsúlya, illetve térfogata, vagy hordereje az egyházi lexikonban nem is feltétlenül önmagában érdekes, hanem amiatt, hogy általa új problémákhoz ér az ember. A római kereszténységtől való eredendő földrajzi és kulturális távolság, az előbbivel szembeni „immunis”, vagy az attól való elidegenedés ugyanis a balkáni latinság esetében eleve roppant különös. Csakhogy ettől is továbbmehetünk: a népvándorlás időszaka által már alapvetően is megtépázott, sőt, megszüntetett római latin városi kultúra elmúlását a keleti keresztység és az ószláv tájolás tetőzi be a Balkán keleti részén, mint majd ezt bemutatni igyekszem.

Ennek alátámasztására – és talán ebben rejlik e kézirat új-, illetve korszerűsége, hozzáadott értéke a vitairóadalomhoz – nem máshoz fordulok az alábbiakban, mint a román nyelvészet jelenlegi legelismertebb és legmértavódóbb etimológiai szótáraihoz.

(*Áttekintés a szláv komponens vitairóadalmáról*) Előrebocsátottam az imént a bevezetésben, hogy az elmúlt évszázadokban számos szerzőt foglalkoztatott a román nyelv szókészletének szláv rétege és a balkáni romanizmus részleges feloldódása a szláv környezetben (Tamás 1935: 6).

Egy svájci német történész és latinista, Johann Franz Sulzer (1781: II. 48–51.) már a 18. században leszögezi, hogy noha a balkáni „vlahoktól” nem tagadható meg a római származás, esetükben egy olyan „vegyes nemzetről” van szó, amely nem kevésbé szláv, mint amennyire romanizált. Nyelvük több szláv szóval rendelkezik annál, amint azt a vonatkozó irodalom elismerné. Majd azzal folytatja (1781: II. 61–63., 140.), hogy a teljes vlah nyelvben nem találni a ‘szeret’, ‘szeretet’ jelentésű latin ‘amare’ vagy ‘amor’ szavakra emlékeztető egyetlen szót sem. A ‘iubi’ a románban egyértelműen szláv, ahogy a ‘dragoste’ (‘kedves’) is, ugyanakkor a iubi szláv igetűhöz latin igenévképző csatlakozik. Sulzer szerint a román szókincs fele latin, $\frac{3}{8}$ -a szláv, a maradék nyolcad pedig görög, gót és török.

Johann Christoph Adelung német grammatikus és filológus 1806-ban szerzett *Mithridates, oder allgemeine Sprachkunde* című munkája második részében „római-szlávként” beszél a vlah [römisch-slavisch oder walachisch] nyelvről. Ehhez hozzáteszi (1809: 726–8), hogy e nyelv szláv összetevői onnan fakadnak, hogy már Heraklios (575–641) bizánci uralkodó alatt is hét szláv törzs élt a Duna és a Balkán-hegység között, ami nagy befolyást gyakorolt.

Az osztrák író, Franz Sartori az 1830-ban közzétett *Historisch-ethnographische Übersicht der Wissenschaftlichen Cultur, Geistesthätigkeiten und Literatur des Österreichischen Kaiserthums nach seinem mannigfaltigen Sprachen und deren Bildungsstufen* című történelmi-néprajzi áttekintésében egyenesen odáig megy a szláv súly kidomborításában, hogy úgy találja: a románság nem kizárhatóan szláv eredetű, „hiszen a dákok és a géták is egyes beszámolók szerint szláv népek voltak, és e nyelv számos szláv szava is ezt támaszthatná alá” (1830: 155–7).

A német filológus Friedrich Christian Diez (1794–1876) *Grammatik der romanischen Sprachen* című munkájában szintén jelentőségteljes kijelentéseket fogalmaz meg a román nyelv igen vegyes összetételéről: „...alkotórészeinek alig a fele maradt latin, a másik fél gyökerei szláv, albán, görög, német, magyar, török és más nyelvekben keresendő. Kedvező körülmények között egy nyelv ugyan képes lehet elviselni akár a legerősebb keveredést is anélkül, hogy mindez rontaná a karakterét, ám a román, úgy tűnik, még nem ébredt saját tudatára [zur Besinnung kommen], amikor az idegen anyag már át is kezdett hatolni rajta.” (1856: 64–65.)

Az olmützi születésű Robert Rösler *Romanische Studien: Untersuchungen Zur Alteren Geschichte Romaniens* című hatalmas szellemi befolyást gyakorló művében megjegyzi, hogy a román hangtan a szláv nyelvek közül tipikusan a bolgárra, nem pedig a ruténra emlékeztet, ami délről északra történő migrációt feltételez. Megállapítja továbbá a román helyneveket vizsgálva, hogy Erdélyben nemcsak az ősi Dacia római településeinek nem maradt fenn latin neve, hanem a hegyek, völgyek, patakok stb. román nevei között sem találkozunk ilyennel, miközben szláv nevekkal jelentős számban találkozni. Havasalföldön és Moldovában a 14. század előtti időkből nem maradt fenn egyetlen román nevű város sem (1871: 28–30.)

De tesz ezen felül további kijelentéseket is. Szerinte a románság kultúrájának valamennyi eleme bolgár–görög jellegű a 13–14. században. Mindazon politikai intézmények, amelyeket a moéziai szlávok átvettek a bolgároktól és a bizánciaktól, a románokhoz kerültek; ehhez adódott a kereszténység görög rítusa az egyház területén. A havasalföldi állam megalapítása után semmi sem utal a román állami és egyházi életben nyugat-európai irányultságra, egyetlen szellemi kölcsönzés sem történt Nyugatról, minden mintha egy és ugyanazon levegőt lélegezne [alles atmet eine und dieselbe Lebensluft] Ohriddal és Konstantinápolyal (1871: 139–140.)

A cseh történész és politikus, Konstantin Jireček *Geschichte der Bulgaren* című könyvében azt írja a középkori folyamatokról, hogy „a [román] pásztorok lejttek a hegyekből, és a szlávok maradványai közé telepedtek. A szlávok asszimilálásakor több száz szót vettek át tőlük nemcsak a hétköznapi, hanem különösen a kereszténység fogalmaira vonatkozóan” (1876: 221).

A 20. századi, temesvári születésű bánági nyelvész Tamás Lajos *Rómaiak, románok és oláhok Dácia Trajánában* terjedelmes tanulmányában a következő következtetéssel él: „Az a szembeszökő tény, hogy a modern neolatinságban egyedül az oláhok a görögkeleti egyház hívei, szintén biztos útmutatással szolgál arra nézve, hogy az oláhság a Balkán-félszigetről vándorolt be a Dunától északra fekvő vidékekre” (1935: 162).

Az elmúlt évtizedekben pedig a heidelbergi német történész, Gottfried Schramm (1997: 326) értelt azzal, hogy a „proto-románok elterjedése a hegyekben az új legelők keresése végett történt és a Balkán elszlávosodása alapján arra lehet következtetni, hogy a 10. században szoros kapcsolatok alakultak ki a proto-románok és a bolgárok között”.

A hasonló kritikái, a szláv és (proto)-román nyelvi és kulturális interakciókat illető észrevételek tárháza kimeríthetetlenül bőséges és az elmúlt évszázadokon át egészen napjainkig ível. E fenti néhány, ezúttal pusztán csak illusztrációként kiragadott állítással sem vitatkozni nem érdemes, leszámítva, hogy a román szláv nyelv lenne, sem ezek tükrében azt állítani, hogy alább újszerű tartalmak következnenek. E kézirat *differentia specifica*-t a rendelkezésre álló könyvtárnyi szakirodalom vonatkozásában legfeljebb alább részletesen bemutatott metodológiája tekintetében képez, ami akképp jut érvényre, hogy magára a kortárs román etimológiai szótárak jelentette empiriára támaszkodik.

(A kereszténységhez kapcsolódó szláv elemek a román nyelvben) Említettem, hogy e kézirat célja, hogy rámutasson arra, hogy a történelmi pályafutását tekintve roppant elgondolkodtató, egyszerismind egyes aspektusaiban ellentmondásos román nyelv lexikonja számtalan szláv elemet tartalmaz.

Indításként elmondható, hogy Kim Schulte (2009: 239, 243) szerint a szláv kölcsönzavak aránya különösen magas a vallási szókincs vonatkozásában (25%), valamint a társadalmi és politikai kapcsolatok szemantikai területén (22,5%).

E szókészlet jelentős része a mai napig használatban van, a latinizációs erőfeszítésekkel járó, időnként átpolitizált intézményi stratégiák mellett is. Az alábbiakban négy fogalmi körre bontom a vizsgálatai körbe bevont szavakat, és szófejtésük ismertetésekor néhány kivétellel (pl. *Hristos*, *Bitie*) minden esetben a román nyelv jelenleg legfontosabb szakmai tekintélyének számító, mértékadó értelmező szótárának, a DEX rövidítéssel ismert *Dicționarul explicativ al limbii română* (a.m. a román nyelv magyarázó szótára) jelenleg is használt 2009-es kiadására támaszkodom. Egy-egy esetben az érvelésem további támogatást merít a DEX-hez hasonlóan a Román Akadémia nyelvtudományi intézete által gondozott MDA2 (hivatalosan: *Micul dicționar academic*) második, 2010-es kiadásából, időnként August Scriban 1939-es *Dicționarul limbii românești* című munkájából, továbbá az Alexandru Ciorănescu (1958–1966) által szerkesztett *Dicționarul etimologic român* (a továbbiakban: DER) szótárból is.

Az alább bemutatott empiria döntő részét fele-fele arányban alkotják a Iași (magyarul: *Jászvásár*) romániai-moldvai város történeti dokumentumaiban szereplő szláv eredetű vallási kifejezések (Ene 2010) és saját vizsgálódásaim a fentebb bemutatott szótárak (a)lapjain. Ezt követi mindennek a kontextusba helyezése egy vázlatos történelmi áttekintés mellett.

(*A keresztény kultusz alapvető fogalmait jelölő, illetve a vallási tanításokhoz kapcsolódó szavak*) Az első csoportot a vizsgált szavak és kifejezések közül azon lexémák képezik, amelyek kimondottan a keresztény kultusz alapvető fogalmait jelölik, illetve a vallási tanításokhoz kapcsolódnak. Idetartozik a *Sfântul Duh* ’szentlélek’, amely jelzős szerkezetnek az elemei külön-külön is (ó)szláv eredetűek. Hiszen, míg a ’szent’ jelentésű *sfânt* a szláv *sventŭ* lexéma leszármazottja, addig a *Duh* ’lélek’ a *duhŭ* szóé. Ez a kifejezés a keresztény szellemtörténetben és katekézisben megkülönböztetett helyet elfoglaló hegyi beszéd (Mt 5–7, vö. Lk 6,20–49) *săraci în duh* ’lelki szegények’ prepozíciós szerkezetében szerepel, amelyben a *săraci* ’szegények’ a bolgár és szerb *sirak* rokona. A kereszténység felekezeten átívelően legfontosabb, Miatyánk kezdetű imádságában az *ispită* ’kísértés’ etimológiája szintén a szláv *ispytati* szóig ér. Következzenek további szavak immár csak felsorolásszerűen: *milă* ’kegyelem’ (szl. *milŭ*); *răstigni* ’megfeszít’ (szl. *rastengnonti*); *precista* ’szűz’, ’makulátlan’ (szl. *prěčista*); *mucenic* ’vértanú’ (szl. *mučenikŭ*); *hram* ’templomi védőszent’ (szl. *hramŭ*).

Ebbe az első csoportba sorolnék három további kulcsfontosságú szót, amelyeknél, noha nem egyértelműen bizonyítható a szláv eredet, ám annak pusztán csak a felmerülése is jelentőségteljes és nagyon is hasznára válik bármely vonatkozó nyelvészeti vizsgálódásnak vagy problémamegfogalmazásnak.

A *crăciun* ’karácsony’ amilyen roppant izgalmas és rejtélyes, annyira eldönt(het)etlen nyelvészeti kérdéshez is visz. Noha a DEX (2009) a latin *creātiō(nem)* szóig göngyölyti vissza a lexéma származásánát, mindezt inkább csak valószínűsíti, tehát egyéb szavakkal ellentétben (pl. *inger* ’angyal’, lat.: *angelus* vagy *preot* ’pap, lat.: *presbiterum*) nem tekinti bizonyosnak a latin eredetet.

Ettől is fontosabb talán az, hogy Ciorănescu román-francia újlatinista történész bő fél évszázada még hosszasan érvelt a DER-ben (1958–1966) – számos szakirodalmi tételre hivatkozással – amellet, hogy szláv eredetű kölcsönszóról is szó lehet. Mindezt arra alapozza, hogy ugyanez a szó több olyan nyelvben is megjelenik, „amely kapcsolatban állt a románnal”; vö. bolgár *kračon*, *kračunek*, szerb személynév *Kračun*, avagy az év egy bizonyos, közelebről meg nem határozott szakaszát, vagy pedig kimondottan a ’téli napfordulót’ jelentő orosz *korocjun*, illetve rutén *k(e)rečun*, *kračun*, *g(e)rečun*,

valamint a szintén orosz *korečun*, amelynek egyik jelenése a 'halál' is. A szó ilyen mértékű elterjedése arra készítette a filológusokat, hogy fontolóra vegyenek egy lehetséges szláv eredetet, amely a *kratūku* 'rövid' vagy *kračati* 'lépések megtétele' szemantikai mezőn alapszik. A DER (1958–1966) szerint nem zárható ki a fordított, románból való szláv átvétel sem. Csakhogy az aligha valószínű tudatában egyfelől annak, hogy a szó egy 1143-as novgorodi orosz krónikában is előfordul, miközben a (proto-)román–oroszlós kapcsolatok eladdig vajmi kevésbé lehettek kiterjedtek, másfelől annak, hogy eleve csekély az egyéb román jövevényszavak száma az oroszban, főleg az ilyen régi korokból származóké. Azonban Ciorănescu nem éri be azzal, hogy történeti alapokon támaszt kétségeket a hegemon latinista érveléssel szemben, hanem ehhez dogmatikai és néprajzi szempontokat is rendel. Egyrészt utal arra, mégpedig tárgyilagosan, hogy a Krisztus teremttségét (vö. *creātiō*) teljességgel elveti a keresztény ortodoxia a születésségre vonatkozó tanításával. Ennélfogva az az elképzelés, hogy a teremtés karácsony kapcsán egyházi kifejezéssé vált volna, hittételi okokból igencsak ingatag lábakon áll. Másrészt a szláv (orosz) 'átlépés', 'halál' jelentést alátámasztani látszik a 'gyilkolni', 'vért ontani' jelentésű *crăciuni* ige, amely a karácsonyesti disznóvágás román népszokásához kapcsolódik, továbbá azon szóalás is, hogy „*fi-a venit Crăciunul*” (szó szerint magyarul: 'eljött a karácsonyod', a.m. 'ütött az utolsó órád').

Itt jegyezném meg azt is, hogy az egyéb újlatin nyelvekben sem a teremtéshez, hanem rendre a születés fogalmához kapcsolódik a karácsony szemantikája, pl. francia *Noël*, olasz és korzikai *Natale*, spanyol *Navidad*, piemonti és portugál *Natal*, friuli *Nadäl*, provanszál *Nadal* és magában a latinban is *Nātīvitās*.

Véleményem szerint azt, hogy a román nyelv kereszténységhez kapcsolódó terminológiája más nyelvekkel kölcsönhatásban formálódott, továbbá azt, hogy egyes román feltételezésekkel ellentétes irányú lehet a *crăciun* etimológiája, egyaránt érzékelteti, illetve megerősíti az is, hogy a krisztusi jelző *Mântuitor* 'Megmentő' igenév *mântui* igéjét a DEX (2009) és az MDA2 (2010) sem másból, mint a magyar '(meg)ment' szóból eredezteti. Hasonlóképp elgondolkodtató nyelvi interakciókat jelez, hogy a Magyarországon is jelentős kultusznak örvendő Mikulás román megfelelője, a kb. 'Karácsonyapó' jelentésű *Moș Crăciun* előtagja albán párhuzamot jelenít meg (DEX 2009; MDA2 2010).

A *Hristos* 'Krisztus' ismét egy szerfelett ellentmondásos szó, hiszen 1) noha azt a MDA2 (2010) etimológiai szótár kifejezetten a görögből eredezteti, ám ez távolról sem zárja ki a szláv közvetítést, hiszen bolgárul, szerbül, macedónul, (fehér)oroszlósul, ukránul stb. is éppen ez a *Xpucmoc* lexéma használt. 2) Érdekes továbbá, hogy ugyan a *hristos* melléknévi alakot Scriban (1939) szintén a görögre vezeti vissza, ám együtt említve teszi mindezt a *hrizmă* 'keresztési felkenéshez' szemantikailag illeszkedő *crîjmă* szóval, amely utóbbinál mind ő, mind a DEX (2009) szláv, a.m. rutén, illetve ukrán összefüggéseket állapít meg. Ennek az utóbbinak a jelentése egy olyan kereszteléshez használt, hímzett lepel, újszülötti pólya, amelyet a cseh nyelvész és bizantológus Josef Kurz (1958–1994) ósláv szótára is bizánci görögnek tekint. Úgy gondolom, hogy csekély a valószínűsége annak, hogy ennyi szláv nyelv is a románból kölcsönöztes volna e szót, inkább fordított irányú lehet az átvétel, aminek a szellemi háttérében könnyen állhat az ortodox pravoszláv liturgia szentelt olajjal való felkenésének rítusa.

Szintén talányos és ugyancsak Krisztus születéséhez kapcsolódik a 'Három királyok', vagy 'napkeleti bölcsek' *magii* vagy *crai* megnevezése a románban. Önmagában nem az az érdekes, hogy az előbbi a DEX (2009) a szláv *magū* szóból eredezteti, hiszen a neolatin nyelvekben is ez a forma (vö.: francia *mage*) az elterjedt, és ők aligha vehették közvetlenül a szlávból, hanem az, hogy az utóbbi szó (vö. magyar: 'király') éppenséggel

magában a szláv nyelvekben is Nagy Károly (748–814) uralkodó nevéhez kapcsolódik. Ez szemlélteti azt, hogy viszonylag kései (illetve kora középkori) megjelenésről van szó az összes szóban forgó nyelv esetében (Curta 2004: 345).

Ugyancsak érdekes maga a *creştin* ’keresztény’ szó. A ’karácsony’ esetét látva fentebb nem lenne meglepő, ha a román a szlávból kölcsönözte volna a latin helyett, amint azt Scriban (1939) is feltételezi a *crestez* ’keresztet rajzol’ igét tárgyalva, említést téve arról, hogy az a rutén *krestiti* és az orosz *krestiti* rokona, melyek együttesen mind azon ószláv *krīstŭ*, ’kereszt’ szóból erednek, amelyek „felmenője” az ógermán *Krist*. (Talán ezirányú, tehát szláv közvetítést jelezhet véleményem szerint a *creştin* szinonimájaként a *hristosean* (Scriban 1939; MDA2 2010) melléknév is, amely a már fentebb érzékeltetetteknek megfelelően eleve vitatott *Hristos*-ból *-ean* melléknév-képzővel formálódott – Marcu 2000). Ellenkező véleményen van Jireček (1911: 79), aki szerint a szláv nyelvekbe, illetve kimondottan a szerbbe a „dunamenti rómaiak” és bizánciak (*Donaurömer und Byzanter*) által került a *krst* ’kereszt’ és származékai, például a *krstiti* ’keresztelő’. Ez utóbbi kérdésben kifejezetten nem foglalva állást a DEX (2009) és MDA2 (2010) is a latin *christianus* szót azonosítja a *creştin* előzményeként. Jireček (1911) ugyanitt azt is jelzi, hogy a *cesar* a szerb-horvátban szintén latin eredetű. Ami közvetetten igaz lehet, ám nem Duna menti eredetről van szó, hanem a germán *Kaiser* ’császár’ köznév kölcsönzéséről, amint azt mások (pl. DWDS 2004; Duden 2017) feltételezik, utalva arra, hogy a germán nyelvek még az első kontaktusok, illetve Julius Caesar Kr. e. 1. századi hadjáratainak emlékét őrzik ekképp a római uralkodó életéből.

A Biblia tanításaihoz kapcsolódóan jegyezni meg érdekességképpen továbbá, hogy az 1582-es Szászvárosi Ószövetségben (rom: *Palia de la Orăștie*) Mózes I. Teremtés könyve még *Bitie* néven szerepel, amit a MDA2 (2010) az ószláv *бѣимы* szóra vezet vissza. Ebben a fordításban egyébiránt számos szláv és magyar elem is megtalálható, egyebek mellett például a *fǃgǃdaš* ’fogadalom’ is, amelyet a MDA2 (2010) a magyar ’fogadás’ szóból eredeztet.

E szekció zárásaként említeném még a *pǃzitor* ’őr(ző)’ szót, pl. az *inger pǃzitor* ’örangyal’ jelzős szerkezetben, amelynek második tagjában a latin eredetű *nomen agentis*, vagy cselekvő melléknévi igenév képző *-tor* a szláv eredetű (*paziti*) ’vigyáz’, ’öriz’ igéhez kapcsolódik.

(*Hitéleti, szertartásrendi vonatkozású vagy templomi funkciókhoz kapcsolódó szókészlet*) Olyan szavakkal folytatom, amelyek egyrészt hitéleti, szertartásrendi vonatkozásúak, vagy templomi funkciókhoz kapcsolódnak, másrészt minden kétséget kizáróan szlávból történt kölcsönvételek: *duhovnic* ’gyóntató’ (szl. *duhovnikŭ*); *popǃ* ’pap’, ’plébános’ (szl.: *popŭ*); *rusalie* ’pünkösd’ (szl.: *rusalija*); az MDA2 (2010) és Scriban (1939) gyűjteményekben is szereplő *oglašenie* ’a katekizmus elsajátítása’ (szl.: *оглашение*); *mir* ’mirha’ (szl.: *miro*); *mǃtanie* ’letérdelés’, ’rózsafüzér’ (szl.: *metanija*); *spovedanie* ’gyónás’ (szl.: *ispovǃdanije*); *crīstǃlǃniŭǃ* ’keresztelőmedence’ (szl.: *krīstīlǃnica*); *cǃlǃgǃr* ’szerzetes’ (szl.: *kalugerŭ*); *pŭstnic* ’remete’ (szl.: *pustynīnikŭ*); *moašte* ’ereklye’ (szl.: *mošti*); *ŭarcovnic* ’sekrestyés’ (szl.: *ŭirkovīnikŭ*); *jirtǃvnic* v. *jertfǃlnic* ’oltárasztal’ (szl.: *žrtŭvīnikŭ*); *molifǃ* ’(bűnbocsánati) ima’ (szl.: *molitva*); *pomanǃ* és *danie* egyaránt ’adomány’ (előbbi lexéma kifejezetten a halottak bűneinek bocsánatára ~); a már tárgyalt *milǃ* tőhöz morfológiailag-szemantikailag kapcsolódó *milostenie* ’alamizsna’ (szl.: *milostinija*); a később még érintett templomépítészethez kapcsolódó *clopot* ’harang’ (szl.: *klopotŭ*); *odor* ’nemesfém-ből készült, drágakövekkel díszített liturgikus

tárgy’, melyet az általános szlávnál is szűkebben, kifejezetten a szerb *odor* szóból vezet le a DEX (2009), *podoábă* ’templomi dísz’ (szl.: *podoba*); *amvon* ’templomi szószerék’ (szl.: amüvonü); *coşciúg* ’koporsó’ (szl.: *kovčegü*) aminek a szinonimája, a *sciriu* érdekes módon, a magyar ’szekrény’ szóból ered a román etimológiai szótárak szerint; *dvěrá* ’ikonosztázt vagy oltárt a hívektől elfedni hivatott függöny’ (ószláv *двѣрь*).

(*Egyházszerkezési lexikon*) A harmadik ismertető kategória, illetve alcsoport az előbbiekkal részben átfedő egyházszerkezési lexikon, amelynek egy-egy esetében, mint majd látni fogjuk, nem tűnik egyértelműnek a szláv közvetítés, ezekkel kezdeném: *arhiepiscop* ’metropoli’, ’érsek’ (szl.: *arhiepiskopü*); a római katolizmus által is ismert, ott ’szerpap’ jelentésű *diacon* ’diakónus’, amely az ortodox kontextusban a felszentelt papság tagja az egyházi hierarchia első fokozatán (szl.: *dijakonü*); *hirotonisi* ’pappá szentel’ (szl.: *herotonisati*); a DEX (2009) által kifejezetten a bolgár *ierarh* szóból eredtetett *ierarh* (kb. ’püspök’) és szinonimája az *arhiereu* (szl. *arhierei*); *sinod* ’szinodus’ (szl. *sinod*), vagyis a püspöki gyűlése, ami az ortodox egyház (vagy egyházmegye) legfőbb fórumát képezi, és amely rendszeresen összeül az egyházigazgatás problémáinak megoldása érdekében.

Szláv szószedetem (olyan szavak, mint *diacon*, stb.) harmadik kategóriájának e szavai kétféleképpen értékelhetők. Egyfelől román etimológiai hagyományaik (DEX 2009; MDA2 2010) jelzik, hogy ezek a szavak nem közvetlenül a bizánci görög rítusból eredhetnek a románban, hanem – mint majd a diszkusziós szerkezeti egységben látni fogjuk – egy később, a 9. században keresztény hitre térő (ó)szláv (bolgár) állam nyelvi „szűrőjén” keresztül „érkezettek”. Ez esetben a kelet-római műveltség folytonossága (vö. Ivánka 2004a) merőben kérdéses. Ha ugyanakkor – itt egy feltevéssel élünk –, mégis közvetlen görögből történő kölcsönzésekről van szó, úgy felmerül az is, hogy a román nyelvtudomány és történetírás meghatározó, leginkább elismert szakmai fórumai (pl. DEX, MDA2) – talán azon igyekezetükben, hogy a görög összetevőket eltávolítva, vagy akár eltagadva a nyelvi keletkezési folyamat földrajzi kereteit északabbra helyezze –, voltaképp önnön antik civilizációs hagyományaik folytonosságát kérdőjelezzik meg! Egyelőre e kérdést tegyük el további elmélkedésre.

Eme alcsoportba sorolható továbbá a göröggel nem közvetlenül összefüggő szláv szavak közül még például a *mănăstire* ’monostor’ (szl.: *monastyri*); *vlădică* ’püspök’ (szl.: *vladika*), *slujbă* ’(vallási) szolgálat’, ’liturgia’ (szl. *služiba*). Az utóbbiból képzett *služitor* ’szolgáló’ egyik jelentése a máskülönben latin eredetű *preot* ’pap’ szinonimája. Folytatva, a Dosztojevszkij *A Karamozov testvérek* regényéből is ismerősen csengő *stareţ* ’egy monostor vallási előljárója’ (szl. *starici*); *oteţ* ’egyházatyja, a nikeai tanács tagja’ (szl. *отъць, отець*); végül idetartozik: *sobor*, *săbor* ’klérus, egyházi vagy kolostor papok összessége’, akik részt vesznek egy vallási eseményen (vö. *sinod*).

(*Általános metafizikai fogalomkör*) A negyedik kategóriába olyan szavak sorolhatók, amelyek esetében nem feltétlenül van szó kifejezetten keresztény dogmatikai vagy etikai referenciákról, ám eszmei hátterük rokonítható a vallással: *rai* ’menny’ (szl. *raj*) és *iad* ’pokol’ (szl. *jadu*); *veşnicie* (szl. *věčinü*) és *nesfârşit* (szl. *süvürşiti*), melyek egyaránt ’örökkévalóságot’ jelentenek; illetve: *grijă* ’törődés, profán értelemben vett gondviselés’ (bg. *griža*); *slavă* ’dicsőség, magasztalás’ (szl. *slava*); *cinste* ’erény’, ’becsület’, ’tisztaság’ (szl. *čstü*); *grozav* ’szörnyűség’ (bg. *grozav*); *balaur* ’a gonoszt megtestesítő szörnyeteg’ (vö.: albán: *bollë* ’kigyó’, szerb: *blavor*).

Ehhez a csoporthoz társítanám végül e metafizikai fogalmak egyes emberi percepcióit is: *trăire* ’tapasztalat’, ’(meg-) vagy (át)élés’ (szl. *trāi*); *gândire* ’gondolkodás’ és *chibzuință* ’mérlegelés’, ’megítélés’, amelyek egyaránt magyar szóból erednek (’gond’, illetve ’képez’, ’képzel’) és *nevoie* ’szükség’ (szl. *nevolja*) az emberi tudatossággal objektív jelleget nyerő vágy, preferencia, elvárás stb. értelemben).

(*A Balkán és a történelmi összefüggések*) Ahogyan az bármely nyelvi rétegeket és kulturális sajátosságokat taglaló kézírattól tulajdonképp elvárható, alább vázlatosan ismertetnénk az alábbiakban a szláv és román nyelvek kialakulásának történelmi összefüggéseit, ami mentén elhelyezhető e fentebb bemutatott szókészlet is. E helyen pusztán „villanásszerűen”, a roppant szerteágazó késő antik és (kora) középkori balkáni és bizánci történelem csak egy-egy, okfejtésünk szempontjából releváns mozzanatára reflektálva tesszük ezt.

A Balkánnal kapcsolatban annak politikai és kulturális realitását vennénk támpontul, hogy a kereszténység elválaszthatatlan a Római Birodalom ókori, illetve (késő) antik időszakától, illetve elfogadjuk John V. Fine (1991: viii) amerikai történész azon meglátását, hogy azt idővel a félsziget összes közössége felvette.

Tényszerűnek vehetjük továbbá a Keletrómai Birodalom, vagyis Bizánc jelentőségét és kulturális kisugárzását a szűkebb és tágabb értelemben vett térségben (Fine 1991: 14).

Róma 395-ben bekövetkező kettészakadását követően a területében kisebb, ám népesebb, tehetősebb és jobban adminisztrált keleti rész még több mint ezer évig tartotta magát. A nyilvánvaló görög nyelvi és kulturális orientáció ellenére Konstantin Jireček (1911: 48–49) cseh történész és szlavista szerint a latin sokáig érvényesült a jogi és hadászati szférában a Keletrómai Birodalomban, még a görög katonai stratégiai művekben is a vezényszavak latinok (*cede, sta, move, torna* stb.). Sőt, Maurikiosz császár (582–602) koráig a hadvezérek neve is túlnyomórészt latin volt (Jireček 1911: 49).

Egy további kiindulópontunk Bizánc kisugárzásának görög és keresztény tájolása. A birodalom a 4–5. század során nemcsak az ariánus eretnekséget számolja fel, hanem a birodalom területén belüli pogányságot is, olyanaira, hogy idővel a kereszténység vált a korabeli „állampolgárság” fogalmi követelményévé a nemzetiségi kötődés helyett. A kései 6–7. században lejátszódó, később tárgyalt szláv betörések, elvágva a nyugati–keleti kommunikációt, még inkább elszigetelték egymástól a latin Nyugatot és a görög Keletet, ennek megfelelően Bizánc összefüggő görög kulturális és nyelvi területté válik. Maga a görög a 7. század derekára vált az igazgatás és a hadsereg összes szférájában hivatalos nyelvvé. Ennek eredményeként elmondható, hogy Bizánc önmeghatározásában és politikájában római, nyelvében és kultúrájában görög, vallásában pedig keresztény. A bizánci kultúrának – beleértve az irodalmat, a művészetet, az építészetet és a zenét is –, együtt kellett járnia a Balkán keresztény hitre térítésével, amelyet Konstantinápolyból küldött misszionáriusok vezettek be a térségben, miként a ceszaropapizmus is mindinkább követendő politikai eszményé vált (Fine 1991: 15–18; vö. Ivánka 2004b: 340).

Egy további történelmi alapvetés a bizánci befolyáson és ezzel összefonódásban a kereszténységen túl, amelyet a maga ismeretelméleti korlátaival (vö. Curta 2004) együtt is alapvetésnek tekintünk, az az, hogy a különböző népek (pl. hogy csak néhányat említsünk, a vizigótok, hunok – Jireček 1911: 49–50; a gepidák, lombardok, kutrigurok – Curta 2004: 38; 76–78; avarok; bolgárok, besenyők, úzok – Fine 1991: 2) vándorlásainak és invázióinak egymást váltó forgatagából bontakozik ki a bizánci történelem színpadán idővel a szláv jelenlét.

A román-amerikai történész Florin Curta (2004: 36–43) szerint az általa kritika-
 ilag vizsgált szláv kategória a hatodik század derekán alkotó kora középkori szerző,
 Kaiszareiai Prokopiosz (500 k. – 562) – akit mindenekelőtt Justinianus (ur.: 527–565)
 császár háborúinak krónikásaként tart számon az emlékezet –, és kortársa, Jordanész
 ellentmondásos munkái kapcsán kerül előtérbe. Curta antropológiai színezetű bírálata is – amely egyszerre kívánja összegezni és meghaladni a jelenkor főbb 19–20.
 századi történéseinek vonatkozó munkáit egy Benedict Anderson-féle (1983)
 konstruktivista paradigmaváltást érvényesítendő a történelmi-régészeti kutatások
 terén is – az első évezred felétől, ha más nem, viszonyítási pontként számol a szláv
 közösségekkel a balkáni színtéren. Megállapításai (2004: 338) szerint a római had-
 seregek Balkánról történő általános kivonulását követő időkre datálható települések
 legkorábbi régészeti bizonyítéka a 700-as évekből valók. Ez arra utal, hogy a dunai
 védelmi vonal feltételezett összeomlását követően a Balkánon nem volt „szláv beözön-
 lés”. Szerinte a „szlávok” a Balkán különböző területein elkülönített nyelvi szigeteket
 képeztek, amelyek a jelek szerint ráadásul komoly demográfiai hanyatlást tapasztaltak
 a hetedik században.

Ezzel ellentétesen látja Jireček (1911: 101–2) 1911-ben megjelent *Geschichte der Serben*
 c. munkájában. Nem kizárhatóan szintén politikailag motivált nézete szerint a Balkán-
 félsziget északi, kontinentálisabb felét több mint tizenkét évszázad óta túlnyomórészt
 szlávok lakják, egészen addig a vonalig, amely a mai Montenegró területén található
 Bar (Antivari) a Scutari (mai albániai Shkoder), az Ohridi- és az Oresztiáda-tavak
 (mai Észak-Macedónia, illetve Görögország) felett húzható Thesszalonikiig. Úgy véli,
 „a régebbi illír, trák és római népesség gyenge maradványainak lassú felszívása révén az
 évszázadok folyamán megszakítatlan, összekapcsolt szláv nyelvterület alakult ki” a mai
 Szlovénia területén lévő plavica-völgyi Száva-forrásoktól a Fekete-tenger Várna köze-
 li partvidékéig terjedő térségben. Délebbre ezzel szemben Thesszáliában, Epiruszban
 és Hellászban a szláv elem gyengébb volt, fokozatosan hellénizálódott, részben pedig
 „albanizálódott”. A szláv letelepedés intenzitása és az „öslakosokkal” való keveredés
 mértéke felismerhető az egykori topográfiai némenklatúra egyenlőtlen, helyszínenként
 eltérő változásairól. Az ókori nevek nagy részét a Balkán-félsziget partvidékei őrzik,
 Trákiától az isztriai Kvarner-öböl. A legkevesebb szláv helynév Trákia keleti részé-
 ből és Észak-Albániából származik. A topográfiai némenklatúra pedig három vidéken
 tapasztalta a legnagyobb változást: Moesia Superiorban (mai közép-Szerbia, Koszovó
 és Észak-Macedónia), Macedónia belsejében és Dalmácia tartomány belsejében. Felső-
 Moesiában egyetlen római városnév sem maradt meg. Ez a jelenség szembeszökő a
 szomszédos Dacia Mediterranea és Dardania tartományokhoz képest, ahol ma is él a
 maga fonetikus változásaival egy-egy antik név: Naissus (Nis), Serdica (a középkorban
 Srjādec), Scupi (Skopje) vagy Ulpiana (Lipljan).

A szláv jelenlétet szintén megerősíti Fine (1994: 23–29), aki szerint: a szlávok először
 az 5. századi írott forrásokban jelennek meg a Dunától északra, vagy esetleg még koráb-
 ban. A szlávok az 550-es évek végétől már komoly fenyegetéssé váltak Bizánc számára,
 sőt, ez csak tovább fokozódik Justinianus 565-ben bekövetkező halála után, amikor a
 gyengén védett dunai védővonalon átívelő támadásaik szinte évente ismétlődni kezdtek.
 Prokopiosz 550-re már jelentős számú szláv településről beszél a Balkánon, amely fo-
 lyamat nagyszabásúvá az 570-es évektől válik.

A folytonos „barbár” betörések már nemcsak a birodalom peremén túli, védetlen, ki-
 építetlen területeket, hanem magát Bizáncot is fenyegetni kezdik a Dunától délre. Curta
 (2004: 339) szerint, ami különösen pusztítóknak bizonyult, az a kutrigur türkök betörése

volt 539/40-ben és 558/59-ben, ami mind Justinianus szövetségi rendszerét, mind az erősített határvonalat károsította, nem pedig a szlávoké. Legyen szó szlávokról, vagy türk nomádokról, Bizánc 6. századi visszaszorulása több irányból is megerősíthető.

Ebben közrejátszik egy másik türk népcsoport, a magyar történelemből természetesen szintén jól ismert avarok megjelenése Európában 552-ben Baján kagán vezetésével. Az ő közvetlen uralma alatt szerveződő avarok egy türk hatalomgyakorlási sémának, az *el* (magyarul: béke) és *yāgī* (háború) övezeti felosztásnak megfelelően (Curta 2004: 207) a hunokhoz hasonlóan az újraegyesített Kárpát-medencében alakították ki központjukat 568 után. Eleinte rendszeresen támadták a Bizánci Birodalmat és más európai hatalmi központokat. Zsákmányaik és a megvert népektől beszedett adók által jelentős mennyiségű nemesfémhez jutottak. Konstantinápoly 626-os sikertelen ostroma után az avar uralom meggyengült, ami az addig féken tartott helyi lakosság – főleg a germánok, valamint a szlávok önállósodásához vezetett. Az Adriai-tenger mentén és más déli tartományokban a Bizánci Császárság támogatta egyes szláv népek önállósodási törekvéseit (Romsics 2017: 22).

Az avar fénykor magában foglalja Maurikiosz (582–602) császár uralkodását, mely időszakra teszi Theophülaktosz Szimokattész a Belgrád alatti utolsó Duna menti római településnevek előfordulását. A Duna partján, a Balkán-hegység völgyeiben és Dalmácia tartomány belsejében helyenként kiterjedt elhagyott sivatagok keletkeztek (Jireček 1911: 88).

Phokasz (602–610) és Hérakleiosz (610–641) uralkodása alatt gyorsul fel a Bulgáriára, Szerbiára, Macedóniára és Görögország egyes részeire irányuló szláv betelepülés is, vagyis végső soron Bizánc lényegében elveszíti a teljes Balkánt, leszámítva Singidunumot (ma: Belgrád), Thessalonikit és egyes (dalmáciai) parti városokat. Megjegyzem, a szláv elem olyannyira túlsúlyba kerül ezekben az évszázadokban a Balkáni-félsziget jelentős részén, hogy az egyes tudósokat egyenesen a görögység fennmaradásának a tagadásáig vezetett a 19. század első felében – illetően történt például a tiroli Jakob Philipp Fallmerayer (1790–1861) részéről is. Ebben az esetben az egyház által is ventilált reellenizáció Nikeforosz uralkodásával kibontakozva a 9–10. században aligha mehetett volna végbe. Az egykori Hellász területére való szláv betelepülésekről számtalan szláv földrajzi név tanúskodik, a német nyelvtudós Casmer szerint összesen 429. Bizánc a 9–10. században kap újra erőre (Fine 1991: 59–64).

A kereskedelem és a kommunikáció a Balkánon gyakorlatilag megszűnt mind a városok hanyatlása, mind az utak bizonytalansága miatt. A kereszténység mint vallás és a balkáni lakosság szinte felszívódott a belső szárazföldi részeken. Az írásbeliség kultúrája pedig jószerivel teljesen kihalt (Fine 1991: 33–36).

A tengerparti Dyrhachion (mai: Durres) városon kívül az egyéb elszigetelt római kolóniák (pl. a mai Észak-Macedónia területén fekvő Stobi, és az északkelet-görögországi Filippi stb.) sem voltak képesek fennmaradni hosszú távon. A Félsziget partvidékein (elsősorban pl. Dalmáciában) sokáig tovább élt a római civilizáció. I. Gergely pápa (590–604) levelezései még közölnek információkat Dalmáciáról. Számos nyugat-római várost említenek utóljára ezek a pápai levelek, így mindenekelőtt Justiniana Prima (mai Dél-Szerbia), Doclea (Montenegro) vagy Salona (Horvátország) településeket. Az egykori Illyricum körzet (*praefectura praetorio*) (a.m. a Balkán, leszámítva a nyugati parti Dalmáciát és a délkeleti szeglet Thrákiát) a mai vajdasági Száva-szentdemeter fedte Sirmiummal együtt „a barbárok” dúlásai folytán „elveszett”. A háborús ütközőzónától távolabb eső tengerparti részeken azonban a klérusra, nemesekre és népre (*clerus*, *nobiles*, *populus*) tagozódó városiak nem sokkal a római idők dicsőségének végleges összeomlása előtt még igen fényűző életmódot folytattak (Jireček 1911: 39; 91).

681-ben IV. Konstantin sikertelen hadjárata után Bizánc a Moesia területén fekvő bolgár állam elismerésére kényszerült, miközben a Dunától északra fekvő területeken valószínűsíthetően folytatódott az avar uralom (Fine 1991: 67).

A szláv és a bolgár letelepedés éles kulturális törést hozott létre. A régi populációk eltűnnek a forrásokból. A legtöbb esetben az ókori városok helyszínein a 6. és 9. század között úr mutatkozik. A kereszténység szinte teljesen eltűnt, és ugyanazokban az évszázadokban szünetel a templomépítés is. 400 és 600 között épültek, épülhettek ugyan templomok pl. Thesszalonikiben is, ám a 7. században összeomlik a bizánci uralom a Balkánon (Curta 2004: 137–8).

A máltai nyelvész Joseph Brincat (2011: 39) megállapítása szerint az építészet egy adott társadalom tükré. Annak ellenére, hogy a balkáni korai bizánci időszakra irányuló régészet nyilvánvalóan elfogult a városias központok iránt, melyek közül néhányat említettünk fentebb, a vidéki településekre vonatkozó bizonyítékok rendkívül szűkösen állnak rendelkezésre. A kolostorokra vonatkozó régészeti bizonyítékok szintén nagyon csekélyek. Írásos forrásokból tudjuk, hogy 536-ra hatvanhét férfi kolostor működött Konstantinápolyban és környékén, de a balkáni régészeti vizsgálatok nem hoztak hasonló eredményt. Van ugyanakkor néhány régészeti eredmény kolostorokról az Adriai-tenger partján (Curta 143–8).

Konszenzus övezi azt és maga John V. Fine (1991: 40–41) is tényszerűségnek tekinti, hogy nincsenek keresztény templomok a térségben a 7–8. századi időszakból. Ennek három oka lehet a szerző szerint, amelyek közül kettő különösen figyelemreméltó témánk szempontjából: az általánosan elfogadott 1) nézet szerint a szláv jelenlét teljesen kiszorította a nem szláv „őslakosokat”, ennél fogva a belső területeken a kereszténység gyakorlatilag megszűnt létezni; 2) az „őslakosság” olyan kevéssé volt keresztény, hogy lényegében feladva azt, visszatért a pogány szokásokhoz; 3) a templomok korának jelenleg ismert meghatározása nem érvényes.

E tanulmány nyelvi alapokon azt feltételezi, hogy az első két nézet, melyeknek nyelvészeti összefüggéseik is vannak, egyaránt érvényes lehet, erre még később visszatérünk. A Balkán történetét jelentős homály és viták övezik, azonban egyes továbbra is vitatott pontok mellett is viszonylagos konszenzus mutatkozik néhány tekintetben. 1) Bizánc kulturális kisugárzása tényszerű, ahogyan az állami kötelek dezintegrációja is a szüntelen népvándorlás közepette, ahogyan az is bizonyos, hogy talán éppen elsősorban ez utóbbihoz kapcsolódóan általában is 2) kevés a lelet az egyes partvidéki részeket leszámítva, továbbá, hogy 3) a kulturális kisugárzást a kereszténység előretörése kíséri, amely a szlávokra is kiterjed.

(Kereszténység a Balkánon) E tanulmánynak a keresztény tanításokhoz és hitélethez kapcsolódó szókészlete miatt külön is kitérnék az előbbi történelmi áttekintés kiegészítéseként a balkáni kereszténység helyzetére, szintén csak egyes főbb vonalak megrajzolására szorítkozva.

A szlávok pogány vallásossága jól dokumentált a már idézett, 6. századi Prokopiosz által, hiedelemvilágukban hosszú évszázadokon át megkülönböztetett helyet foglalnak el mind az egyes funkciókat betöltő istenségek, mind a nimfák és a tavasz (Fine 1991: 27–28).

Mind Curta (2004: 72), mind Jireček (1911: 79) megerősítik, hogy Maurikiosz (582–602) uralkodása alatt zajlanak le a szlávok kereszténységre való áttérítésének első kísérletei.

A Bizánci Birodalom a továbbiakban is küldött misszionáriusokat a félszigetre, mígnem az egyházi hierarchián keresztül a konstantinápolyi székhelyű patriárkha alatt tényleges kulturális és politikai befolyást kezd gyakorolni (Fine 1991: 20).

A Nyugat-Balkánt illetően jegyzi meg Jireček (1911: 173), hogy a dalmáciai szlávok még egészen bizonyosan pogányok voltak IV. János alatt (600–642). A horvátok római (katolikus) orientációja köztudomású, a szerbeknél hosszú időn keresztül nem dőlt el a felekezeti tájolóadás. Utóbbiak nyugati kötődéseiről a Stefan, Peter, Pál, Zakariás keresztnevek elterjedtsége is tanúskodik, csakúgy, mint a Belgrádban talált temetési emlékmű, amelynek Jónás próféta élettörténeti jeleneteit ábrázoló szobrai Róma, Ravenna, Arles és Salona szarkofágjait idézik fel.

Fine (1991: 51–53) idézi Bíborbanszületett Konstantint (913–959), aki beszámolt arról, hogy noha 7. századi uralkodó elődje, Hérakleiosz (610–641) hittérítőket küldött a horvátok és a szerbek közé, ám az utóbbi esetben az amerikai történész szerint igen kétséges, hogy sikerrel jártak-e küldetésükben. Megállapítása életszerűnek tűnik, amit alátámaszt Curta (2004: 320–1) is, aki utal Bölcs Leó (886–912) uralkodóra, aki visszaemlékezésében a szlávoknak az ő saját uralkodási idejéig tartó makacs politikai és vallási ellenkezését taglalja *Tactica* című munkájában. A román-amerikai történész másutt (2004: 66) is megerősíti, hogy ebben ez előtt a 9–10. századi időszakra a szlávok „még nem teljesen vetették alá magukat” [*not fully subjugated*], amely megállapítás egyaránt lehet politikai és vallási referencia is.

A szlávok részleges elgörögösítése és keresztény hitre térítése a magyar történelemből is jól ismert I. Baszileiosz és VI. Leó által meg végbe a kilencedik–tizedik században Fine (1991: 83; 122) szerint.

I. Borisz bolgár kán és fia, I. Simeon bolgár cár alatt kezdték hirdetni 864-től a Bolgár Birodalomban a kereszténységet először a görög rítus térítői, utánuk rövid ideig (866–870) a latin püspökök és kíséreteik, majd ismét a görögök, mígnem Metód tanítványai (885-től) nagy befolyásra tettek szert mind a bolgár udvarban, mind onnan nyugatabbra. Olyannyira, hogy a szlávot Bulgáriában és vonzáskörzetében a kereszténység 865-ös felvétele után lingua francaként kezdték alkalmazni. A szláv papság fordítási tevékenysége, amelyet a bolgár udvar támogatott, hamarosan szintén nagy befolyást gyakorolt az ország határain túlra. Maga a bolgár autokefál egyház I. Simeon által patriarchátussá emeltetett, ez a példa a történeti fejlődés során másokat is utánzásra ösztönzött. Bulgáriát később azzal együtt sem sikerült hellenizálni, hogy 1018-tól 1186-ig Bizánci fennhatóság és igazgatás alá került (Jireček 1911: 181–2; Fine 1991: 64; Curta 2004: 345).

Az óegyházi szláv, amely egy, a Macedóniában beszélt nyelvjárás alapján létrehozott nyelv, a 9. századig meglehetősen stabil és figyelemre méltóan egységes maradt (Curta 2004: 345).

Bizánc és a bolgár állam, egyáltalán az ortodoxia és a szlávtság azon befolyása mellett, amit áttekintettünk a 4–10. század között, nem meglepő, hogy a román nyelvben létrejött azon ószláv keresztény terminológia, javarészt kifejezetten bolgár szókészlet, aminek egy szeletét görcső alá vettük fentebb. A kérdés, hogy ha valóban az évezredforduló előtt kereszténnyé váló és nyelvében államiságában egyaránt megerősödő Bulgária gyakorolt ekkora hatást, hol volt ezidáig a (proto)román nyelv, illetve keresztény kultusza és rítusai?

A horvátok nyilvánvalóan végleges nyugati és a szerbek sokáig, 9. századig „billegő” orientációja (Jireček 1911) egyfelől, másfelől a kifejezett bolgár kapcsolódások jelentős száma az általam vizsgált (sub)stratumban, szemben a szerb és más szláv nyelvekkel, együttesen valószínűsíti, hogy az ószláv tájolóadás alatt elsődlegesen a bolgár érthető (vö.: Fine 1991: viii; Schramm 1997: 326; Curta 2004: 345). Ha ez igaz, úgy a vizsgált szláv szavak román általi átvétele még későbbi, akár az ezredforduló tájékán, vagy azután zárulhatott le.

(*Következtetések*) A román nyelv balkáni eredetét azon „albán-vlach-bolgár balkáni” sajátosságokkal, „amelyek a későbbi román nyelvre oly jellemzőek” igyekszik a vízaknai házigazda, Moldován György vendégének, Robert William Seton-Watson skót publicistának, egyetemi professzornak bizonyítani Cseres Tibor (1988: 350) már idézett *Vízaknai csaták* c. történelmi regényében.

E tanulmány arra kívánt rávilágítani több tudományág bevonásával, hogy a Balkánon nem került annyira élénk kölcsönhatásokba és/vagy nem volt a római kereszténység oly mértékben elterjedt vagy befolyásos, hogy „kiállja az idő próbáját” és ellenálljon a szláv hatásoknak – ellentétben pl. olyan latin helyszínekkel, mint Franciaország vagy Spanyolország (Ivánka 2004: 389) –, homogén vallásgyakorló és/vagy latin-görög nyelvű közösség híján (vö. herderi és leibnizi hagyományok – Curta 2004; Romsics 2015).

Azt, hogy e tanulmány feltevése több egyszerű spekulációnál, alátámasztja egyrészt az is, amit említettünk Fine (1991) nyomán a 7–8. századi templomépítés szünetelésének régészeti empíriája birtokában. Vagyis két eshetőség adódhat: vagy 1) a szláv jelenlét teljesen kiszorította a nem szláv „közösséget”, ennél fogva a félsziget belső területein a kereszténység gyakorlatilag megszűnt létezni; vagy 2) az „öslakosság” olyan kevésbé volt keresztény, hogy feladta hitét, visszatérve a pogány szokásokhoz.

Másrészt, a románnal szemben az ortodox rítusok szláv közösségi bázisa, erősebb meg-alapozottsága kiolvasható Ivánka (2004b: 337) azon vélekedéséből is, hogy „a kelet liturgikus élete szorosabb kapcsolatban tudott maradni a nép életével (főleg azért, mert a bizánci liturgiákban a népnyelvek, vagy legalább a népnyelvhez közelálló liturgikus nyelvek vannak használatban)” és így a nép szervesen be tudott kapcsolódni a szertartások világába. Vagyis elképzelhető, hogy ha a román nyelv szilárdabb közösségi lábakon állt volna, vagy a félszigeten tetszőleges helyeken domináns nyelv lett volna, az visszatükröződne a térségi ortodoxia liturgikus nyelveiben, vagy akár azok összességében is.

Ehhez hozzátehetjük továbbá azt is, hogy nem ez lenne a térségben az első eset, amikor egy adott szókészlet egy vélt vagy valós folytonosság kritikája kapcsán érvként előkerül, hiszen V. Georgiev rámutat, hogy az albán nyelvben a tengerészeti terminológia idegen nyelvekből származik, ami aligha támasztja alá az illír–albán kontinuitást (Fine 1991: 11) és egyes szerb keresztnevekben és szavakban Jireček (1911: 79) is egy részleges és átmeneti nyugatosodás jeleit vélte felfedezni.

A románban, szögezzük le, vannak a kereszténységhez kapcsolódó latin eredetű szavak is, mint a *dumnezeu* ’Isten’ (lat.: dom(i)ne deus), a ’húsvét’ (lat.: pascha), az altar ’oltár’. Az is tény, hogy a szavak jelentős része (pl. *Bitte*) már egyáltalán nincs használatban, nemcsak társadalomszemléleti (szekularizáció), hanem nyelvtörténeti okokból sem (még ha a főbb etimológiai szótárak arra is érdemesítették őket, hogy a közelmúltban regisztrálták azokat). Az is evidens, hogy a vizsgált szókészlet (neo)latin szinonimákkal bőven helyettesíthető a románban. „A román néptől a római elemet megtagadni nem lehet” – sugallja a fent említett Moldován György karakter is Cseres (1988: 151) könyvében. Ezen állítás verifikálása nem tisztem, egyrészt, mert itt nyelvtörténeti kérdésekről van szó, másrészt, mert e tekintetben eleve további, kevésbé átpolitizált, értékalapú és identitásorientált történelmi vizsgálódások szükségesek, *sine ira et studio*. Mindenesetre a szóban forgó fiktív szereplő hozzáteszi, hogy az, mármint a román nyelv, „balkáni fejemény” (ibid.).

Továbbmenve eme szépirodalmi exkurzus után eddigi következtetésem alapjain, ha valaha merített is a román nyelv a (keletrómai) műveltség és a bizánci kereszténység poharaiból, hogy parafrázáljam Gárdonyi Géza (é. n. 169) *Láthatatlan ember* c. regényének eredendően a romanizált frankokkal kapcsolatban írt szavait, az bizonyára nem

ülepdedhetett mélyen le. Hiszen a szókészlet, ha nem is döntő – hiszen erre nézve szintén további kutatások szükségesek –, mindenesetre jelentős mértékben a 9–10. században megszilárdult szláv közvetítésű kereszténységhez kapcsolódik.

Ebből az is következne, hogy az identitásformálódás szempontjából sarkalatos (Fine 1991; vö. Anderson 1983; Iványi 2014) keresztény önazonosságát szláv nyelvi és kulturális kereszttségben nyerhették el a (proto-)román közösségek az ezredforduló tájékán. Itt ismételten tér nyílik az etnogenetikai következtetések levonására is, ám mindez e teljesség igénye nélkül összeállított szöszedet elsődleges céljain messze túlmutat.

Netán a – különben mind olyan történészek, mint az amerikai Fine (1991) vagy a cseh Jireček által nem elvetett folytonosságtan által tételezett – romanizált közösségek nem érezték volna a keresztény kultuszt magukénak annyira, hogy a fogalmi körhöz tartozó szavak és kifejezések hagyatékát továbbvigyék latinul vagy görögül? Ez csakis olyan esetben lehetséges, ha feltételezzük, hogy a hitélet oly mértékben kiépületlen és kezdetleges volt, hogy annak nyelvét a szláv könnyen kiszoríthatta szókészletével, máskülönben a lexikon javarészt latin lenne!

Azt, hogy ezzel az ellentmondással nemigen tud mit kezdeni, jelzi a román nyelvutomány azon sajátos törekvése is, hogy emlékezetéből „kilúgozza” a görögöt. A DEX (2009) még az ortodox rítus olyan nyilvánvalóan görög eredetű szavai esetében is, mint a *diacon*, *ierarh*, *sinod* stb. előtérbe tolja a szláv komponenst. Ezáltal – alighanem akarva-akaratlanul – még jobban eltávolítja az amúgy is igen csekély ó- vagy középkori görög szubsztrátumát, ami, ha nem tévedek, éppen a kontinuitási perspektívából máskülönben erősíthetné is a folytonos – ám Dunától déli – jelenlét nyelvi alapjait (vö. Curta 2001: 7; Ivánka 2004b).

Az eredetviták konfliktusai és a provokációk kiélézési szándéka helyett e fenti, máskülönben – ismétlem – távolról sem újszerű tézis új módszerrel történő kimutatására az vezérel, hogy az egykori jeles magyar bizantológus szaktekintély, Ivánka Endre nyomdokain arra mutassak rá, hogy a románság nem tekinthető a római városi kultúra folytatójának (Ivánka 2004: 389; Iványi 2021).

Sem a romok, sem a szavak nem árulkodnak kifejezetten az eredetükről, legfeljebb sejtetik azt. Az emberek igen, ám a 4–9. századi balkáni közösségeket már nem tudjuk megkérdezni, hogy milyen nyelve(ke)t és fogalomkészletet használtak és milyen egyházi rítusokat gyakoroltak, ha egyáltalán.

SZAKIRODALOM

- Adelung, Johann Christoph (1806) *Mithridates, oder allgemeine Sprachkunde*. Vossische Buchhandlung.
- Anderson, Benedict (1983) *Imagined communities*. London: Verso.
- Ciorănescu, Alexandru (1958–1966) *Dicționarul etimologic român*. Universidad de la Laguna, Tenerife.
- Cseres, Tibor (1988) *Vizaknai csaták*. I–II. Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Curta, Florin (2004 [2001]) *The Making of the Slavs: History and Archaeology of the Lower Danube Region, c. 500–700*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dex (2009) *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a revăzută și adăugită. Academia Română, Institutul de Lingvistică. Editura Univers Enciclopedic Gold.
- Diez, Friedrich Christian (1856) *Grammatik der romanischen Sprachen*. Bonn: Eduard Weber.
- Duden (2017) *Wörterbuch*. Elérhető: <https://www.duden.de/rechtschreibung/Kaiser>
- Dwds (2004) *Digitales Wörterbuch der Deutschen Sprache*. <https://www.dwds.de/wb/Kaiser>
- Ene, Ioanela (2010) *Termeni religioși de origine slavă în documente privitoare la istoria orașului Iași*. Editura Universității Alexandru Ioan Cuza. 117–126.

- Fine, John V. A. Jr. (1991) [1983] *The Early Medieval Balkans: A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century*. Ann Arbor, Michigan: University of Michigan Press.
- Gárdonyi, Géza (évszám nincs) *A láthatatlan ember*. Magyar Almanach Kiadó.
- Ivánka, Endre (2004a) A dákó-román kontinuitás az ókori történet megvilágításában. In: *Heidegger filozófiája és az ókori metafizika. Összegyűjtött tanulmányok*. Paidion.
- Ivánka, Endre (2004b) Keleti szellem és ortodoxia. In: *Heidegger filozófiája és az ókori metafizika. Összegyűjtött tanulmányok*. Paidion.
- Iványi, Márton Pál (2014) „Ébredj halotti álmodból...” Román himnusz és nacionalizmus. *Valóság*, 57 (12): 85–91.
- Iványi, Márton Pál (2021) A nyelvi kontinuitás illúziója? Adalék a latin–román nyelvi folytonosság kritikájához egyes frazémák tükrében. *Valóság*, 64 (3): 50–56.
- Iványi, Márton Pál (2021) Áttekintés az ókori Dacia és a románság etnogenezisének vitájáról a világháború előtti hosszú évszázad során. *Aetas*, 22 (1): 107–129.
- Jireček, Konstantin (1876) Jirecek, Konstantin: *Geschichte der Bulgaren* (1876) Prága: Tempsky, F.
- Jireček, Konstantin (1911) *Geschichte der Serben*. Gotha: Freidrich Andreas Perthes AG.
- Marcu, Florin (2000) *Marele dicționar de neologisme*. Editura Saeculum.
- MDA2 (2010) *Micul dicționar academic*, ediția a II-a. Academia Română, Institutul de Lingvistică. Editura Univers Enciclopedic.
- Romsics, Ignác (2015) *A múlt arcai. Történelem, emlékezet, politika*. Osiris.
- Romsics, Ignác (2017) *Magyarország története*. Kossuth.
- Rösler, Robert (1871) *Romanische Studien: Untersuchungen Zur Alteren Geschichte Romaniens*. Lipcse: Duncker & Humblot.
- Sartori, Franz (1830) *Historisch-ethnographische Übersicht der Wissenschaftlichen Cultur, Geistesthätigkeit und Literatur des Österreichischen Kaiserthums nach seinem mannigfaltigen Sprachen und deren Bildungsstufen*. Bécs: Carl Gerold.
- Schramm, Gottfried (1997). *Ein Damm bricht. Die römische Donaugrenze und die Invasionen des 5-7. Jahrhunderts in Lichte der Namen und Wörter*. R. Oldenbourg Verlag.
- Scriban, August (1939) *Dicționarul limbii românești*. Institutu de Arte Grafice „Presa Bună”.
- Schulte, Kim (2009). “Loanwords in Romanian”. In Haspelmath, Martin; Tadmor, Uri (eds.). *Loanwords in the World's Languages: A Comparative Handbook*. De Gruyter Mouton. pp. 230–259.
- Franz Joseph Sulzer (1781–82) *Geschichte des transalpinen Daciens, das ist: der Walachey, Moldau und Bassarabiens; im Zusammenhang mit der Geschichte des übrigen Daciens* cimmel (Bécs, 1781, 1782, 3 kötet)
- Tamás, Lajos (1935) *Rómaiak, románok és oláhok Dácia Trajánában*. Budapest.

Miénk itt a tér A pesti Széchenyi-liget tündöklése és bukása a 19. században

A modern városok kialakulásával, gyors növekedésükkel lakóik egyre távolabb kerültek a háborítatlan természettől, ezzel együtt viszont megnövekedett igényük az oda való visszatérésre. Ezt jelzi a piknikezések, kirándulások szokásának elterjedése a 19. században. Ugyanakkor megjelent az igény a városokon belüli zöldítésre, a közterek parkosítására is. Létesítésük eleinte némi ellenállásba, értetlenségbe, esetleg közönybe ütközött. A későbbiekben is számos vita övezte létrehozásukat, helyszínüket, használatukat, hiszen azok már kezdetlől „multifunkcionálisan” szolgálták a lakosok kényelmét és szórakozását is. Az alábbiakban az első pesti közpark történetét elevenítjük fel. E során napjainkban is ismerős kérdésekkel, dilemmákkal szembesülünk, miközben a korszak jó néhány sajátosságát, a magyarországi polgárosodás jellegzetességeit is megfigyelhetjük.

A magyar főváros első sétányai a 18. század végén jöttek létre a budai Városmajorban, valamint a pesti hajóhídfőnél, ahol a helyi kamarai igazgatóság hárs- és akácfák ültetését kezdeményezte. Az utóbbi helyszín azonban a rossz talaj, a fák elhanyagolása, és a környező magas házak miatt nem volt különösebben kedvelt, így 1808-ban az akkor alakult Szépítési Bizottság új sétány létesítése mellett döntött szintén a Duna-parton. E mellett indítványozták fák ültetését a város más utcáin és terein is.¹

A tervek nem valósultak meg,² amin nem csodálkozhatunk, hiszen ekkoriban nem sokan tartották fontosnak a város fásítását. Maga a bizottság vezetője, József nádor, aki annyit tett a Városliget, a Margit-sziget vagy a Csútsüdübozi kertjének létrehozásáért, azt vallotta: „Fák nem valók a városba.” Így történhetett, hogy 1830 kemény telén kivágatta a Városligetbe vezető fasor nyárfáit, amelyeket a szegények fűtőanyagként használtak fel.³

Egy ekkoriban megjelent útikönyv huszonkét kertet sorolt fel Pesten, ám ezek közül csak a Városliget számított köztulajdonban levő, nyilvános közkertnek.⁴ A többi olyan mulatókert vagy szórakozóhely volt, ahol belépődíjat szedtek, vendéglő működött, hetente több alkalommal zenekarok léptek fel. Ezek valójában „fült, rekedt levegőjű, kerteknek gúnyolt zugolyok, melyekben több az ivó asztal, mint a porlepte élőfa, hol a szorult s lámpa-gőzös levegőtől izzadsz.”⁵ Ilyen volt például a mai Papnövelde és Cukor utca sarkán álló Széchenyi-kert vagy a jóval nagyobb és ismertebb budai Horváth-kert.⁶ Ezek nem helyettesíthették a hiányzó sétányokat – akkori nevükön: promenádokat. Pest Budához képest különösen szegényes volt kirándulóhelyekben.⁷

A Duna-partra ültetett fák nem fejlődtek kellőképpen, ezért 1832 tavaszán akákokat telepítettek, melyeket rendszeresen gondoztak, öntöztek.⁸ Mindez azonban túl kevéssé tűnt. Az ifjú Toldy Ferenc a híd melletti „helyecskét” méltatlannak tartotta a sétány névre, hiszen „pornak, szélnek egyaránt kitéve, kicsiny, árnyéktalan”, kofák és csavargók gyülekezőhelye, míg a dicséret Orczy-kert, és az ekkorra már szépen kiépült Városliget túl messze voltak ahhoz, hogy a polgárok rendszeresen felkeressék őket. Szorgalmazta, hogy még a telkek beépítése előtt alakítsanak ki sétányokat a városban, később ugyanis sokkal nehezebb lesz azokat létrehozni.⁹ Egy utazó tíz évvel később is még úgy tapasztalta, Pestnek „nincs mulatókertje, nincs sétánya, nincs egyetlen fája, mely alatt frissebb levegőt színnánk.”¹⁰

A fásítás azért is fontos volt, mert a város szenvedett a Rákosmező felől érkező homoktól. Széchenyi István egész munkát szentelt a kérdésnek: a *Pesti por és sárban* kevések tartotta a fák, fasorok ültetését, a várost elviselhetőbb tételéért azt „ügyszólván erdőkkel” kellene beültetni. Úgy vélte, „a magyarnak kötelessége felruházni hazáját a növényvilágnak ékességivel”, és értékelni a meglévő zöldet, hiszen „ledöntvén a százados cserfát, csak századok adhatják azt ismét tökéletesen vissza.”¹¹ A következő évben egy angol utazó szerint a homok „Pest egyik legnagyobb csapása... az itteni homokvihar valami borzasztó... a külterületeken kevés a liget vagy kert, így nincs, ami a szél erejének útjába állhatna, s amikor viharrá erősödve, a Duna folyásával egy irányban lefelé száguld, szinte akadálytalanul tombol Pest tágas utcáin.”¹² Egy korabeli lap szerint „ha van, mivel Pest a világnak tán minden fővárosait meghaladja, az a porbani gazdagság” – aminek ellenszere a fásítás és a kövezés.¹³ Egy divatos író pedig arról értekezett, mennyire hasznos a pesti por, „mert arra emlékezteti a henye sétálókat, hogy csak por és hamu vagyunk.”¹⁴

A sétányok hiánya sajnálatos, „ami pedig egy ilyen népes városban, ahol nyilvános kertek sincsenek, valós és mélyen átérzett szükséglet” – olvashatjuk egy 1837-es leírásban.¹⁵ Szemere Bertalan nyugat-európai élményei alapján írt cikket Pest fejlesztéséről. Úgy tapasztalta, London „kertes utcái” „együgyű” falvakhoz hasonlóak, parkjainak „közepén vén fák erdei vadságban élnek,” miközben paloták veszik körül őket, és rengeteg fákkal és bokrokkal beültetett, ráccsal körülvett tér is található a városban. „Látván ezeket, gyakran eszembe juttat Pest holt kőfalaival, s gyakran kérdém magamtól és másoktól: szellős piacoknak miért nem hagyunk több helyet s a levőket fákkal, bokrokkal, gyepszínnel miért nem ültetjük szabad kertekké? miért van száműzve a városból minden zöld s természet?” Kárhóztatta az elterjedt nézetet, mely szerint Pest „azért város, hogy házak, ne pedig fák legyenek benne.” Az elhivatott szerző kívánsága: bárcsak megmutathatná „Pest lelkes népének” a zöld Londont, „tudom, hogy még e tavasszal ültetéshez fogna... s lelke örvendene kifejezhetetlen gyönyörben, az ipari s erkölcsi élet e tengerében megpillantván a természeti élet ez apró zöld szigetecskéit is.” Konkrét fejlesztési terveket is megfogalmazott a város zöldítésére.¹⁶

A cikk megjelenésének idején nyitották meg Budán a várhegy oldalában a sétatérséget,¹⁷ Pesten pedig olyan sétányt terveztek, amely az egész városnak „ékesítményéül szolgálhat”. Helyszíne a mai Szabadság tér helyén álló kaszárnya hatalmas tömbje (Újépület) és az akkori Lipótváros közti terület lenne. A lapok tudósításai szerint adakozásokból jelentős összeg gyűlt össze a célra.¹⁸ Arról is beszámoltak, hogy a Szépítési Bizottság is támogatja a tervet, amit azonban cáfolt a testület, a városfejlesztésben illetékes József nádor pedig nem hazudtolta meg önmagát, tűzvédelmi okokra hivatkozva megtagadta az engedélyt. Bár még ebben az évben újra felmerül a terv, a nádor ismételen elutasította azt.¹⁹

Néhány év múlva a *Pesti Hírlapban* jelent meg cikk a városfejlesztés lehetőségeiről. Ennek szerzője hosszú fasorok (allék) telepítését javasolta a Dunától egészen a Városligetig, ami nem csupán a por elleni védelmet biztosítaná, de kellemes sétákra nyújtana lehetőségét, kikerülve „a szűk, ronda Király-utcát s annak unalmas végnélküli házsorát”. E mellett szorgalmazta a belvárosi sétatér kialakítását is a Vásártéren (a mai Erzsébet téren), „mely naponkinti szabad légtérrel mozoghatóság s találkozás központja lenne.” Az itt létrejövő park „mondhatatlan kéjelem s édeléssel boldogítana,” kávéházat, kioszkot lehetne ott létrehozni, a sétálókat rendszeresen zenével szórakoztatnák, és biztosan akadna vállalkozó, aki ásványvizet, kecske- és számrtejet kínálna majd. E kellemes sétány így „a nyilvános mulatás, találkozás és társalkodás”

helyszínévé válna.²⁰ A vélemények azonban megoszlottak ez ügyben. Az egyik lap a téren inkább szobrot állított volna vagy nemzeti színházat épített volna, míg másutt egyetértettek a „mulatóhely” kialakításával: „Beh pompás sétányt lehetne e gyönyörű térre állítani, mely mint kellemes oázis a roppant ház- és még roppantabb homoksviatag közepén mosolyogva felénk árnyainak kellemes hűsével.”²¹ Másutt a 100 évvel későbbi Pestről olvashattunk leírást, amelynek szerzője a Vásártéren álló országház „pompás épületéről”, valamint ugyanott „a sétányul szolgáló gyönyörű fasorok lombjai alatt legszébb mulatóhelyeinkről” ábrándozott.²²

A tervek megvalósításához ebben az esetben is Széchenyi István fellépésére volt szükség, aki ekkor már maga is Pesten lakott. Törekvése volt minél több befásított hely kialakítása a városban belül, ami védelmet nyújtana a por és a sár ellen is, miközben üdülőhelyként, sétányként szolgálna a főváros lakossága számára. A pestiek ekkoriban kénytelenek voltak a távoli Városligetbe vagy a nehezen megközelíthető Margit-szigetre zarándokolni ahhoz, hogy zöldbe jussanak. Széchenyi a sétatereknek társadalmi jelentőséget is tulajdonított, hiszen összejövetelek helyszínéül szolgálhatnak.

Már 1830-ban, a *Hitelben* szólt a pesti fásítás és sétálóhely-kialakítás fontosságáról.²³ Két év múlva a József nádor teret javasolta helyszíneként,²⁴ majd 1837-ben a szerviták temploma mellett alakított volna ki sétateret. A rend vezetője azonban nem pártolta a tervet, attól tartott, hogy a hangoskodás és a térszene zavaró lesz.²⁵ Széchenyi azonban nem tárgított, néhány év múlva ismét javaslatot terjesztett elő a szervita kert nyilvános sétánnyá alakításáról – a rendfőnök ezúttal túlzó árat kért. A kitarító gróf továbbra sem adta azonban fel, a nagybírói társaság körében keresett támogatókat a sétater ügyének.²⁶ 1842 március 15-én szólalt fel ez ügyben a megyei közgyűlésen, ahol Pest városának országos jelentőségét hangsúlyozta: itt kell, hogy az „eszék koncentráldjanak.” Ennek érdekében szükséges az „ittlakás kellemét, kéjelmét növelni,” a várost vonzóvá tenni a gazdagabbak számára is. A sétateret „politikai tekintetből” is javasolta, az ugyanis hozzájárulhat a közélet fellendüléséhez. Az itteni találkozások, beszélgetések révén a sétálók jobban megismerhetik egymás nézeteit: „az embereknek egymáshoz kell simulni” – ehhez pedig „egy tisztességes sétater, ahol mindenféle színű ember összejön, a legalkalmasabb eszköz.”²⁷

1844 végén már Széchenyi is a saját háza szomszédságában található Újépület melletti helyszínt javasolta, amely ekkoriban elhanyagolt, posványos szemétkerakó helyként szolgált.²⁸ Neki sikerült megszereznie a szkeptikus nádor jóváhagyását, aki utána azon élcelődött, hogy ott csak napraforgót és kukoricát ültethet. A legnagyobb magyar minden követ megmozgatott az ügy érdekében²⁹: a Lánchídon dolgozó Clark Ádámmal együtt is megtekintette a területet, kérelmet nyújtott be a helytartótanácsához, a pesti és a bécsi katonai parancsnoksághoz. Széchenyi méltatlankodott a nehézkes ügyintézés miatt, és ígéretet tett rá, hogy nem fognak kőépületet felállítani a területen.

Időközben 96 alapító taggal létrejött a Sétater Egyesület, amelynek célja „nem pénznyereség, hanem egyedül Pest városa kellemének szaporítása és a köznyelemnek a sétater fenntartása általi előmozdítása.”³⁰ Az engedélyek birtokában 1845 márciusában nyújthatták be a kérelmet a városi tanácshoz, indoklásuk szerint „ily lombtalan és árny nélküli városban, mint amilyen a mi központi városunk, megbecsülhetetlen a tervezett közsétány.” A társulat védelmet és adómentességet kért, valamint a sétater és a szomszédos házak közti terület kikövezését, ugyanakkor vállalták, hogy nem létesítenek italmérést a sétater területén. A tanács pártolta „a város kényelmeit és díszét kétségtelenül előmozdítandó tervet,” ideiglenesen és feltételeken rendelkezésre bocsátotta a kívánt területet.³¹

Akad olyan lelkes lap, amely már az engedélyek beszerzése előtt megírta, hogy a gróf kezdeményezésére „tavaszkor pompás sétány készítése fog megkezdetni”.³² Ezzel kényelmetlen helyzetbe hozták Széchenyit, akinek bosszúsán kellett magyarázkodnia a főhadparancsnok előtt. „Mindenki összeesküdött ellenem. Türelem és kitartás!” – panaszkodott és biztatta magát naplójában,³³ közben pedig elkezdte az adományok gyűjtését a szükséges költségekre. A sajtóban nagy örömmel fogadták a tervet, amely „sokkal nagyobb gyönyörrel kecsegteti a főváros népét”, mint az addig fő szórakozásként szolgáló táncterem. Az „illatos zöldben” majd „csemegetár” fogja „az élvsóvárgó inyeket” kielégíteni.³⁴ Nem mindenki volt azonban elragadtatva: éppen ekkoriban alakult meg a Védegyelet, amely látszólag sokkal fontosabb célokat szolgált. Batthyány Lajos azon mérgelődött, hogy Széchenyi az ipar ügyét, és az ország felemelkedését sokkal inkább szolgáló Gyáralapító Társaság helyett ennyire kis jelentőségű célra gyűjt. Egy grófné nemes egyszerűséggel trágyakupacnak nevezte a jövődi sétateret, amelynek a polgárság körében is akadtak ellenzői.³⁵

Széchenyi számos egyéb teendője mellett lázasan ügyködött a sétány érdekében: felajánlási íveket küldött ismerőseinek, naplójába időnként feljegyezte a befolyó öszszégeket, nagy örömmel töltötte el Szász-Coburg-Gothai Ferdinánd herceg nagy öszszegű adománya, máskor viszont elégedetlen volt egy-egy módos támogató csekély felajánlásával.³⁶ Leveleiben is beszámolt erőfeszítéseiről a sétány létesítéséért, melynek egyik célja, hogy „legalább némileg diadalmaskodjunk fővárosunk irtózatos porán.” Megszállottságát jelzi a vélemény, amit maga idézett: „Széchenyi gróf csak sétányokról álmodik? Mindent ennek az ötletnek rendel alá...”³⁷ Egy év alatt tetemes összeget, 23 000 forintot sikerült összegyűjtenie.

A lapok beszámoltak a társulat üléseiről,³⁸ sürgették a munka megkezdését,³⁹ majd elégedetlenkedtek annak előrehaladásával: „hiába, nem oly könnyen feledhetni el a nagy hírű Pest városi mondatot: »Pest azért város, hogy ne legyen benne fa.«”⁴⁰ Hamarosan már bizakodva irtak a térrendezés üteméről: „végre valahára lesz már e szerencsétlen homokvárosnak is egyetlenegy oázisa” bár a polgárság szegényére Széchenyinek kellett kezdeményeznie a sétány kialakítását. „Csak a gróf akarjon, amúgy igazában — és pár év múlva Pesten sem lesz otthon a szahara.”⁴² Ősszel már a gödröket ásták, és abban reménykedtek, hogy a következő év nyarára a város sétátságához juthat.⁴³

Télen Széchenyi 12 platánt kért a Városligetből a Szépítési Bizottság élén álló József nádortól,⁴⁴ így már kezdettől nagyobb fák is díszíthették a teret. Az első növények ünnepléses telepítése 1846. március 3-án kezdődött, amikor a gróf, „a tett és a szó embere” éppen Bécsben tárgyalt a Tiszaszabályozás ügyében. Így felesége, Seilern Crescentia ültette el az első platánt a „virulj!” felkiáltással. Eközben „mozsárdurrogások rázták meg a léget s hangos népörömkialtozás zendült meg. Minden jelenvolt hölgy, magasrangú úgy, mint polgárosztálybeli, megöntözék a felavatott helyet és nyalábot.”⁴⁵ Az eseményről örömmel tudósítottak a korabeli lapok, hiszen „a porfólleges kietlen utcák tömkelegeiben legalább zöld kies nyugpontra régóta szüksége van fátlan sivatag városunknak.” Azt remélték, hogy a főváros „homoktengerének közepette, egy árnyadó, enyhe léggel kínáló oázist” fog „elővarázsolni”. E napokban a sétátság két elnevezése is felmerül: a *Széchenyi-berek* és a *Széchenyi-liget* közül az utóbbit használták, egy időben a *Széchenyi-sétány* is elterjedt.⁴⁶

A gróf hazatérve nagy figyelemmel kísérte a sétátság sorsát, megfigyelte, hogy a fák megeredtek, a sétátság körülvéző rácsot Clark Ádámmal készíttette el a gőzmalom vasöntőjében – amiért a lakatocéh feljelentette őt a városi tanácsnál.⁴⁷ A városliget kertészét nyerte meg az ösvények kialakítására, a növények gondozására, ám a gróf őt is

bírálta, mert csupa egyenes fát hozott. Egy Magyarországot kedvelő bécsi színész nő a Crescentia által üttetett fáról kért levelet.⁴⁸ A lapok figyelemmel kísérték a sétány sorsát, beszámoltak annak első zöldüléséről, jelezték a társalgási helyek és a fagyaldák szükségességét, és már ekkor tréfát is gyártottak róla: e szerint a sétány számára szervezett egyetel neve: „Alásfölsétálgatásokalkalmávaliszembetalálkozásoknálalapvagysapkaem előselegymásnakalkalmatlankodninemakarórésvényesekegyete.”⁴⁹

A grófort még Bécsben is foglalkoztatta a liget ügye: kérte titkárát, hogy küldje el az adományozók névsorát csakúgy, mint az aláírási íveket. Sürgette a sétány mielőbbi megnyitását, és még a miatt is aggódott, hogy a korlátok festésekor gondot fog okozni a homok, vagy az óvatlan járókelők, akik a száradás előtt összekenyik őket. Azt tanácsolta, várják meg, amíg egy eső megtisztítja a levegőt a portól, és lehetőleg akkor fessenek, amikor kihalt a város, az elkészült részeket pedig szögesdróttal védjék.⁵⁰

1847 tavaszán felállították a vaskerítést, a sétány végeit „bezáró pompás két épület erősen halad előre”, a megnyitót a lóverseny napokra időzítették.⁵¹ Erre május 30-án került sor, amikor Tomala Ferdinánd pesti műkereskedő belépődíj ellenében tartott ünnepséget. A tervek szerint az egész környék „nagyszerű kivilágításban fog ragyogni”, három zenekar szórakoztatja a közönséget, „és lesz — sétálva haladás.”⁵² Nem mindenki volt elragadtatva a belépődíjtól, habár a bevételt jótékony célokra szánták.⁵³ Maga Széchenyi sem vett részt, naplója szerint az eseményt szélvihar akadályozta meg, elképzelhető azonban, hogy a megnyitó üzleti jellege miatt egyszerűen nem akart részt venni rajta.⁵⁴ Valójában ugyanis katonai zenekar és magyar muzsikusok részvételével, „dobszó, cigányzene s valcercincogások mellett” került sor az „nagyszerű” ünnepélyes átadásra.⁵⁵

Ennek ellenére a következő hetekben a ligetet lakatra zárt vasrácsokkal és kendermadzagokkal zárták el a pestiek elől, valószínűleg az ösvények murvázása zajlott még. Végül július közepén nyílt meg immár valóban „nagy öröme a közönségnek”. A lapok a padokat hiányolták, „ámbar a sétány eszméjével az ülés ellenkezni látszik,” megjegyezték, hogy a névadóval (vagyis a lankadatlanul munkálkodó Széchenyivel) „sokkal inkább összefér a fárdhatatlan mozgás, mint a pihenés.”⁵⁶ Egy rosszmájú újságíró szerint a ligetben „még mindig le szabad ülni a földre.”⁵⁷ Egy hónappal később elkészült a fagyaldozó, ami fokozta a sétány vonzerejét. Különösen az esti órákban keresték fel sokan, amikor „a bokrok s a kissé szabadabb tér igen kellemes hűssé teszik itt a levegőt,” és a holdvilágnál „lehetetlen, hogy bárki lelkében is a komor idők letűnte után egy szebb jövő reménye ne támadjon.”⁵⁸

A főváros lakossága hamar birtokba vette a sétányt, a következő év nyarán már nagyon sokan látogatták, így néha panaszkodtak, hogy „a padhiánynak iszonyú bősége mellett le sem ülhetni.” Ekkor a hús árnyékot adó fák, a hírheft pesti portól mentes levegő mellett egy nyolcszögletű kávékioszk (vagy „fagyaldala,” „Limonadenhütte”) fokozta a park vonzerejét, és kínált például süteményeket, tejet, frissítő italokat, sőt hideg sülteteket is. Tartottak benne jótékonyági célú rendezvényt is, amelyen zenekar szórakoztatta a látogatókat.

A ligetnek a főváros magyarosodásában is szerepet szántak. Egy korabeli újságíró azt remélte, az itteni vigasságok „nemzetisebb színűek” lesznek, mint a túlnyomórészt németek lakta Budán rendezettek. E célból „nevezték el magukat a cigányokból társasággá alakult népzenezők is nemzeti zenésztársaságnak, hogy azon helyről majd magyar nótákat hangoztatnak a nemzet fülébe.”⁵⁹ A forradalom évében még többségében német volt a pesti polgárság is, ám egy lap örömmel állapította meg, hogy magyar nyelven is társalognak egy „szép magyar nevet hordó” hölgyekoszorú tagjai. A mozgalmas időkben a nagy forgalmat kihasználva egy hivatal nélküli ügyvéd itt tartott gyűjtő hangú beszédet a kormány

ellen. A felelőtlen lázító szavakat a megjelent „napszámosak, zavargók, dologtalanok és értelmetlenek” megéljenezték, ám „a tömeg józan része” ellene fordult, a nyugalom megzavarásától tartó hatóságok pedig a szónokot őrizetbe vették.⁶⁰

A növényzetet lajtos kocsiból öntözték, miközben panaszkodtak a „talpbosszantó” kavicsokra, és hiányolták a padokról a támasztékokat.⁶¹ Kellemes időben korán reggel megjelentek a sétálók, már tavasszal „pezsgett” a promenád,⁶² a tömegben alig lehetett mozdulni, „telt ház” esetén a temérdek ember elzárta a kapukat.⁶³ A sétány aranykorát az 1850-es években élte. Kedveltségét növelte a térzene: az itteni zenepavilonban tavasztól őszig tartó estélyeken fellépett katonazenekar, Sárközi Ferkó, Kecskeméti József, Patikáros Ferkó népszerű bandái, vagy a bécsi származású Franz Morelly zeneszerző és karnagy együttese.⁶⁴ A koncertek alkalmával általában belépődíjat szedtek, s az árakat drágábbra szabták, mint a környékbeli kávéházakban. E miatt sokan a kerítésen kívülről hallgatták a zenét. Bár a bevétel egy részét jótékony célokra (például különböző kórházak, az első pesti bölcsőde, szegények vagy vidéki tűzkárosultak javára) fordították, a lapokban vita bontakozott ki a közsétány fizetőségéről.⁶⁵ 1852 májusától naponta felváltva léptek fel az együttesek,⁶⁶ és az is előfordult, hogy három zenekar szórakoztatta a nagyérdeműt, fényes kivilágítás és színes lámpák mellett.⁶⁷

1854-ben már minden délután szedtek belépődíjat, ami egy tiltakozó lap szerint nem fér össze a sétatér eredeti rendeltetésével,⁶⁸ ezért a környékbeli lakosok kérvényt nyújtottak be az ingyenesség visszaállításáért.⁶⁹ Az üzletnek sem tett feltétlenül jót a liget használatának fizetősége, sokan inkább „a vasrácson kívül szívták a friss levegőt”, és ott vásárolták az olcsóbb harapnivalókat.⁷⁰ Hosszabb távon csak kivételes esetekben szedtek belépőt.⁷¹

Ekkoriban Pest egyetlen sétánya volt a Széchenyi-liget, bár igény lett volna többre, hiszen azok, „mint megannyi oázis tűnnének föl a fővárosnak pusztaságán; emelnék a hely szépségét, kellemesebbé tennék a levegőt, mely nálunk annyira meg van romolva, s kényelmére szolgálnának a közönségnek.” A Duna-part puszta és szemetes volt, a tágas Újteret (a mai Erzsébet-tér) Szaharához hasonlították.⁷² A többi „közmulató” hely, a Városliget, az Orczy-kert, valamint a Margit-sziget a városon kívül található.⁷³ Később az Újtérn és a Nemzeti Múzeum mellett kertben létesültek „lelket és szemet üdítő bájos parkok”, amelyek némiképp tehermentesítették a Széchenyi-ligetet. E sétányokat „a fővárosi közönség jótéteményének” tekintették, ahol az utcai és szobai levegőnél frissebbet szívhattak, jobb étvágyat kaphattak, a séta után pedig „édesebben” alhattak.⁷⁴

1858-tól hetente kétszer zártkörű sétány-estélyeket tartottak, ahol a belépőt megváltó körülbelül nyolcszáz főnyi „díszes” közönséget a liget két sarkában felváltva katonazenekar és cigánybanda szórakoztatta, táncmester segítette a fiatalok szórakozását, miközben 434 „bővilágú” olajlámpa biztosította a világitást. A különleges eseményen a padokon kívül székek is szolgálták a résztvevők kényelmét, miközben csinosították a ligetet: frissítették a pázsitot, egyengették és felöntözték az utakat, bekerítették a gyepágynyakat, lugasokat alakítottak ki, a fákon tükrök függtek. Az exkluzív összetétel fölött örökös rendezőség az „oda nem illő személyeket” nem engedte be, így az este 9 órától tartott nyári táncvigalmakon csupán „a legválasztékosabb társaság” tagjai vehettek részt: az arisztokrácia, a főtisztek, a polgárság egyaránt szép számban képviseltette magát. A nagy érdeklődés miatt az estély idején több alkalommal kiürült a színház nézőtere, az egyik lap szerint a színház igazgatósága a sétány részvényeseitől méltán igényelhetne kárpótlást. A következő években ismét felelevenítették a zártkörű társasestélyeket, melyeken a jelszó: „a zene szól, járja akinek tetszik.” Itt, az „Isten szabad ege alatt, a finomkövecses földalapon,” 40-60 pár ropta éjfélig a française-t és csárdást, az utóbbit igen hevesen „hogy volt” felkiáltásokkal ismételtetve.⁷⁵

A hidegebb hónapok táncmulatságaira a pavilont üvegcarnokká alakították át, ami azonban 1862 februárjában a lángok martalékává lett.⁷⁶ A kioszk katasztrófája ugyanakkor lehetőséget nyújtott a sétány megújulására: ideiglenes mutatvány-bódét állítottak fel, ahol egy állítólag Amsterdamból érkezett majomszínház tartott előadásokat hetente kétszer.⁷⁷ A hatóság azonban megakadályozta további hasonló létesítmények építését, ami gyökeresen megváltoztatta volna a sétány jellegét (a lapok azonnal a bécsi Práterhez kezdték hasonlítani).⁷⁸

A város főkertészét bízták meg a liget megújításával,⁷⁹ és 1864 áprilisára egy budai vendéglős felépíttette az új kioszkot,⁸⁰ amelynek közelében nyilvános WC-t („árnyékszék” vagy „vizelde”) is létesítettek.⁸¹ A „közhelyekben amúgy is nagyon szegény” fővárosban az új épület 110 m²-es társalgó- és táncterme⁸² sokféle programnak nyújthatott otthont. Tartott itt közgyűlést a német Eintracht-egylet,⁸³ és dal- vagy táncestélyeket a Pesti Unió dalegylet („dalárda”). Ezekon Erkel *Himnusa* mellett főleg német szerzők művei szerepeltek műsoron, de magyar vagy szerb népdalokat is előadtak.⁸⁴ Előfordult, hogy a „testvérfőváros” összes dalegylete és tornaegylete számára rendeztek közös ünnepséget.⁸⁵ Itt szilveszterezett a budapesti szláv dalegylet, amely vidám cseh, szlovák, szerb és horvát nyelvű darabokat adott elő,⁸⁶ itt ünnepelte az új év beköszöntét a fővárosi férfi-dalegylet,⁸⁷ és a Ganz gyári dalkör is.⁸⁸

A sétányt az 1845-ben alakult Sétatér Egyesület működtette, amely a kioszk bérletéből, a zeneestélyek jövedelméből, valamint a tagok adományából származó vagyont a liget fenntartására és szépítésére fordította. Miután a pavilon újjáépítését követően még inkább megnövekedett a forgalom, a sétány jövedelmezővé vált, és 1870-ben Pest városa átvette azt.⁸⁹ Ha számba vesszük az itt tartott rendezvényeket, a korabeli fővárosi civil szervezetek sokaságáról hallunk, és némi képet alkothatunk az akkori társasletről, a város rohamos polgárosodásáról. Itt került sor a budapesti urasági szolgasegélyző egylet,⁹⁰ a Mercur kereskedői társas kör, a budapesti festő-segédék betegsegélyzőegylete,⁹¹ vagy a fodrász-ipartársulat multságaira.⁹² Tartottak cukrászbált,⁹³ ünnepséget az aranyművesek, ékszerészek betegsegélyző pénztára javára,⁹⁴ zeneestélyeket,⁹⁵ a Humor társasegylet összejövetelén hering-lakomára is sor került. A pesti könyvnyomdászok-dalköre,⁹⁶ a Szent Máté betegsegélyző egyesület,⁹⁷ az első budapesti fürdő-személyzet beteg-önsegélyző és temetkezési egylete,⁹⁸ a betűöntők Guttenberg-dalárdája is itt tartotta zene- és táncestélyeit.⁹⁹ A citera-kör vagy a Kedélyesség társasegylet estélyeinek színhelye is a liget volt.

Nem csupán szórakozni jártak azonban ide a pestiek, a liget politikai gyűléseknek is otthont adott. 1865 őszén mintegy 400 lipótvárosi választó a neves író-újságíró Kemény Zsigmondot jelölte itt követté,¹⁰⁰ később Falk Miksa támogatói gyűléseztek ugyanitt. A középiskolai tanáregylet,¹⁰¹ a kereskedők és iparosok társalgási köre,¹⁰² a budapesti pincér-egyesület,¹⁰³ vagy a mechanikusok és rokonszámák munkásainak egylete,¹⁰⁴ illetve a hírlapszedők köre közgyűlésére is itt került sor.¹⁰⁵

Különösen vasárnapokon és ünnepnapokon (mint amilyen a király születésnapja) kerekedtek fel sokan a sétányba, ahol időnként díszes kivilágításra került sor. Az 1860-as évek elején hétköznap esténként is „roppant tömeg” hullámozott, „sok-sok cifra hölgy” kereste fel a sétányt, ahol esténként csárdás, Erkel operáinak (*Hunyadi László, Bánk bán*) vagy a *Rákóczi-induló*nak a dallamai szórakoztatták a nagyérdeműt, felcsendültek a *Trubadúr*, a *Tannhäuser*, vagy éppen a *Traviata* részletei is.

A sétatér, mint zöld szalon a társasélet fontos színtere volt, nem sikerült egyoldalú kisajátítása, hiába próbálták meg az előkelő rétegek kiszorítani a számukra elfogadhatatlan társaságnak számító „alsóbb néposztályokat.” Az „egyenjóság elvénél fogva”

sok dajka, szolgáló, katona, cseléd és gyerek is járt ide. Míg korábban a parkokban való sétálás a saját magánkertjeiket használó kiváltságosok kedvtelésének számított, a városi közterek által nyújtott lehetőségeket bárki élvezhette. A városi nyilvánosság új-fajta, akkoriban még szokatlanul „demokratikus” helyszíne jött létre, amely előnyeivel mindenkit vonzott. Így kénytelenek voltak elviselni egymást a máskülönbön elkülönülő, távolságot tartó társadalmi csoportok. A kiosk bérlője több alkalommal panaszkodott, és a városi tanácshoz fordult, amiért a sok munkanélküli nőcseléd és a katonák jelenléte veszélyezteti a főváros tulajdonát képező épületnek a „válogatott közönség” részéről való használatát. Ők ugyanis „erkölcstelen üzelmeikben fényes nappal sem zavartatják magukat és a sétaterén át egy tisztességes nő sem bátorodik végighaladni.” Egy 1892-ben kelt rendőrfőkapitányi jelentés megállapította ugyan, hogy a látogatókör nem megfelelő összetételű, „finomabb társalgási szempontból kifogás alá esik,” ezért „az úri osztályhoz tartozó közönség ezen sétányt kerüli,” ám semmit sem tehet ellene: botrányos, a közszemérmert sértő esetek híján a nyilvános köztérről a békés polgárokat nem tilthatja ki.¹⁰⁶

Mindez időnként nyílt ellentétekhez vezetett, a parkokat egyenesen veszélyes gyülekező helyeknek tartották, méltatlankodtak a túlságosan zajosnak és közönségesnek vélt sétálók miatt, felvetették, hogy a „művelt” osztály érdekében korlátozni kellene számukat,¹⁰⁷ üdvözölték, amikor a városi hatóság „megtisztítottatta” a „nem odavaló elemektől” a Múzeumkertet. Különösen a szolgálat nélküli cselédek okoztak sok kellemetlenséget „a nyugodt és csendes életet óhajtó polgároknak,”¹⁰⁸ egy rosszalló újságcikk szerint azért nem volt elég pad a Széchenyi-ligetben, mert „oda úgy sem jár más, csak a sok dajka, ezek pedig a földre is leülhetnek.”¹⁰⁹

A többi park kiépülésével a Széchenyi-sétány kétségtelenül veszített vonzerejéből, 1871 nyarán már úgy írtak róla, mint „bukott nagyságról,” ahol „szolgálat nélküli szolgálok és sehonnai munkakerülők szundikálnak a padokon elterülve, este pedig éhes bennszülöttek sültcsibéznak a vendéglő előtt katonai zene kísérete mellett.”¹¹⁰ Ebben az időben tiltotta ki a városi tanács a foglalkozás nélküli cselédeket, valamint a kisgyerekeket és dajkáikat a közeli Erzsébet-sétányról, ahol négy rendőr vigyázott a határozat betartására – helyette a Széchenyi-ligetet használhatták.¹¹¹ Ezt azonban megnehezítette, hogy az utóbbit ekkoriban hetente több alkalommal csak belépődíj mellett lehetett látogatni. Időnként a sétány elhagyatottá vált, „hová bátran mehetnek a kétségbeesettek, ott nem igen háborgatja őket senki,” sikertelen és sikeres öngyilkossági kísérletekre is sor került benne. A lapok a sétány szakácsnői és baka-romantikáját emlegették,¹¹² ám a zöldövezetek csekély száma miatt továbbra is fontos szerepet játszott, ezért a főváros sétányügyi bizottsága javasolta, hogy a bérlő a szombati zeneelőadások alkalmával a lezárást délután 4 helyett csak 6 órától vezesse be.¹¹³

Ekkoriban is számos rendezvényre került sor, fellépett egy „világhírű” vágújhelyi számolóművész,¹¹⁴ díszlakomát tartottak a városba érkezett cseh küldöttség számára.¹¹⁵ 1879 farsangján a Harmónia-kör reggel 6-ig tartó zártkörű „táncvigalmán” a csárdást „hévvel”, a (francia eredetű) füzértáncot „változtatatosan” táncolták. A „bálj” szünetében („szünóra”) a sorsjátékon olcsó jegyekkel szobrocskát, albumot, „szalon-akváriumot” és egyéb csecsebecségeket lehetett nyerni. Az eseményről beszámoló lap tudósítója körülbelül hatvan „egyszerű ízlést és vidorságot képviselő” táncosnőt számolt össze, közülük sokakat név szerint felsorolt, és örvendetesnek tartotta, hogy a társalgás magyarul folyt.¹¹⁶ Egy másik hasonló estély résztvevői számára zongoraátiratban elhangzott Mendelssohn hegedűversenye és egy népszerű korabeli dal, citerán magyar népdalokat adtak elő, elszavalták Petőfi Sándortól *Az örült* című verset, elénekelték egy Verdi-opera nagyáriáját, és kabaréjeleneten („humorisztikus előadás”) is szórakozhatott a közönség, amely végül táncra kerekedett.¹¹⁷

Közvetlenül a sétány mellett bérkocsi állomást alakítottak ki,¹¹⁸ ami zavart egy ott lakó idős bárót – ám a belügyminiszter elutasította folyamodványát annak máshová helyezése érdekében.¹¹⁹ Kérvényezték a ligetben való épületnek óvoda („gyermekkert”) és óvónőképző céljára való átengedését, ám azt a tanács nem engedélyezte. Játszótér („gyermekpark”) létesítésének ötlete is felmerült a sétány egy részén.¹²⁰ Egy évvel később a közelben óvodát („kisdödővót”) működtető nőegylet kérte, nyissanak számukra bejáró kaput, mert a gyerekek számára „egészségi szempontból kívánatos volna” minél több időt tölteni a zöldben, az óvónők („gyermekkertésznők”) számára viszont körülményes és hosszú a kerülő. A forráshiányos főváros elutasította a kérvényt.

Az 1890-es évek elejére napirendre került a rossz emlékü, hatalmas „magyar Bastille”, az egykori katonai épület, a szabadságharc annyi mártírja börtönének vagy vesztőhelyének lebontása, helyére parkot terveztek a szabadságharc emlékművével, s a környék több utcáját is vértanúkról nevezték el.¹²¹ Ekkor a közvetlenül az épület mellett álló Széchenyi-sétány sorsáról is több elképzelés született, felmerült beépítésének a lehetősége (például egy újabb színházépület került volna oda),¹²² mások viszont a zöldövezetek hiányára hívták fel a figyelmet: „Egészségi, széptani és humanitárius okok sürgetik, hogy szakítsunk a mindent beépítés, mindent bevakolás eddigi rendszerével s adjunk Budapest véredényeinek tüdőszárnyakat, melyek elpetyhüdő vérét oxidálják. Erre valók a nyilvános parkok.” Egy másik lap a közönség által óhajtott és követelt nagy parkmű létesítését várta el.¹²³

Az első pesti sétány mintává vált az 1850-es évek második felétől, vidéken is a városok díszéül szolgált, mert „kényelem- és egészségi szempontból is jótékony hatású”.¹²⁴ Miközben gyönyörű Széchenyi-ligeteket, Széchenyi-kerteket alakítottak ki Kassától Tordáig, Békéscsabától Nagybányáig, Pápától Szentésig, Herkulesfürdőtől Bártfáig, Nagykőröستől Ungvárig, az első fővárosi sétány megszűnt. 1897 októberétől lebontották az Új épületet, a helyén létrejött Szabadság-tér parkjába beolvadt az egykori sétány. Helyén nyílt meg a két első magyarországi benzinkút egyike 1924-ben,¹²⁵ néhány évvel később kezdeményezték emlékmű állítását.¹²⁶ Ma díszkút és dombormű örökíti meg a liget 1847-es létrehozását, és emlékeztet a fél évszázadig fennálló első pesti sétányra.

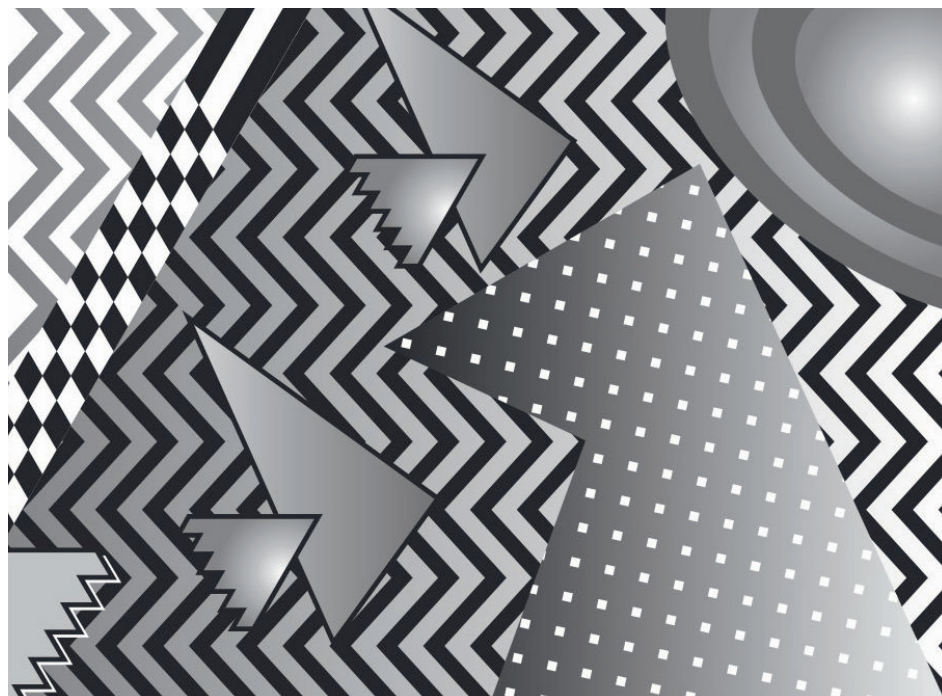
JEGYZETEK

1 A Szépítési Bizottmány 1808. nov. 21-i és 1809. jan. 19-i ülései. In: Források Buda, Pest és Óbuda történetéhez 1686–1873. Szerk. Bácskai Vera. Bp. 1971. 43–44. Honművész, 1833. ápr. 4. 2 Nagy Lajos: Budapest története 1790-1848. In: Budapest története a török kiűzésétől a márciusi forradalomig. Szerk. Kosáry Domokos. Bp. 1975. 263. (Budapest története III.) 3 Podmaniczky Frigyes: Naplótöredékek 1824–1886 I. 1824–1844. Bp. 1887. 28. 4 Andreas Dorffinger 1827-ben megjelent útikönyvét idézi Magyar Erzsébet: Társalkodási kertek, promenádok, mulató- és népkertek. A Habsburg monarchia közparkjai: magánkertek és városi parkok Buda-Pest társas életében (~1870–1918) (Kitekintéssel Bécsre, Prágára és Zágrábra) Bp.	2008. (doktori disszertáció) http://doktori.btk.elte.hu/hist/magyar/diss.pdf 5 Fáy András: Levél-töredék Pestről. Felső-Magyarországi Minerva, 1825. december 490. 6 Honderű, 1844. jún. 15. Életképek, 1844. júl. 24, júl. 31. Jelenkor, 1844. aug. 22. 7 Budapest a magyarok fővárosa, vagyis ezen testvér-városban létező minden nevezetességek és látni méltó dolgok leírása. Vezéd vidékiek és benszülöttek számára. Pest 1845. 105. 8 Honművész, 1833. ápr. 4. 9 Toldy Ferenc: Pest és Buda 1833. Auróra – Hazai Almanach, 1834/1. 250–1. 10 Vajda: Utazás a hazában. Magyar Életképek, 1843/5. 9. 11 Csorba László: Széchenyi István. Bp. 1991. 116.

- Széchenyi István: Buda-pesti por és sár. Bp. 1995. 20, 136.
- 12 John Paget: Magyarország és Erdély. Bp. 1987. 86.
- 13 Figyelmező, 1838. máj. 15.
- 14 Nagy Ignác: magyar titkok. 1845. <https://mek.oszk.hu/07500/07551/pdf/07551.pdf>
- 15 Részletek József nádor orvosának, Jankovich Antalnak leírásából Pestről és Budáról (1837). In: Források i. m. 54.
- 16 Szemere Bertalan: Pest jövődjéről szépitési tekintetben. Társalkodó, 1838. máj. 12.
- 17 Regélő, 1838. máj. 27. Rajzolatok, 1838. máj. 31. Társalkodó, 1838. jún. 2. Hírmök, 1838. jún. 4.
- 18 Regélő, 1838. jan. 4. Rajzolatok, 1838. jan. 7. Hazai s Külföldi Tudósítások, 1838. jan. 10.
- 19 Gárdonyi Albert: Széchenyi István szerepe Budapest fővárossá fejlesztésében. In: Tanulmányok Budapest múltjából IX. Bp. 1941. 11. (Budapest székesfőváros várostörténeti monográfiái 13.)
- 20 Dercsényi Károly: Mire van Pest városának szüksége? Pesti Hírlap, 1841. márc. 3.
- 21 Honderü, 1843. máj. 6. Hasonlóképpen ír egy korabeli városismertetés szerzője is: „az új piac park módjára fákkal ültetették be, mi a város közepén zöld pihenő árny helyet, és a tikkasztó nyár hevében menedéket nyújtana, egyszersmind pedig a port is, mely gyakran sűrű fellegként nehezedik a tág tér fölé, megrögzéné.” Budapest a magyarok fővárosa, vagyis ezen testvér-városban létező minden nevezetességek és látni méltó dolgok leírása. Vezéd vidékiek és benszülöttek számára. Pest 1845. 30.
- 22 Fővárosi hírek a jövő század közepén. Tehát 100 év múlva. Pesti Divatlap, 1844. okt. 6.
- 23 „Mindenekelőtt sétálólhelyeket készítsünk, s a pesti Duna partjaira fákat ültessünk, mert azok növeséhez idő kell...” Széchenyi István: Hítel. Pest 1830. XI.
- 24 Széchenyi 1832. júl. 7-i naplóbejegyzése. Vizsota Gyula (szerk.): Gróf Széchenyi István naplói 4. 1830–1836. Bp. 1937. 276. (Gróf Széchenyi István munkái 13. Magyarország újabbkori történetének forrásai.)
- 25 Ld. 1837. júl. 7-i és júl. 10-i naplóbejegyzését. Vizsota Gyula (szerk.): Gróf Széchenyi István naplói 5. 1836–1843. Bp. 1937. 97-8. (Gróf Széchenyi István munkái 14. Magyarország újabbkori történetének forrásai.)
- 26 Széchenyi javaslata az 1842. január 17-i tanácsülésen hangzott el. Ld. 1842. jan. 10-i, 15-i, 17-i, 21-i, ápr. 13-i, máj. 26-i, 1843. ápr. 25-i naplóbejegyzéseit. Napló 5. 537–9, 541, 584, 599, 710.
- 27 Pesti Hírlap, 1842. márc. 20. Megjelent még: Gróf Széchenyi István beszédei. Bp. 1887. 215–216. (Gróf Széchenyi István munkái II.)
- 28 Podmaniczky Frigyes: Naplótöredékek 1824–1886 I. 1824–1844. Bp. 1887. 32.
- 29 Vizsota Gyula (szerk.): Gróf Széchenyi István munkái 15. Gróf Széchenyi István naplói 6. 1844–1848. Bp. 1939. 139, 142, 146, 149, 152, 154, 157, 158, 173–174.
- 30 Idézi Magyar Erzsébet: Társalkodási kertek i. m. Ld. még: Schmall Lajos: A Széchenyi-sétátér története. In: uő: Adalékok Budapest székesfőváros történetéhez II. Bp. 1899. 58.
- 31 Vizsota Gyula: Gróf Széchenyi István élete és működése 1844–1848 közt. Történeti bevezetés. In: Vizsota Gyula (szerk.): Gróf Széchenyi István naplói 6. 1844–1848. Bp. 1939. LXXVIII–LXXIX.
- 32 Budapesti Híradó, 1845. jan. 24.
- 33 Széchenyi 1845. febr. 2-i naplóbejegyzése. Napló 6. 165.
- 34 Jelenkor, 1846. jan. 26.
- 35 Napló 6. 161, 224, 229, 306, 314, 368. Batthyány a későbbiekben nem is adakozott a sétátér javára. ld. Napló 1008.
- 36 Napló 6. 225, 278, 305, 312, 359, 517, 543, 581. Széchenyi 1845. ápr. 21-i, szept. 13-i, dec. 11-i, 1846. jan. 20-i, ápr. 17-i, máj. 5-i, 1847. febr. 9-i, 12-i, ápr. 13-i, 1848. jan. 2-i levelei. Majláth Béla (szerk.): Gróf Széchenyi István levelei 3. Bp. 1891. 348, 364, 375, 387-8, 394, 492, 495, 515–516, 567.
- 37 Széchenyi 1846. okt. 7-i levele Károlyi Istvánhoz. In: Majláth i. m. 442.
- 38 Nemzeti Újság, 1845. márc. 20.
- 39 Pesti Hírlap, 1845. máj. 30.
- 40 Nemzeti Újság, 1845. jún. 8.
- 41 Budapesti Híradó, 1845. jún. 29.
- 42 Honderü, 1845. júl. 8.
- 43 Budapesti Híradó, 1845. dec. 2.
- 44 „Mínhogy tudomásom szerint a pesti Városliget platáncsoportjában néhány fa a túlzott sűrűség miatt kiemelendő, és néhány nagy fa az Újépületnél létesítendő sétányt lényegesen szépítené, így a pesti Sétány Társulat nevében bátorodom császári Fenségedet legalázatosabban arra kérni, kegyeskedjék a Szépitési Bizottmányt utasítani, hogy nekünk az említett platánokból 12 darabot átengedni szíves legyen.” Széchenyi levele József nádornak. Pest 1846. január 20. Széchenyi pesti tervei. Szerk.: Bácskai Vera – Nagy Lajos. Bp. 1985. 263.
- 45 Jelenkor, 1846. márc. 22.
- 46 Életképek, 1846. márc. 7, Jelenkor, 1846. márc. 8, Budapesti Híradó, 1846. márc. 10, Honderü, 1846. márc. 11, Pesti Divatlap, 1846. márc. 12, Nemzeti Újság, 1846. márc. 12. Évtizedekkel később már úgy emlékeznek, hogy a főváros „színe-java” jelen volt, a polgármester és a városatyák diszmagyarban várták Crescentiát, aki férje

- társaságában vett részt az eseményen. Budapesti Hírlap, 1884. nov. 17.
- 47 Napló 6. 488.
- 48 Viszota LXXX. Napló 6. 352, 354, 362, 368, 384, 436, 440, 442, 487, 491, 580, 583, 608.
- 49 Budapesti Híradó, 1846. ápr. 12, máj. 7. Pesti Divatlap, 1846. máj. 21., Honderü, 1847. márc. 23.
- 50 Széchenyi 1847. febr. 12-i és ápr. 26-i levele Tasner Antalnak, Széchenyi 1847. ápr. 13-i levele Kárársznak. In: Majláth 495, 515, 518. Ld. még: Napló 6. 226, 298, 364, 369, 370, 405, 455, 470, 476, 484.
- 51 Budapesti Hírlap, 1847. máj. 16., Jelenkor 1847. máj. 17., Honderü, 1847. máj. 18., Nemzeti Ujság, 1847. máj. 20.
- 52 Pesti Divatlap, 1847. máj. 30.
- 53 Nemzeti Ujság, 1847. jún. 1, Hetilap, 1847. jún. 1, Budapesti Híradó, 1847. jún. 3.
- 54 Napló 6. 572.
- 55 Életképek, 1847. jún. 5., Pesti Divatlap, 1847. jún. 6., Nemzeti Ujság, 1847. jún. 6.
- 56 Nemzeti Ujság, 1847. jún. 22., Hetilap, 1847. jún. 29., Életképek, 1847. júl. 11., Nemzeti Ujság, 1847. júl. 13, Pesti Hírlap, 1847. júl. 16., Budapesti Híradó, 1847. júl. 18., Pesti Divatlap, 1847. júl. 22.
- 57 Életképek, 1847. aug. 8.
- 58 Pesti Hírlap, 1847. júl. 29., Pesti Divatlap, 1847. aug. 12.
- 59 Jelenkor, 1847. máj. 17.
- 60 Marcius Tizenötödike, 1848. jún. 9. 296. 1848. júl. 18. 429. aug. 9. 507. 1848. szept. 8. 611. Kossuth Hírlapja, 1848. júl. 20.
- 61 Pesti Napló, 1850. ápr. 12., máj. 24., Hölgyfutár, 1850. ápr. 19. Hölgyfutár, 1854. máj. 9.
- 62 Hölgyfutár, 1852. márc. 6.
- 63 Pesti Napló, 1851. aug. 16.
- 64 Pesti Napló, 1850. máj. 2., máj. 6, jún. 27., 28., júl. 8.
- 65 Pesti Napló, 1850. júl. 2., 3., aug. 10., 17., 30. szept. 21. 1851. máj. 2., máj. 12., jún. 14. Pesti Napló, 1852. jún. 17., jún. 30., júl. 1. Divatcsarnok, 1853. okt. 22.
- 66 Hölgyfutár, 1852. máj. 8.
- 67 Hölgyfutár, 1852. jún. 19. Budapesti Hírlap, 1857. aug. 11.
- 68 Hölgyfutár, 1854. máj. 9.
- 69 Divatcsarnok, 1854. máj. 25. 665–666.
- 70 Vasárnapi Ujság, 1855. máj. 13. 152.
- 71 Budapesti Hírlap, 1855. márc. 28.
- 72 Pesti Napló, 1850. aug. 10. 1851. ápr. 12.
- 73 ifj. Palugyay Imre: Buda-Pest szabad királyi városok leírása. Pest 1852. 482. Pesti Napló, 1853. jún. 15.
- 74 Vasárnapi Ujság, 1857. máj. 10. 155. Színházi Látszó, 1863. okt. 7. Sürögöny, 1866. szept. 27.
- 75 Nefelejts, 1860. ápr. 22, 1860. máj. 6. 1860. jún. 24. Növilág, 1860. júl. 1. Sürögöny, 1861. ápr. 14, 1861. máj. 19., 1861. aug. 25.
- 76 Sürögöny, 1862. febr. 26., Hölgyfutár, 1862. márc. 1., Vasárnapi Ujság, 1862. márc. 2. 106.
- 77 Sürögöny, 1862. máj. 23. Hölgyfutár, 1862. jún. 17. Sürögöny, 1862. aug. 2. Nefelejts, 1862. aug. 31.
- 78 Nefelejts, 1862. szept. 28. Hölgyfutár, 1862. szept. 11, Sürögöny, 1862. szept. 21, Hölgyfutár, 1862. szept. 25.
- 79 Színházi Látszó, 1864. jan. 14.
- 80 Színházi Látszó, 1863. okt. 28., 1863. nov. 28., 1863. dec. 10. Hölgyfutár, 1863. dec. 1. Színházi Látszó, 1864. febr. 14., Fővárosi Lapok, 1864. febr. 17., 25., Fővárosi Lapok, 1864. ápr. 23. Sürögöny, 1864. ápr. 27.
- 81 Budapest fővárosi törvényhatósági bizottsága közgyűlési jegyzőkönyvei 1881. 492. (224. oldal)
- 82 Kempf: A pesti Széchenyi-liget. Az Ország Tükre 3. (1864) 15: 172. (máj. 21.)
- 83 Sürögöny, 1864. szept. 30.
- 84 Pesti Napló, 1865. febr. 26. Nefelejts, 1865. jún. 25. Pesti Napló, 1865. jún. 27. Fővárosi Lapok, 1865. júl. 1., 18., 22. Pesti Napló, 1865. júl. 19. Sürögöny, 1866. jún. 8. Fővárosi Lapok, 1868. jan. 22. Fővárosi Lapok, 1868. máj. 28.
- 85 Pesti Napló, 1866. jan. 24. Sürögöny, 1866. jan. 25. Vasárnapi Ujság, 1866. jan. 28. 45.
- 86 Ellenőr, 1870. dec. 30. A Hon, 1870. dec. 30. Fővárosi Lapok, 1870. dec. 31.
- 87 Fővárosi Lapok, 1876. dec. 23. Fővárosi Lapok, 1878. júl. 28. Fővárosi Lapok, 1879. okt. 14.
- 88 Pesti Hírlap, 1894. dec. 1.
- 89 Fővárosi Lapok, 1870. márc. 29. Ld. még: Schmall Lajos: A Széchenyi-sétátér története. In: Uő: Adalékok Budapest székesfőváros történetéhez II. Bp. 1899. 59–60.
- 90 A Hon, 1870. jan. 9.
- 91 Népszava, 1883. okt. 14.
- 92 Fővárosi Lapok, 1877. nov. 27. Fővárosi Lapok, 1879. márc. 9. Pesti Hírlap, 1882. jan. 16.
- 93 Fővárosi Lapok, 1873. febr. 18.
- 94 Fővárosi Lapok, 1873. jan. 26.
- 95 Ellenőr, 1873. jún. 15.
- 96 Népszava, 1874. nov. 22.
- 97 Pesti Hírlap, 1892. nov. 21.
- 98 Pesti Hírlap, 1894. febr. 22.
- 99 Fővárosi Lapok, 1877. jún. 23., 1877. okt. 14. Fővárosi Lapok, 1878. jan. 15. Fővárosi Lapok, 1878. szept. 8.
- 100 Sürögöny, 1865. nov. 3.
- 101 Magyar Ujság, 1871. aug. 4. Ellenőr, 1871. aug. 4. A Hon, 1871. aug. 4.
- 102 Sürögöny, 1866. szept. 19.
- 103 A Hon, 1878. jan. 18. Pesti Hírlap, 1880. febr. 21. Uez. Ellenőr febr. 21.
- 104 Fővárosi Lapok, 1890. júl. 20.
- 105 Fővárosi Lapok, 1891. júl. 2.

- 106 Gyáni Gábor: Nyilvános tér és használói Budapesten a századfordulón. Századok 128. (1994) 1067. Gyáni Gábor: Flânerie (kószálás): a várostörténet kulcsfogalma. In: uő: Nemzeti vagy transznacionális történelem. h. n. 2018. 311. Magyar Erzsébet: Társalkodási kertek i. m.
- 107 Pesti Napló, 1851. ápr. 15., máj. 6. Pesti Napló, 1852. máj. 19.
- 108 Színházi Látszó, 1863. okt. 7.
- 109 Hölgyfutár, 1863. jún. 13.
- 110 Hevesi Lajos: Kóborlások a főváros sétányain. Fővárosi tárcalevél. Magyarország és a Nagyvilág, 1871. júl. 30.
- 111 Fővárosi Lapok, 1873. máj. 29.
- 112 Fővárosi Lapok, 1883. máj. 23.
- 113 Nemzet, 1885. nov. 29.
- 114 Pesti Napló, 1884. júl. 9. Nemzeti júl. 9.
- 115 Nemzet, 1885. máj. 24.
- 116 Fővárosi Lapok, 1879. febr. 15.
- 117 Pesti Hírlap, 1882. aug. 7.
- 118 Pesti Hírlap, 1879. jún. 27.
- 119 Pesti Hírlap, 1879. aug. 17.
- 120 Néptanítók Lapja, 1883. dec. 1.
- 121 Fővárosi Közlöny, 1894. máj. 22., 1895. szept. 24., 1897. márc. 19., júl. 13., nov. 2.
- 122 Fővárosi Lapok, 1890. okt. 22. Építészeti Szemle, 1893. jan. 31.
- 123 Budapesti Hírlap, 1891. dec. 3. Az Új-épület végnapjai. Pesti Hírlap, 1893. dec. 7.
- 124 Vasárnapi Ujság, 1858. máj. 2. 215.
- 125 Autó, 1924. okt. 1. 22.
- 126 A Széchenyi-sétány alapításának megörökítése. Historia 1. (1928) 1: 46.

A háborúk modellezése Matematika a hadviselésben

A 2022-es évben az ukránok és az oroszok közötti kommunikációs háború valós konfliktussá alakult. Az oroszok számbeli és technikai fölényét többé-kevésbé sikerült Ukrajnának kivédenie. De vajon milyen technikával mit alkalmaztak az ukránok az oroszokkal szemben, hogy sikeres legyen a honvédő háborújuk. Nem elég a nyugati haditechnikai segítség, mert azt a nagy számok törvénye értelmében az oroszok felülírják.

Az emberiség történetében már voltak nagy emberáldozatot követelő csaták, és ezek felhasználásával matematikai formába öntötték a múltban alkalmazott harcászati modelleket. A következőkben ezeket fogom ismertetni.

A nagy emberáldozatot követelő háborúkban célszerű matematikai úton előrejelzést készíteni a csata alakulásáról. A Lanchester-féle (1913) négyzetes törvény a mai hadviselésnek azt a jellemzőjét tükrözi, hogy egy harcoló egység sok ellenséggel végezhet, miközben egyszerre több oldalról támadják. Ha a közelharcban minden katona csak egy katonával harcol, akkor nem érvényesül a négyzetes törvény. Abban az esetben, ha a közelharc összecsapáshoz hasonlít, ahol a támadók küzdenek az ellenféllel szemben, akkor érvényesül a szabály.

Lanchester-féle alapmodellből kiindulva Willard és Fain modelljeikben a kisebb harctéri csapatok összecsapását tartják fontosnak. Ugyancsak a Lanchester-modellből kiindulva a Gerilla-modell lényege a „rejtőzködő” partizán hadviselés (irreguláris), amelyet a Willard-, és a Fain-modellhez hasonlóan nagy létszámú hadsereggel nem lehet végezni.

A Kevert-modellt ötvözték a Gerilla-, és Lanchester-moddellel. E modellben a frontális összecsapást erőltető hadseregek és a Gerilla harcmodort (irreguláris erők) gyakorló csapatok matematikai tulajdonságait mutatja be.

(A modellezés története) Közel 1914 óta tartják fontosnak a harcászati vezetők a matematikai modellek bevezetését a fegyveres konfliktusokba. Fredrick William Lanchester matematikai eszközökkel kezdte tanulmányozni, hogyan lehet kapcsolódó feladatok sorozatait a leghatékonyabban megoldani, amivel matematikai bepillantást nyerhetünk a háború színházába. Lanchester az első elemzését 1916-ban állította fel, amelyek olyan egyszerű matematikai egyenlőtlenségeket mutatnak meg két hadsereg közötti összecsapásról, amelyeket katonai stratégiai szakértők napjainkban is figyelembe vesznek. A második világháború alatt az amerikai légierő alkalmazta Lanchester modelljét, annak ellenére, hogy a modell működési határfoka igen alacsony volt.

A digitális számítógépek hódításával egyre bonyolultabb Lanchester-típusú differenciál modelleket fejlesztettek ki (Bonder 1981), azonban ezeknek a modelleknek a hátulütője volt az, hogy nem rögzítette a sok, nem számszerűsíthető szempontokat a harctéren. De mindennek az alapja Lanchester egyszerű megfigyelése. Olyan érdekes dolgok derültek ki, amelyek megkönnyítették az egyre kifinomultabb modellezést.

Ezt a modellt célszerű alkalmazni annak érdekében, hogy elkerüljük a nagy veszteséget. A legjobb harcászati taktika az, ha a katonai műveletet úgy tervezzük meg, hogy a megfelelő mennyiségű katona teljesíti a missziót. A taktika arra is vonatkozik, hogy

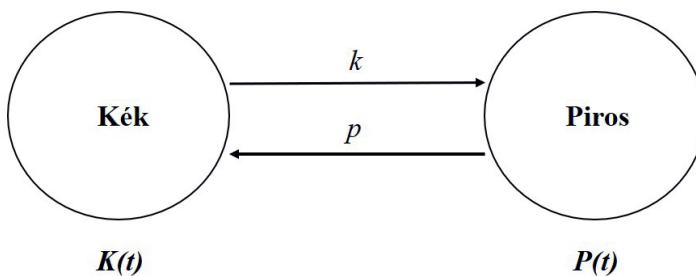
megfelelően legyen elosztva az ember- és hadianyag is, ezzel is jobb minőségű harci erő alakul ki. Mivel a harci erő relatív, ezért célszerű a taktikába beleszámítani az egység erő arányát is, amivel véghez lehet vinni a küldetést.

Tudni szeretnénk, hogyan változik a harcban álló felek egységeinek alakulása az idő múlásával. Az egységek lehetnek például katonák, tankok vagy ágyúk. Lanchester még két hatékonyságot mérő változót is bevezetett, azokra az egységekre, amelyeket az ellenfél képes elpusztítani. Feltételezte, hogy az egységek fogyása mindkét oldalon arányos a szemben álló egységek számával és hatékonyságával. E szisztémával képet kaphatunk az egységünk létszámáról, vagyis, hogy szükséges e erősítés ahhoz, hogy elvégezze katonai egységünk a missziót.

Lanchester-féle modell

Lanchester modelljének célja az embervesztés lemorzsolódásának dinamikus modellezése. Ennek vizsgálatához azt vette alapul, hogy a két tábor homogén (hasonlóak a fegyverek mindkét táborban) erőket vetett be.

Legyenek az egyik oldalon a kékek, míg a másik oldalon a pirosak. Az időt onnan kezdjük mérni ($t = 0$ időponttól) amikor összecsap a két tábor. Tudni szeretnénk, hogyan változik a harcban álló felek egységeinek a száma az idő múlásával. Ezt $K(t)$ -vel és $P(t)$ -vel jelöljük (1. ábra).

1. ábra Lanchester-modell a harcban (Johnson 1989)

Lanchester még két hatékonyságmérő változót vezetett be. Jelölje az 1. ábra alapján k és p azon egységek számát, amennyit az ellenfél el tud pusztítani. Azt feltételezzük, hogy a szembenálló egységek fogyása mindkét oldalon arányos a szembenálló egységek számával és hatékonyságával. Ezt leírhatjuk differenciálegyenlet formájában.

$$\frac{dP}{dt} = -k \times K \quad (1)$$

$$\frac{dK}{dt} = -p \times P \quad (2)$$

A két egyenlet összevonásával a következő összefüggést kapjuk:

$$p \times P^2 - k \times K^2 = D \quad (3)$$

ahol D állandó mennyiség.

Ez a képlet megmutatja, hogy az oldalak összes hadereje a bennük lévő egységek számával négyzetesen, a hatékonyságukkal pedig egyenesen arányos. E szerint meg kell négyszerezni egyes katonák vagy hadi eszközök hatékonyságát, ha az ellenfélnek kétszer annyi egysége van. Ebből az is következik, hogy az ellenfél erőit kisebb csoportokra szórjuk, illetve megakadályozzuk, hogy ismét egységes haderő legyen.

A Lanchester-féle négyzetes törvény napjaink hadviselésének jellemzőit is tükrözi. Mégpedig azt, hogy egy harcoló egység sok ellenséggel végezhet, miközben több oldalról támadják. Ha olyan közelharc alakul ki, hogy minden katona csak egy ellenféllel küzd meg, akkor a végeredmény a pP és kK közötti különbségtől függ, nem a pP^2 és kK^2 közötti differenciáltól. Amikor mindenki küzd minden ellenféllel szemben, akkor érvényesül a négyzetes törvény. Ha az ellenfélnél van a túlerő, azt el kell kerülni, legalábbis abban az esetben, ha a két haderő fegyverzete ténylegesen homogén.

Nézzük meg a gyakorlatban, hogyan működik a négyzetes törvény. A csata kezdetén a p , P , k és K számokból ki lehet számolni a D állandót. Ha pozitív, pP^2 -nek mindig nagyobbak kell lennie kK^2 -nél, és P soha nem csökkenhet nullára. A csata végén, ha az egységek egyformán hatékonyak ($p=k$), a túlélők száma az egyes oldalakon lévő egységek négyzetének különbségének négyzetgyöke lesz (Barrow 2015). Ha például $P=3$ és $K=2$, akkor $(3^2-2^2) = 5$, aminek a négyzetgyöke $\sim 2,24$ túlélő lesz.

Willard-féle modell

A hatékony és sikeres katonai műveletek miatt számos kutató és elemző foglalkozott ezen teória igazolásával és továbbfejlesztésével.

Willard (1962) egy elég átfogó és időben is kiterjedő elemzéssel figyelte meg Lanchester négyzetes törvényét. A szárazföldi csatákat vizsgálta meg 1618-tól egészen 1905-ig bezáróan. A katonai adatokból próbált következtetni, hogy a Lanchester-féle modell milyen általános tulajdonságát mutatja meg a csatának.

Az elemzések során Willard két különböző kategóriába sorolta a csatákat, amelyek közül az elsőbe sorolta az előcsapatok általi agressziót, míg a másodikba a megerősített pozíciós harcokat. A történelmi adatok szerint Willard okfejtése ezekre a kategóriákra épül. Willard egyenlete a Lanchester-féle egyenletre épül, néhány matematikai manipulációval. A kidolgozott egyenlet:

$$\log\left(\frac{nc}{mc}\right) = \log E + \gamma \times \log\left(\frac{mo}{no}\right) \quad (4)$$

Ahol nc a kékek vesztesége, mc a pirosak vesztesége, no a kékek létszáma az elején, mo a pirosak száma az elején, E a halálozások számát jelöli a harc közben, és γ ez határozza meg a megfelelő törvényre hasznosított paramétert.

Willard egyenlete bizonyítja az egységek harci ereje és a sérülések (halálozások) közötti arányok kapcsolatát. A gamma értékének pedig bizonyos mennyiségű átváltási arányt kell hogy adjon az előbb említettek esetében.

Willard feltételezte, hogy ha a csata lineáris – azaz mindenki csak eggyel harcol – akkor $\gamma = 0$, ha viszont szabályos esetetapé alakul ki, akkor négyzetes törvény érvényesül

($\gamma = 1$). Azonban feltételezése szerint egy-egy csatában nem alakul ki tisztán lineáris és négyzetes törvény jellegű ütközet, ezért célszerű γ értékét 0 és 1 közé tenni.

A számításokat követően azt kapta, hogy az eredmény $-0,27$ és $-0,87$ köztes száma $-0,5$. Azonban Willard nem értett egyet az eredménnyel. Véleménye szerint $\gamma < 0$, a sérült csak hátráltatja az egységet, hiszen energiát von el a többiektől. Ebből következően Willard értelmezése ellenkezik Lanchester véleményével, a kisebb erők kevesebb veszteséget produkálásáról. Ebből következően Willard munkája más tekintetben volt jelentős.

Fain-féle modell

Willardot követően Fain vizsgálta meg Lanchester-modelljét. Fain (1974) hatvan második világháborús szárazföldi csatát vizsgált meg, amelyek viszonylag rövid időtartamúak (max. 3 nap) voltak. Érvelése szerint a rövid időtartamú csatákkal sikeresebben lehet kimutatni a Lanchester-féle modellek helyességét.

Fain logikájának az volt az alapja, hogy az egységek harcéri erő aránya nem eléggé leíró, és nem számolt a többi operatív tényezővel, mint például a kibernetikai, a fizikai és az erkölcsi tényezőkkel.

Fain elemezte Willard munkáit, és kialakította a regressziós analízist, amely így néz ki:

$$\log \frac{nc}{mc} = \log E + \log \frac{mo - mc}{no - nc} \quad (5)$$

A változók megegyeznek a (4) egyenlettel. Fain javult Willardhoz képest, hiszen a γ értéke $-0,413$ lett (DuPuy 1977).

Gerilla-modell

A bemutatott három modellen kívül napjainkban egy másik nagyon népszerű harci modell is fontossá vált. E modellnek is az alapja a Lanchester-féle modell. Ezt modellt úgy is nevezik, hogy „gerilla-modell”:

$$\frac{dp(t)}{dt} = -\delta k \times p(t) \times k(t); p(0) = P \quad (6)$$

$$\frac{dk(t)}{dt} = -\delta p \times p(t) \times k(t); k(0) = K \quad (7)$$

ahol P az első számú piros egységek, $p(t)$ operatív piros egységek t időpontban, δp detekciós arány egy akció kész piros egység és egy akció kész kék egység között, K első számú kék egység, $k(t)$ kék egységek t időpontban és δk detekciós arány egy bevethető kék egység és egy tetszőleges piros egység között (Deitchman, S. J. 1962).

Ez a modell is két homogén harcéri egységet tárgyal. Továbbá azt mutatja meg, hogy az összes bevett erő képes megölni az összes működő egységet. Valójában ez a modell a gerilla harcmodorra jellemző, „ha észrevesznek, akkor halott vagy” szisztémát követi. Egyetlen korlátozó felismerési jöhet számításba: a felderítés. A tüzérez és a harci morál megegyezik. Ez a modell is irreális, hiszen harci helyzetben nehéz pontos felderítést végezni a döntő tényezők alakulásáról.

A „gerilla-modellre” egyformán fontos a szemben álló és harcoló felek minősége és mennyisége.

Gyakran feltételezik, hogy ez egyfajta középértéket mutató modell. A csökkenő számú műveleti egységek esetén romlik a logikai felépítése. Ha a szervezeti egységek száma kevesebb lesz, akkor – tételezzük fel, hogy egynél kisebb – a modell összeomlik. Igaz az egységek száma nem válik negatívvá.

Kevert-modell

A bemutatott modellek hasznosnak bizonyulnak. Napjaink harcászati eseményei sokkal inkább hasonlítanak egyik fél részéről a Lanchester-féle modellhez és a Gerilla-modellhez.

Így tehát, ha keverjük a „gerilla-modellt” és a Lanchester-féle modellt. A következő matematikai kifejezést kapjuk:

$$\frac{dp(t)}{dt} = -kK \times k(t) \quad p(0) = P \quad (7)$$

$$\frac{dk(t)}{a(t)} = -\delta p \times k(t) \times p(t) \quad k(0) = K \quad (8)$$

ahol P az első számú piros egységek, $p(t)$ operatív piros egységek t időpontban δ detekciós arány egy akció kész piros egység és egy akció kész kék egység között, K első számú kék egység, $k(t)$ kék egységek t időpontban κ ölési szám egy kék egység számára a pirosak ellen (Christensen, T.–Clausen, S. 1984).

E modell szintén két homogén katonai egységet tárgyal. Az értelmezés szerint a pirosak nyílt terepen haladnak át és keresik a harcot a kék ellen. A kék védekező pozícióból támadnak vissza a pirosaknak, rejtett és álcázott pozíciójukból. A pirosak számára az egyetlen korlátozó tényező a felismerési arány, míg a kék számára a tüzerő.

A vegyes modell a kék számára elsősorban minőségi különbségre hegyezi ki a figyelmet a mennyiségbeli különbség nélkül, míg a pirosak számára a mennyiségi és a minőségbeli tényezők is egyaránt fontosak.

(A modellek összegzése) Az elméletek fő feladata, hogy elemezzék a harcászati egységek fő jellemzőit, mint például az alkalmazott eszközöket, illetve megmutatni azok várható hatását. Ezért is célszerű a hadviselés minden fázisát pontosan elemezni, ill. vizsgálni.

A bemutatott öt modell alapja minden esetben a determinisztikus Lanchester-féle modell. A NATO katonai egységei a Lanchester-féle – esetleg a Kevert-modellt – használják, bár célszerű figyelembe venni a harc alakulását, és úgy választani a meglévő modellek közül.

Az ötből három modell alapvetően mennyiségi emberi anyaggal számol, míg a Gerilla-modell alapvetően minőségbeli különbséget vizsgál. A kevert modell ötvözi a minőségi és mennyiségi kritériumokat is a harcban.

A második világháború során a legnagyobb magyar veszteség a Don-kanyarban fordult elő. Tételezzük fel, hogy mind a magyar, mind a szovjet katonai csapatok homogének voltak. Ha megvizsgáljuk e csatát a modellek szerint, akkor arra juthatunk, hogy a szovjetek nem katonai eszközökben múlták felül a magyar katonákat, hanem mennyiségben is, azaz a Lanchester-féle négyzetes modell érvényesült.

Európára – és köztük hazánkra is – a kevert modell az érvényes, hiszen a terroristák (kék)ek) pozíció harcot vívnek az Európai Unióval (pirosakkal), és ez egészen addig megy, amíg a pirosak fél nem számolják a kék egységeket.

Napjainkban az egyik legaktuálisabb harcászati esemény az ukrán–orosz katonai akció. Az oroszok igyekeznek a klasszikus Willard-féle modellt alkalmazni, míg az ukrán haderő a gerilla-harcmodort és a Lanchester-féle modell ötvözéséből kialakított kevert-harcmodort alkalmazza, elég nagy sikerrel.

IRODALOM

- BARROW, J. D. 2015: 100 alapvető dolog a matematikáról és a művészetről, amiről nem tudtuk, hogy nem tudjuk. – Akkord Kiadó, 183–185.
- BONDER, S. 1981: Mathematical modelling of military conflict situations, in: *Proceedings of Symposia in Applied Mathematics*, Volume 25, 1981, pp. 1–51.
- CHRISTENSEN, T.–CLAUSEN, S. 1984: Defence dynamics – predictions of war outcomes and evaluation of force structures, in: R. K. HUBER (ed.): *Systems Analysis and Modeling in Defense*, Plenum Press, New York 1984, pp. 93–112.
- DEITCHMAN, S. J. 1962: A Lanchester model of guerrilla warfare, *Operations Research*, Vol. 10 (1962), pp. 818–827.
- DUPUY, T. N. 1977: The Lanchester Equations: Lanchester's Original Article with a Commentary by Trevor N. DuPuy. – *History. Numbers. and War* (Fall 1977), p 149.
- FAIN, J. B. 1977: Lanchester Equations and Historical Warfare. – *History. Numbers. and War* (Spring 1977), p 34.
- JOHNSON, R. L. 1989: Lanchester's Square Law in Theory and Practice. – *School of Advanced Military Studies United States Army Command and General Staff College Fort Leavenworth, Kansas*, 55.
- LANCHESTER, F. W. 1956: *Mathematics in Warfare*. – *This World of Mathematics*. New York; Simon and Schuster. v4.
- LANCHESTER, F. W. 1916: *Aircraft in Warfare: The Dawn of the Fourth Arm*. – Constable and Company, London 1916.
- WILLARD, D. A. 1962: *Lanchester As A Force in History: An Analysis of Land Battles of the Years 1618–1905*. McLean, Va: Research Analysis Corp.

Vezérkultusz és szekularizált hitek

Vallásosság, értékválasztás és politikai preferenciák Magyarországon

(A vallásosság és értékválasztás összefüggései) Az utóbbi évek társadalmi változásait Európában gyakran értelmezik az értékekhez fűződő viszonyok mentén. Új elem ebben a vitában, hogy a jelen értelmezésében és a jövő meghatározásában egyre többet hivatkoznak az európai értékrend alapját jelentő keresztény hagyományra. A vallási tradíció azoknak az értékeknek a forrásaként jelenik meg, amely az európai civilizációt kifejezi. Ez a hagyomány sokak számára – és egyre inkább társadalom- és politikaelméleti platformtól függetlenül is (vö. Habermas 2002; Habermas–Ratzinger 2007) – olyan viszonyítási pontot jelent, amelyen keresztül értékorientációnk alapja megragadható. A közéleti vitákban is hangsúlyosan tematizált párhuzam a keresztény hagyomány és az európai értékek között újra fontossá tette a vallás kérdését még azok számára is, akik a szekularizált társadalomban egyre kevésbé vagy egyáltalán nem tájékozódnak a vallás útmutatása szerint (Hervieu-Léger 2000, Davie 2006).

Ebben a közéleti diskurzusban ekképpen fontos annak a vizsgálata, hogy a vallásosság mennyire eredményez sajátos értékválasztást a társadalmi cselekvők számára, és a vallásosak értékei mennyiben térnek el a nem vallásosakétól. Ez mellett az is feltárásra vár, hogy a vallásosság szerepet játszik-e a magukat vallásosnak, hívőnek nevezők politikai preferenciáiban: kirajzolódnak-e jelentős eltérések a hit mentén a politikához fűződő viszonyban. Mindezek a kérdések körbejárása kiváltképpen abban az országban ígér érdekes kutatási eredményeket, ahol az erősen átpolitizált közéleti diskurzus hangsúlyosan foglalkozik az európai hagyomány és a keresztény tradíció kapcsolatával. Orbán Viktor „illiberális” politikája és demokrácia-felfogása ebben az értelemben nem csupán a liberális demokráciának és annak társadalom- és politikaelméleti alapvetéseinek (Popper 2001, Fukuyama 1994) kritikáját jelenti, hanem egy, „az európai hagyományokban gyökerező, régi vágású kereszténydemokrácia” (Orbán 2018) fölépítésének szándékát is. A szekularizált európai környezetben a keresztény értékrendet és a vallásosságot, a vallási nevelést középpontba állító és a történeti keresztény egyházakat kiemelten támogató kormányzati politika jelenti azt a társadalmi kontextust, ahol a vallásosság, az értékválasztás és a politikai preferencia kapcsolatát vizsgálom.

(Európai és hazai kutatási hagyomány) A vallásosság és az értékek viszonyának értelmezése azonban nem új keletű jelenség. Az empirikus társadalomkutatás hagyományában a vallásosság és az értékválasztás közötti kapcsolat elemzése az utóbbi félszázad során sokban segített megérteni a transzcendenshez fűződő viszony hatását az értékekre, illetve azt a folyamatot is, amikor az értékválasztás formálja a társadalmi cselekvőknek a valláshoz fűződő viszonyát (Schwartz–Huisman 1995).

A klasszikus kutatások a nyugati civilizációban még erős korrelációt találtak a vallásos világgép és a személyek politikai preferenciáiban is megmutatkozó értékválasztása között (Lenski 1963, Rokeach 1969 a,b, 1973, Levy 1986, Schwartz–Huisman 1995). Az újabb kutatások azonban a vallás és az értékválasztás közötti erős kapcsolat lassú

feloldódását mutatják. Az európai társadalmak elemzői arra jutottak, hogy a korábban a hagyományt és az értékrend tradicionalizmusát megjelenítő vallásos világkép egyre kevésbé fejez ki sajátos értékrendet (Scheepers–Gijsberts–Hello 2002, Scheepers–Grotenhuis–Silk 2002, Botvar 2005, Sieben–Halman 2014); vagy ha mégis, a különbségek egyre kisebbek lettek a vallásos és nem vallásos emberek értékorientációja között (Finke–Adamczyk 2008).

A változás hátterében számtalan okot találhatunk. Ha nem is feltétlenül döntő tényező, de kétségtelenül hatást gyakorol az, hogy a magukat vallásosnak definiálók száma – kevés kivételtől eltekintve – lassú csökkenést mutat Európában (Davie 2002, Bruce 2002, 2011, Voas 2009). A vallásos világkép ugyan változatlanul jelen van, de súlya már a számbeli csökkenés miatt is kisebb, mint a korábbi korszakokban. Ezzel párhuzamos folyamat az, hogy az egyházak tanítása szerinti vallásosok száma jelentősen kevesebb lett, és a felekezeti elkötelezettség nélküli hívők (Davie 1994) adják a vallásosok többségét. Ezáltal pedig a szigorúbb etikai elveket (vö. Hirschi–Stark 1969, Stark–Bainbridge 1996) megjelenítő vallási közösségek szerepe is háttérbe szorul. A spiritualizmus újabb formáinak megjelenése (Lyon 2000, Davie 2005, Heelas–Woodhead 2005, Houtman–Aupers 2007, McGuire 2008, Storm 2009, 2016, Cortois–Aupers–Houtman 2018) jelzi a vallás privatizálódását, ami szintén a tradicionális vallásossághoz kapcsolódó értékek szerepének relativizálódását eredményezi.

A magyarországi folyamatok részint lekövetik az európai tendenciákat, másrészt pedig a kelet-közép-európai térség sajátos adottságai formálják az itteni viszonyokat. Az utóbbihoz köthető történeti adottság, hogy a régióban a létező szocializmus negyven éve felerősítette az összeurópai szekularizálódási folyamatot (Halman–Arts 2010). Ez különösképpen az egyházak, felekezetek tanítása szerint vallásosak alacsony számában, és a maga módján vallásosak nagyobb arányszámában jelenik meg (Tomka 2006). Magyarországon a kommunista uralom sztálinista időszakában ellehetetlenített, majd később is csak kis mozgásteret kapó egyházi vallásosság a rendszerváltás után megerősödött, és Európában is ritka vallási újraéledést eredményezett (Tomka–Zulehner 1999, Froese 2001, Tomka 2006). Ez nemcsak a hívek számának növekedésében, hanem a fiatal korosztályok erőteljes vallási elköteleződésében is megmutatkozik.

A vallás szerepének rendszerváltás utáni növekedése, majd lassú visszaesése jellemzi az ekkori folyamatokat. Az európai szekularizációs tendenciák és az ennek hatását csak fokozó kommunista uralom olyan szekuláris közéletet alakított ki, amelyet a rendszerváltás demokratikusabb szellemű közbeszéde sem formált át alapvetően. A vallási kérdések a hívek magánéletének részeként és nem közéleti kérdésként jelentek meg a magyar nyilvánosságban. Ennek hatása mutatkozik meg a vallásosok értékválasztásaiban. Egyrészt a korábbi vizsgálatok azt mutatják, hogy a hívők inkább proszociálisak, vagyis fontosabbak számukra a társadalmi kapcsolatok (Tomka–Zulehner 1999, Tomka 2010). Másrészt azonban a vallásos emberek értékorientációja jóval kevesebb eltérést mutat a nem vallásosakétól, mint a két csoport eltérő ideológiai alapállásából következne.

(A kutatás társadalmi kontextusa és kérdései) Vizsgálatom a 2010 utáni időszak jelentette változásokra fókuszál, amikor egy pártalakulat kétharmados parlamenti felhatalmazással tartósan képessé vált a társadalmi közbeszéd formálására. Az ebben a régióban más társadalmi részterületekhez (gazdasághoz, oktatáshoz, tudományhoz, művészethez stb.) képest mindig túlsúlyos politika nagyon erős impulzusokat (vö. Luhmann 1999) képes kibocsátani a többi társadalmi részterületre. Ennek pedig az a következménye, hogy az amúgy is központi területnek, a politikának tovább növekszik a dominanciája.

A politika egyre erősebb szerepe, sokszor más részterületek autonómiáját felülíró hatása mutatkozik meg a nyilvánosság szférájában is. Vizsgálatom szempontjából ennek az a jelentősége, hogy a nyilvánosság, mint a társadalmi értékek közvetítésének kiemelt szférája (Habermas 1993) képes formálni az emberek értékpreferenciáit. A közbeszéd hatása az emberek értékorientációjára különösen akkor lehet erős, ha a nyilvánosság egyes szereplői privilegizált helyzetük folytán uralhatják a társadalmi diskurzust. Magyarországon is az jellemző, hogy a kormányzati véleményformálás domináns helyzetben van a nyilvánosság csatornáin (Bajomi-Lázár 2013, Bajomi-Lázár–Horváth 2013). Ebben a kormányzati retorikában pedig a vallásosságnak és különösen a keresztény értékeknek kitüntetett szerepe van. Ez pedig olyan deszekularis társadalmi kommunikáció feltételeit teremti meg, ahol a vallási értelemadás hangsúlyos elemként képes hatni az emberek értékorientációjára.

A vallásosság és az értékek kapcsolatát a kutatás több dimenzióban vizsgálta. A vallásosság mérésekor a felekezeti hovatartozás mellett feltérképeztem a vallásgyakorlás formáját, gyakoriságát, a vallásos hit erejét, a hitelveket, az istenképet, az egyházhoz és az egyházi személyekhez fűződő viszonyt is. Ezen dimenziókat ugyanez az adatbázis alapján másik tanulmányban vizsgáltuk (Bognár–Kmetty 2020). Ott elsősorban arra fókuszáltunk, hogy milyen összefüggés van az államilag szankcionált és nem-szankcionált normaszegések és a vallásosság között. A kutatás eredményei azt mutatták, hogy alig van különbség a vallásos és nem vallásos válaszadók körében a normaszegésekről alkotott vélemények tekintetében. Vagyis a vallásos világnézet csak kis mértékben formálja az emberek viszonyát a normaszegésekhez Magyarországon. Nem befolyásolta érdemben a válaszokat az egyházhoz, felekezethez vagy vallási közösséghez való tartozás, miként az egyházi szertartásokon vagy imában való részvétel gyakorisága sem. A különböző vallási dogmákhoz (hit a mennyben, a pokolban, a halál utáni életben, a reinkarnációban, az ősök szellemében, illetve a testtől független szellemhez stb.) fűződő viszonyoknak sem volt lényeges szerepe az emberek értékválasztásában. Az egyetlen kivétel a homoszexuálisok megítélésében volt: ezt a szexuális irányultságot a vallásos emberek valamivel gyakrabban utasították el, mint a nem vallásosak (Bognár–Kmetty 2020).

E kutatási eredmények ismeretében jelen tanulmányomban a vallásnak a társadalmi normákra gyakorolt hatását csak az emberek vallási önbesorolása alapján vizsgáltam. A kutatás az egyes társadalmi értékekhez fűződő viszony alapján értelmezte az egyes cselekvők értékorientációját. Ennek részeként alapvető társadalmi értékek elfogadottságát vizsgáltam. Arra voltam kíváncsi, hogy az önállóságtól, szabadságtól a tekintélytiszteligit tartó értékskálán hol helyezték el magukat a hívők és nem hívők. Ennek részeként a toleranciát a másság különböző formáihoz (más bőrszínhez, homoszexualitáshoz, romákhoz) fűződő viszony alapján is mértem. Az értékek vizsgálatakor a munka és a munkahely megítélését egyes értékek elfogadottságán keresztül értelmeztem. A személyes életvilág értékeit a váláshoz és a szülőkhöz fűződő viszony, a politikai hovatartozást a megkérdozettek önbesorolása alapján elemeztem. A kutatás részeként rákérdeztem a parlament, illetve a szabad választások által nem akadályozott, erőskezü vezetőhöz, vezérhez fűződő viszonyra is. Ezzel a kérdéssel azt teszteltem, hogy a megkérdozettek számára mennyire elfogadható a kormányzat tudatosan vállalt illiberális demokráciája (vö. Zakaria 1997); és arra voltam kíváncsi, hogy a magukat vallásosnak és nem vallásosnak tartók válaszai e kérdések kapcsán miképpen oszlanak meg.

(Kutatási hipotézisek) A kutatási hipotéziseket az európai és hazai tendenciák figyelembevételével fogalmaztam meg. Abból indultam ki, hogy abban a kulturális közegben, ahol a szekularis társadalmi értékek az elsődlegesek, a vallásos értékek

jelentősége leginkább a rendszerszerűen szerveződő munkatevékenység és igazgatás területén (vö. Habermas 1995) relativizálódik. Az a hipotézisem, hogy a szekularizált nyilvánosság olyan kulturális mintázatot kondicionál, amely e területeken a vallási értékek háttérbe szorulását eredményezi. Ez alapján pedig azt feltételezem, hogy nem lesz lényeges eltérés a vallások és a nem vallások között a munkához és a munkahelyhez kapcsolódó értékek megítélésében (1. hipotézis).

A vallás privatizálódásának jelensége ugyan visszaszorítja a vallás szerepét a munkatevékenység és az igazgatás területén, de megőrzi, bizonyos vonatkozásban el is mélyítheti a fontosságát a személyes szférában (vö. McGuire 2002, 2008, 2016). Mindezek alapján azt feltételezem, hogy a vallások eltérő értékstruktúrája leginkább a személyes életvilágot közvetlenebbül érintő kérdések kapcsán kerül felszínre. Azt gondolom tehát, hogy a váláshoz és a szülőkhöz fűződő viszony megítélésében a magukat vallásosnak tartók engedelmesebb, illetve szigorúbb ítéletet fogalmaznak meg, mint a nem vallások (2. hipotézis). Egyúttal arra számítok, hogy a vallások hívek több kutatásban mért erősebb tradicionalizmusa (Rokeach 1969 a,b, 1973, Levy 1986, Schwartz–Huismans 1995, Scheepers–Grotenhuis–Silk 2002, Norris–Inglehart 2004) nagyobb elutasítást eredményez a másság elfogadása tekintetében (3. hipotézis). Különösen a zsidó-keresztény tradícióban negatívan megítélt homoszexualitás esetében számíthatunk nagyobb ellenszenvre a vallások esetében (4. hipotézis), kiváltképpen a magukat az egyház tanítása alapján meghatározó vallások esetében (4/b. hipotézis).

A vallások sajátos értékrendjének vizsgálata (Schwartz–Huismans 1995, Inglehart–Baker 2000, Norris–Inglehart 2004, Schwartz 2006) mindig központi kérdésként kezelte az önállósághoz és engedelmességhez kapcsolódó beállítódásokat. Ez alapján ugyanis a tradicionalizmushoz, illetve a politikai ideológiákhoz fűződő viszony is felszínre hozható. Ez kapcsán azt vizsgálom tehát, hogy az önállóságtól a tekintélytiszteltig tartó értékskálán hol pozicionálták magukat a vallások és nem vallások emberek. Azt feltételezem, hogy noha a szekularizált nyilvánosság egyre inkább háttérbe szorítja a vallások világértelmezést, de a vallások, közelebbről a keresztény tanítások engedelmességhez fűződő pozitív viszonya változatlanul orientálja a hívő személyeket. Azt várom tehát, hogy az önállóságot kevésbé, az engedelmességet inkább preferálni fogják a vallások megkérdezettek (5. hipotézis).

E feltevés mögött több tényező hatása húzódik meg. Az európai és magyar társadalomfejlődés szekularizációs tendenciái (Hagenaars–Halman–Moors 2003, Norris–Inglehart 2004, Inglehart–Wetzel 2005) csak az egyik jelenség, amely formálja a vallások és nem vallások értékeit. A 2010-től hatalmon lévő, magát az illiberalizmussal, a kereszténydemokráciával [a „keresztény szabadsággal” – *a szerk.*] definiáló kormányzat minden fórumon jelenlévő propagandája szintén hatással van az emberek értékítéletére. Úgy gondolom, hogy ez különösen a politikai értékek tekintetében képes hatást gyakorolni a magukat vallásoknak tartó személyek értékeire. Mindezek alapján arra számítok, hogy a vallások magukat inkább jobboldalinak fogják tartani, és elutasítják azt a centripolitikát (a mérsékelt jobb- és baloldaliságot), amely a hagyományos nyugati típusú demokrácia támogatóit jellemzi (6. hipotézis).

Kérdéseink vizsgálatára 2017 novemberében 1000 fős online kérdőíves adatfelvételt szerveztünk. A kérdőív lekérdezésével a legnagyobb online válaszadói panellel rendelkező céget, az NRC-t bíztuk meg. Az adatfelvétel kvótás mintavételnek

tekinthető, azzal a megszorítással, hogy a képzettségi szintek szerinti megoszlásra vonatkozóan csak irányszámok voltak. Az ilyen típusú kutatások nemzetközi tapasztalata, hogy az alacsonyán képzettek az online mintákban alul vannak reprezentálva. A mintafelvétel a fenti megfontolások mentén biztosította azt, hogy az adatok reprezentatívak legyenek az internetező magyar felnőtt lakosságra nézve.

(Vallásosság és a munkával, munkahellyel kapcsolatos értékek kapcsolata) A munkával és a munkahellyel kapcsolatos vizsgálat azt mutatja, hogy a legtöbb érték vonatkozásában nem volt eltérés a magukat vallásosnak és nem vallásosnak tekintők válaszában. A vallásosak inkább posztmaterális értékek melletti elköteleződését mutató korábbi átfogó kutatási eredmények (Schwartz–Huismans 1995) alapján nem meglepő, hogy a munkahely választása során a vallásosak számára nálunk sem döntő szempont a magas jövedelem. A korábbi mérések alapján azonban kevésbé magától értetődő az, hogy a vallásosak egyik csoportja sem tér el a nem vallásosaktól a magas jövedelemhez fűződő viszonyában, vagyis nem képvisel sajátos szemléletet. A nem vallásos személyekkel való megegyezés látható a feljebbjutás lehetősége tekintetében is. Ugyanez az azonosság tapasztalható a többi munkához kapcsolódó érték esetében is. A vallásosak sem az önálló kezdeményezés lehetőségét, sem a felelősségteljes munkát, sem a munkahely biztonságát nem ítélik meg másképpen, mint a nem vallásosak. Ugyanez érvényes azoknak a munkáknak az értékelése esetében is, amiben a munkavállaló létrehozhat, megvalósíthat valamit: a vallásosak összes csoportja (a maga módján és az egyház, vallási közösség tanítása szerint vallásosak is) a nem vallásosakkal megegyező módon tekintenek erre az értékre.

A vallásos világlátás majdnem teljes feloldódását jól mutatja, hogy azok az értékek (munkahely biztonsága, értékteremtő munka) esetében sem mutatható ki eltérés a vallásosak és a nem vallásosak között, amelyeket hagyományosan a vallásos világképhez tartozónak ítélnék. A hívők értékekhez fűződő viszonyát mutatja az is, hogy azok az értékek esetében, amelyeket hagyományosan a vallásos, közösségi világméptől idegennek, és az individuális önmegvalósításhoz illeszkedőnek tartottak (az önálló kezdeményezés és a feljebb jutás lehetősége, a [kiugróan] magas jövedelem), ott sincs eltérés hívők és nem hívők értéktételezésében. Mindez azt mutatja, hogy a vallásosak nem csupán levetkőzték hagyományos, a vallási tanításokat kifejező sajátos értékorientációjukat a munka területén, hanem nagy lendülettel illeszkedtek is a munkaerőpiac szekuláris értékeihez.

A munka és munkahellyel kapcsolatos értékek közül csak egy esetben volt ki-mutatható minimális különbség a vallásos és nem vallásos személyek között: a társadalom számára hasznos munka megítélésében tértek el némileg a válaszok.¹ (A megkérdezettek 1-től 4-ig tartó skálán ítélték meg, hogy mennyire tartják fontosnak a fenti értéket, ahol az 1-es az egyáltalán nem fontos, a 4-es a nagyon fontos választ jelölte.)

A következő felsorolásban a munka, illetve a munkahely megítélésével kapcsolatos szempontokat talál. Mennyire fontos az Ön számára a társadalom számára hasznos munka?

	Elemszám	Átlag	Standard deviáció	Standard hiba	95%-os konfidencia intervallum		Minimum	Maximum
					Alsó határ	Felső határ		
Nem vagyok vallásos, határozottan más a meggyőződésem	141	3,13	0,916	0,077	2,98	3,28	1	4
Nem vagyok vallásos	241	3,30	0,800	0,052	3,19	3,40	1	4
Nem tudom megmondani, hogy vallásos vagyok-e, vagy sem	56	3,11	0,798	0,107	2,89	3,32	1	4
Vallásos vagyok a magam módján	438	3,39	0,758	0,036	3,32	3,46	1	4
Vallásos vagyok az egyház/ vallási közösségem tanítása szerint	61	3,32	0,928	0,119	3,08	3,56	1	4
Összesen	936	3,30	0,813	0,027	3,25	3,36	1	4

1. táblázat: A társadalom számára hasznos munka megítélése

Az 1. táblázat azt mutatja, hogy a társadalom számára hasznos munkát a vallások némileg fontosabbnak tekintik. A társadalom vallásos és nem vallásos csoportja közötti különbség azonban nagyon csekély; jól mutatva a vallásos személyeknek a szekuláris munkapiachoz való illeszkedését még ez a keresztény tanítás szerint kiemelkedően fontos érték esetében is. A minimális különbséget még inkább relativizálja az, hogy az eltérés nem is annyira a vallásosak és a nem vallásosak, hanem az ateisták kisebb számú csoportja és a vallásosak között mutatható ki. Az ábrán látható eltérés tehát sokkal inkább az ateisták szűk csoportjának világlátását, mintsem a vallásosak sajátos világnézetét ábrázolja. Mindezek a mérési eredmények tehát igazolják a kutatás 1. hipotézisét, ami szerint a szekuláris nyilvánosság olyan mértékben meghatározza a társadalmi cselekvők munkához és munkahelyhez fűződő viszonyát, hogy a vallásos világmagyarázatnak immár nincs hatása a társadalom ezen rendszerszerű szférájában. A vallásos személyeknek a munkatevékenységhez kapcsolódó értékválasztása belesimul a szekuláris társadalom többségi értékeibe.

(Vallásosság és társadalmi értékek) Némileg kevésbé érvényesül ez az egyneműsítő tendencia, ha a szabadsághoz és tekintélytisztelethez fűződő viszonyt vizsgáljuk. Noha az eltérések itt is sokkal kisebbek, mint azt a közfelfogás vélelmezi, de az autoritáshoz fűződő viszonyban legalább helyenként megmutatkozik a vallásosak hagyományos, a kereszténységhez köthető értékrendje. Ennek erejét azonban semmiképpen sem szabad

túlhangsúlyozni, mert az autoritáshoz fűződő viszony fő jellemzője is az, hogy a vallások sajátos értékrendje feloldódik az értékorientációiban is szekularizálódó társadalomban. Ez mutatkozik meg abban, hogy a modern individuális értékek egyik legfontosabbikában, az önállóságban nem mutatható ki szignifikáns eltérés a vallásos és nem vallásos válaszadók között. Egészen minimális a különbség a tolerancia, a takarékoság és az önzetlenség esetében is. A vallások sajátosságát az jeleníti meg, hogy mindhárom értéknek valamivel nagyobb jelentőséget tulajdonítottak, mint a nem vallások.

A vallások lényegesen eltérő értékrendje a vallásos hithez fűződő viszonyban jelenik meg. Nem meglepő módon ezt a vallások a nem hívóknél jóval fontosabbnak tekintették.² (A megkérdezettek 1-től 4-ig tartó skálán ítélték meg, hogy mennyire tartják fontosnak a fenti értéket, ahol az 1-es az egyáltalán nem fontos, a 4-es a nagyon fontos választ jelölte.)

Kérem, mondja meg, hogy az Ön által ideálisnak tartott társadalomban a felnövekvő generációknak mennyire fontos elsajátítania a vallásos hitet.

	Elemszám	Átlag	Standard deviáció	Standard hiba	95%-os konfidencia intervallum		Minimum	Maximum
					Alsó határ	Felső határ		
Nem vagyok vallásos, háttározottan más a meggyőződésem	138	1,36	0,706	0,060	1,24	1,47	1	4
Nem vagyok vallásos	231	1,66	0,740	0,049	1,56	1,75	1	4
Nem tudom megmondani, hogy vallásos vagyok-e, vagy sem	49	2,21	0,826	0,118	1,97	2,45	1	4
Vallásos vagyok a magam módján	422	2,61	0,831	0,040	2,53	2,69	1	4
Vallásos vagyok az egyház/vallási közösségem tanítása szerint	62	3,39	0,837	0,106	3,17	3,60	1	4
Összesen	902	2,21	0,991	0,033	2,14	2,27	1	4

2. táblázat: A vallásos hit megítélése

A korábbi vallásszociológiai kutatásokat megerősítve (Tomka 2006, 201, Földvári 2003, 2009, Rosta 2009, 2010a, Rosta–Földvári 2014, Polak–Rosta 2016) a vallásos hitet különösen az egyházi, vallási közösség szerint vallások kisebb csoportja hangsúlyozza. Ennek az elköteleződésnek a súlyát azonban nagyban csökkenti, ha megvizsgáljuk a vallásos megkérdezetteknek a többi értékhez fűződő viszonyát. Ebből az összehasonlításból az derül ki, hogy a vallások mindkét csoportja (így a hitét, értékpreferenciáit

erősebben őrző egyházi, vallási közösség szerint hívók is) a kérdősorban szereplő összes értéket (az önállóságot, a toleranciát, a takarékoságot, az önzetlenséget és az engedelmisséget is) fontosabbnak tekintik, mint a vallásos hitet.³ Vagyis a vallásosak értékrendje azt a szekularizált vallásosságot fejezi ki, amely előbbre sorolja a szekularizált társadalom értékeit a saját vallási értékeinél. A nem vallásos modern racionalitás hatása tükröződik vissza értékrendjében, amikor az önállóságot többre tartja, mint a vallásos hitet vagy az engedelmisséget.

A fenti kérdéssorban a vallásosak sajátos értékpreferenciája markánsan csak az engedelmisséghez fűződő viszonyban mutatkozik meg.⁴

Kérem, mondja meg, hogy az Ön által ideálisnak tartott társadalomban a felnövekvő generációknak mennyire fontos elsajátítania az engedelmisséget.

	Elemszám	Átlag	Standard deviáció	Standard hiba	95%-os konfidencia intervallum		Minimum	Maximum
					Alsó határ	Felső határ		
Nem vagyok vallásos, határozottan más a meggyőződés	136	2,82	0,925	0,079	2,67	2,98	1	4
Nem vagyok vallásos	238	2,97	0,790	0,051	2,87	3,07	1	4
Nem tudom megmondani, hogy vallásos vagyok-e, vagy sem	51	2,80	0,687	0,096	2,60	2,99	1	4
Vallásos vagyok a magam módján	439	3,15	0,729	0,035	3,08	3,22	1	4
Vallásos vagyok az egyház/vallási közösségem tanítása szerint	62	3,41	0,749	0,095	3,22	3,60	1	4
Összesen	926	3,06	0,791	0,026	3,00	3,11	1	4

3. táblázat: Az engedelmisség megítélése

A korábbi hazai értékutatókkal megegyezően (Füstös–Szakolczai 1999, Keller 2010) a táblázat azt mutatja meg, hogy – szemben a vallásos hittel – a társadalom egésze alapvetően pozitívan viszonyul az engedelmisséghez. A többségi értékrendtől a vallásosak annyiban térnek el, hogy az ő körükben az engedelmisség fontosabb érték, mint a nem vallásosak számára. Különösen az egyház, vallási közösség tanítása szerint vallásosak értékelik jobban az engedelmisséget. Úgy tűnik, hogy a fenti értékskálán a vallásos hit mellett ez az egyetlen olyan érték, amelyben a történeti tradíció és a vallási hagyomány értékrendje erőteljesebben formálja a vallásosak, legfőképpen a kisebb számú egyházas vallásosak felfogását.

Ez azonban nem írja felül a szekuláris nyilvánosság értékrendre gyakorolt döntő hatását. Ez abból látszik, hogy ugyan a vallásosak többre értékelik a nem vallásosaknál az engedelmisséget, de a többi értékkel való összevetésben ezt és a vallásos hit értékét is már

kevesebbre tartják, mint a többi értéket. Az adatok tehát egy olyan állapotot mutatnak, amikor az engedelmesség vonatkozásában ugyan érvényesül a vallási hagyomány értékrendje, de súlya, jelentősége még az egyházi, vallási közösség szerint vallásosak számára is kisebb, mint a modern racionalitást kifejező individuális értékeknek.⁵ A vallásosak értékrendjének tradicionális muma tehát jórészt feloldódóban van.

A hagyományos vallási értékrend jelenlétét a kutatási hipotézisekben elsősorban a személyes életvilág, a család és a közösség vonatkozásában vártam. Abból indultam ki, hogy a szekularizált nyilvánosságnak a vallást háttérbe szorító jegye itt érvényesül a legkevésbé, mivel a családi tradíció jobban képes a tradicionális értékrendet továbbörökíteni. Ez a hagyomány feltehetően a szülőkhöz fűződő viszonyban érhető leginkább tetten. Ezt a viszonyt két állítással teszteltem. „A szüleinket a tulajdonságaiktól, hibáiktól függetlenül, feltétel nélkül (mindig) szeretnünk és tisztelnünk kell” kijelentés a hagyományos gyermeki engedelmességet, „a szüleink szeretetének és tiszteletének előfeltétele, hogy azt a viselkedésükkel kiérdemeljék” állítás a modern individuális álláspontot jelenítette meg.⁶ (A megkérdezettek számára az előbbi kijelentés volt a 3-as, az utóbbi a 2-es, az egyik állítással sem egyetértők számára pedig az 1-es volt a válaszlehetőség.)

	Elemzészám	Átlag	Standard deviáció	Standard hiba	95%-os konfidencia intervallum		Minimum	Maximum
					Alsó határ	Felső határ		
Nem vagyok vallásos, határozottan más a meggyőződésem	140	2,04	0,817	0,069	1,90	2,18	1	3
Nem vagyok vallásos	232	2,37	0,790	0,052	2,26	2,47	1	3
Nem tudom megmondani, hogy vallásos vagyok-e, vagy sem	56	2,19	0,778	0,104	1,98	2,40	1	3
Vallásos vagyok a magam módján	434	2,57	0,649	0,031	2,51	2,63	1	3
Vallásos vagyok az egyház/ vallási közösségem tanítása szerint	59	2,81	0,515	0,067	2,67	2,94	1	3
Összesen	921	2,43	0,745	0,025	2,38	2,48	1	3

4. táblázat: A szülőkhöz fűződő viszony megítélése

A táblázat jól tükrözi a vallásosoknak és nem vallásosoknak a szülői tekintélyhez fűződő különböző viszonyát. A vallásosak jellemzően azt a tradicionális engedelmességet képviselik, amely a szülői tiszteletet (biblikus módon, a tízparancsolat szerint) feltétel nélkülinek tekint. A nem vallásosak pedig annak a modern individualizmusnak a talaján állnak, amely a szülőkhöz fűződő viszonyban is egyénileg mérlegel, és értékelésében meritokratikus elveket képvisel: a szülők iránti tiszteletet a szülőknek kell kiérdemelniük. Az engedelmességhez

fűződő viszonyhoz hasonlóan itt is az ateisták és az egyház, vallási közösség szerinti hívők képezik a két végpontot: előbbieket az individuális mérlegelést, az utóbbiak a feltétlen engedelmességet tekintik fontosnak a szülőikkel kapcsolatos értékelésükben.

A személyes életvilágot érintő másik kérdésünkre adott válaszok is a vallásosak és nem vallásosak eltérő viszonyára utalnak. A családhoz, a személyes szférához kapcsolódó válás esetében a vallásosak sajátos értékrendje mutatkozott meg. Ezt vizsgálja az 5. táblázat, ahol a váláshoz fűződő viszonyra kérdeztem rá.⁷ (A megkérdezettek 1-től 11-ig tartó skálán ítélték meg, hogy mennyire elfogadható a házastárstól elválni, ahol az 1-es a soha, semmilyen körülmények között, a 11-es a mindig elfogadható választ jelölte.)

Ön szerint elfogadható-e házastárstól elválni, házasságot felbontani? A skálán jelölje meg, hogy melyik állítás áll közelebb ahhoz, amit Ön gondol! A közbülső fokozatokkal árnyalhatja a véleményét.

	Elemzszám	Átlag	Standard deviáció	Standard hiba	95%-os konfidencia intervallum		Minimum	Maximum
					Alsó határ	Felső határ		
Nem vagyok vallásos, határozottan más a meggyőződésem	146	8,78	2,716	0,225	8,34	9,23	1	11
Nem vagyok vallásos	229	8,44	2,728	0,180	8,08	8,80	1	11
Nem tudom megmondani, hogy vallásos vagyok-e, vagy sem	56	7,63	2,692	0,359	6,91	8,35	1	11
Vallásos vagyok a magam módján	446	7,84	2,915	0,138	7,57	8,11	1	11
Vallásos vagyok az egyház/ vallási közösségem tanítása szerint	57	6,14	3,203	0,424	5,29	6,99	1	11
Összesen	933	8,02	2,905	0,095	7,83	8,21	1	11

5. táblázat: A válás megítélése

Az ábrán jól látható, hogy a vallásosak szigorúbban ítélik meg a válást, mint a nem vallásosak. A keresztény tradícióhoz köthető értékrend esetében különösen az egyház, vallási közösség szerint vallásosak fogalmazzák meg inkább fenntartásaikat a válással szemben. (A vallásosak többségét kifejező, maga módján vallásosaknál ez az eltérés jóval kisebb, és megegyezik a hitében bizonytalanok táborával.) Ha azonban az eredményeket onnan nézzük, hogy a többségileg katolikus, a házasságot szentségként szemlélő egyházas vallásosak a válást a középértéknél jobban elfogadják, akkor még ennél, a hagyományhoz erősen kötődő értéknél is a vallási tradíció feloldódását és a szekuláris nyilvánosság azon hatását láthatjuk, amely egyre inkább relativizálja a hagyományos értékrend alapvetéseit.

Mindenesetre a szülőkhöz és a váláshoz fűződő viszonyban megjelenő tradicionális értékrend a személyes életvilág sajátos szerkezetét jelzi. Többnyire a vallási tradicionalizmus megszűnését láthatjuk azonban az életvilágnak a mássággal kapcsolatos ítéletei, értéktételezése vonatkozásában. A más rasszhoz tartozók, a romák és homoszexuálisok megítélése egyaránt olyan kérdést tartalmaz, amelyet a vallási értékorientáció erőteljesebb tradicionalizmusa, „premodern morális rendje” (Taylor 2003:94) alapján nagyobb elutasítást valószínűsítene a vallásosak esetében, mint a szekularizált modernitás racionalitását képviselő nem vallásosak esetében. A kutatási eredmények azonban azt mutatják, hogy mind a más rasszbeli személyek, mind a romák megítélésében nem tapasztalható szignifikáns eltérés a vallásos és nem vallásos megkérdezettek között. Mindössze a homoszexuálisok értékelésében tapasztalható különbség a társadalom e két nagy csoportja között, azonban itt is csak gyenge súlyú összefüggést mutatva.⁸ (A megkérdezettek 1-től 3-ig tartó skálán dönthettek arról, hogy elfogadnák-e a megjelölt csoportok tagjait szomszédjuknak, ahol az 1-es az elfogadná, nem ellenezné, a 3-as a nem viselné el szomszédainak választ jelölte.)

Ezen a listán emberek különböző csoportjait soroltuk fel. Elfogadná-e a homoszexuálisokat, leszbikusokat, biszexuálisokat vagy transzneműeket szomszédainak?

	Elemszám	Átlag	Standard deviáció	Standard hiba	95%-os konfidencia intervallum		Minimum	Maximum
					Alsó határ	Felső határ		
Nem vagyok vallásos, határozottan más a meggyőződésem	142	1,44	0,705	0,059	1,32	1,56	1	3
Nem vagyok vallásos	225	1,54	0,680	0,045	1,45	1,62	1	3
Nem tudom megmondani, hogy vallásos vagyok-e, vagy sem	51	1,70	0,856	0,120	1,46	1,94	1	3
Vallásos vagyok a magam módján	419	1,63	0,704	0,034	1,56	1,70	1	3
Vallásos vagyok az egyház/ vallási közösségem tanítása szerint	60	1,65	0,747	0,096	1,46	1,84	1	3
Összesen	896	1,58	0,713	0,024	1,53	1,63	1	3

6. táblázat: A társadalmi távolság mérése / homoszexuálisok

A táblázat azt mutatja, hogy a homoszexuálisok elfogadásával kapcsolatban a vallásosak kevésbé megengedők. Az eltérés azonban meglehetősen csekély, a morális kérdésekben jóval szigorúbb egyházas vallásosak sem térnek el jelentősen a nem vallásos válaszadóktól, noha a homoszexualitás kérdése a zsidó-keresztény tradíció számára (a mózesi törvények szigorú tiltása okán) nehezebben tolerálható, különösképpen a vallásosság hagyományos formái alapján tájékozódó hívek számára. A más rasszbeli személyeknek és a romáknak a nem vallásosakkal azonos megítélése, és a homoszexuálisokkal kapcsolatban tapasztalt csak enyhe eltérés azonban azt mutatja, hogy a valláshoz kötött tradicionalizmus jórészt visszaszorulóban van a magyar társadalomban. A két csoport értékrendje közötti eltérés erőteljesebben csak az engedelmességhez fűződő kapcsolatban jelenik meg.

(Vallásosság és politikai preferenciák) A kutatás utolsó nagy kérdése a vallásos hit és a politikai állásfoglalás kapcsolatát vizsgálta. Vallásosságnak és értékválasztásnak közvetlenebbül a politikai preferenciákat érintő összefüggéseit sokszor és sokféleképpen kutatták. Korábban az európai és a hazai kutatási eredmények is szoros korrelációt találtak a vallásosság, a tradicionalizmus és a jobboldali, konzervatív pártok választása között (Rokeach 1969 a,b, 1973, Levy 1986, Tomka 2007:118–135, Rosta 2009, Rosta 2010b). Az utóbbi évtizedek tendenciái azonban vallás és értékválasztás közötti szoros kapcsolat feloldódását mutatták, így feltételezhetően ez a vallás és a politikai preferenciák kapcsolatát is átformálta. Ezt a kérdést vizsgálja a 7. táblázat, ahol a megkérdezettek politikai beállítódására kérdeztünk rá. (A válaszadók 1-től 11-ig tartó skálán értékelték saját politikai elköteleződésüket, ahol az 5-ös középérték mellett a 0-ás a baloldali, a 10-es a jobboldali választ jelölte.)

Saját politikai beállítottságát tekintve hova helyezné magát egy olyan skálán, aminek baloldali vége a baloldalnak, jobboldali végpontja a jobboldalnak felel meg?

	Elemszám	Átlag	Standard deviáció	Standard hiba	95%-os konfidencia intervallum		Minimum	Maximum
					Alsó határ	Felső határ		
Nem vagyok vallásos, határozottan más a meggyőződésem	113	4,63	3,055	0,288	4,06	5,20	0	10
Nem vagyok vallásos	185	5,34	2,420	0,178	4,99	5,69	0	10
Nem tudom megmondani, hogy vallásos vagyok-e, vagy sem	36	5,49	2,635	0,438	4,60	6,38	0	10
Vallásos vagyok a magam módján	337	5,62	2,765	0,151	5,33	5,92	0	10
Vallásos vagyok az egyház/ vallási közösségem tanítása szerint	43	5,82	3,060	0,465	4,88	6,75	0	10
Összesen	715	5,40	2,757	0,103	5,20	5,60	0	10

7. táblázat: A politikai beállítottság önbesorolása

A vallásosság és politikai preferencia közötti gyenge kapcsolatot jelzi, hogy a változók között csak alacsony szintű összefüggés van.⁹ A táblázat azt mutatja, hogy a magukat vallásosnak nevezők a nem vallásosokhoz képest némileg közelebb állnak a jobboldalhoz. Várható módon a hagyományos vallásosságot kifejező, az egyház, vallási közösség tanítása szerint vallásosak közelítenek leginkább a jobboldalhoz és az ateisták azok, akik leginkább a baloldal felé hajlanak. Az értékek alaposabb áttekintése után azonban világosan látszik, hogy a vallásosak és a nem vallásosak magukat egyaránt a politikai platform centrumába és nem a bal- vagy a jobboldalra helyezik.¹⁰

Ezekből a kutatási eredményekből az következik, hogy a vallásosság általában és ennek kisebbségi, hagyományos formája, az egyházas vallásosságból sem következik Magyarországon határozottan jobboldali, konzervatív állásfoglalás, hanem csak árnyalatnyi különbséget eredményez a politikai preferenciák tekintetében.¹¹ (Vallásosság és politikai beállítódás kapcsolatának vizsgálatakor ez abban is megmutatkozik, hogy ha a vallási hit és a politikai preferencia összefüggését vizsgáljuk, akkor már nincs is szignifikáns összefüggés a két tényező között; vagyis a vallásos hit ereje ma már nem eredményez sajátos politikai állásfoglalást.) Az adatok tehát arra utalnak, hogy az a vallásos világgép, amely egykor a keresztény-demokrata, konzervatív politikai ideológia alapjául szolgált, és az a vallásos ember, amely e politikai platform talaján létrejövő pártok szavazóbázisát képezte évszázadokon keresztül, jelen vizsgálat eredménye szerint elveszítette konzervatív politikai beállítódását.

Bármennyire is meglepőnek tűnik ez a kutatási eredmény, vallás és értékvonatkoztatás kapcsolatát vizsgáló korábbi ábráim is ezt az eredményt sejtették. Ezek is arra utaltak, hogy az értékrendjében egyre inkább a szekuláris nyilvánosság preferenciáit érvényesítő vallásosak politikai állásfoglalása is egy centrumparti, a klasszikus bal- és jobboldaliságtól távolságot tartó beállítódást eredményez.

Noha többnyire azt tapasztaltam, hogy a vallásosak értékorientációja is inkább fejezi ki a modernitás racionális, individuális nézőpontját (ez mutatkozik meg abban, hogy ezeket az értékeket többre értékeli, mint saját vallásos hitüket), az engedelmességhez fűződő viszonyukban mégis markánsan eltérnek a nem vallásosaktól. A személyes életvilágban (különösen a szülőkhöz fűződő viszonyban) jelen lévő érték preferálása feltehetően szerepet játszik a társadalom autoriter politikai irányításához kapcsolódó felfogására is. Ezt vizsgálja a 8. táblázat, ahol arra voltam kíváncsi, hogy mit gondolnak a következő állításról: a jó kormányzáshoz egy, a parlament, illetve szabad választások által nem akadályozott, erőskezű vezetőre (vezérrre) van szükség.¹² (A megkérdezettek 1-től 4-ig tartó skálán választhattak, ahol az 1-es a teljes mértékben egyetérték, a 4-es az egyáltalán nem értek egyet választ jelölte.)

Mit gondol a következő állításról? „A jó kormányzáshoz egy, a parlament, illetve szabad választások által nem akadályozott, erőskezű vezetőre (vezérre) van szükség.”

	Elemszám	Átlag	Standard deviáció	Standard hiba	95%-os konfidencia intervallum		Minimum	Maximum
					Alsó határ	Felső határ		
Nem vagyok vallásos, határozottan más a meggyőződésem	128	2,11	1,156	0,102	1,91	2,31	1	4
Nem vagyok vallásos	222	2,69	1,113	0,075	2,54	2,83	1	4
Nem tudom megmondani, hogy vallásos vagyok-e, vagy sem	53	2,56	1,098	0,151	2,25	2,86	1	4
Vallásos vagyok a magam módján	410	2,83	1,101	0,054	2,72	2,94	1	4
Vallásos vagyok az egyház/vallási közösségem tanítása szerint	55	3,08	1,064	0,143	2,79	3,36	1	4
Összesen	870	2,69	1,138	0,039	2,61	2,76	1	4

8. táblázat: Az autoriter vezetőhöz fűződő viszony

Az adatok azt ábrázolják, hogy a vallásosság jelentős mértékben befolyásolja az autoriter vezetőhöz fűződő viszonyt. A parlament és a szabad választások által nem befolyásolt vezető elfogadottsága a magukat vallásosnak nevezők körében nagyobb. Az autoriter politikai vezetőt az egyház, vallási közösség szerint vallásosak ítélik meg legpozitívabban, és az ateisták utasítják el leginkább. Ez az a két csoport, amely legmarkánsabban fejezi ki a véleményét: az egyházas vallásosok inkább egyetértenek, az ateisták inkább nem értenek egyet az állítással; míg a másik három csoport, ha fenntartásokkal is, de inkább elfogadhatónak tartja a parlamentet korlátozó politikai vezetőt.

(A premodern morális rend és a szekuláris nyilvánosság értékrendje) A kutatási eredmények azt mutatják, hogy a magukat vallásosnak nevezők értékorientációja kettős természetű. A társadalmi értékek többségében nem mutatnak eltérést a nem vallásosaktól, de az engedelmességhez és az autoriter politikai vezetőhöz fűződő kapcsolatukban markánsan különböznek tőlük. Megközelítésem szerint ezek a jegyek jól jelzik a társadalom és ezen belül a vallásosok értékrendjének sajátosságait. A kutatás arra mutatott rá, hogy a vallásos személyek értékrendje többségében szekularizálódott, de a személyes életvilágban továbbörökített tradicionalizmus megmutatkozik a politikai vezetőhöz fűződő viszonyukban. Ez pedig annak a társadalmi folyamatnak a hatását jelzi, amelyet Charles Taylor nyomán a premodern morális rend megszűnésének és a szekuláris nyilvánosság értékrendjének többségi érvényesülésének nevezhetünk.

Ez a megközelítés a modern társadalom mostani időszakát olyan szekuláris kornak nevezi (Taylor 2003, 2007), amelyet a hitnek és gyakorlásának visszaszorulása mellett az a kulturális kondíció jellemez, amiben lehet nem vallásosnak is lenni. Meglátásom szerint ez a közbeszédben, az emberek hétköznapi érintkezésében érvényesülő beállítódás olyan társadalmi folyamatokat indított el, ami értékváltozást eredményez a vallások körében is. Ennek a lassú perspektíva-váltásnak nem a vallásos nézőpont, világlátás megszűnése, vagy marginalizálódása a következménye. (Annál inkább sem, mert a társadalom többsége – ugyan csökkenő számban –, de magát most is vallásosnak, hívőnek definiálja.) Az átalakulás leginkább abban érhető tetten, hogy a vallások értékpreferenciái – hitük, vallási elköteleződésük többségi megtartása mellett – egyre inkább belesimulnak a többségi társadalom értékrendjébe.

Következik ez abból is, hogy a nyilvános diskurzból mindinkább kiszoruló vallási nézőpont inkább csak a személyes életvilág területén érvényesül, és a transzcendens tartalmak ekképpen korlátozott jelentőségűvé válnak. Ez vezet oda, hogy a hívők számára a transzcendenshez viszonyulás (társadalmilag nem preferált) értéktartamai társadalmi léptékben, majd idővel a személyes szféra nagyobb részében is másodlagossá válnak. Ez, ha nem is feltétlenül vezet a hit csökkenéséhez, de a vallás társadalmi szerepét, különösen annak értékvonatkozásait átstrukturálja.

Az értékrend változása azzal függ össze, hogy a nyilvános tér szekuláris racionalitása folyamatosan azt kommunikálja a vallások számára is, hogy a világ nem hisz, vagy ha hisz is, ennek nincs, vagy csak kis jelentősége van a hétköznapi érintkezések szintjén. Úgy látom, hogy az ehhez a diskurzushoz illeszkedő vallások ezáltal maga is tudomásul veszi a megváltozott társadalmi szemantikát, és ezért zömében maga is lemond arról, hogy világlátása a társadalom rendszerszerűen működő területein, a munka és az igazgatás szférájában érvényesüljön. Ennek eredményeképpen a hívő a vallást maga is személyes, privát kérdésnek tekinti, és hitelveinek etikai vonatkozásai immár csak az életvilág szintjén jelennek meg. Ez pedig nagy valószínűséggel ahhoz vezet, hogy a vallások személyek perspektívája egyre kevésbé fejez ki sajátos értéktételezést.

A reformációtól induló individualizálódási folyamat tehát ahhoz vezet, hogy a társadalom elszakad a közös (vallási) kozmológiájától és olyan individuális látásmódot alakít ki, amelyben az ember elsősorban racionális társadalmi cselekvőként jelenik meg. A modern társadalom individuuma a kölcsönös haszon reményében pedig már nem korábbi, a közösségi lét által konstituált, határozott értéktételezése talaján áll, hanem választásait elsősorban az individualizált társadalmi kommunikáció formálja.

Úgy látom, hogy az utóbbi évtizedek újszerű fejleménye az, hogy ez a perspektíva-váltás egyre inkább a vallások személyeket is jellemzi. Az ő társadalmi sikerességük ugyanis akkor biztosított, ha a békés együttműködés jegyében értékeikben is osztoznak a szekularizált világ tagjaival. Ez azonban ahhoz vezet, hogy a vallások személy értékrendjét évszázadok óta meghatározó „premodern morális rend” egyre kevésbé formálja cselekedeteit. Viszonylagossá válik a vallási kozmológiának megfelelő hierarchikus gondolkodás, ahol a szubjektumok sikeres érintkezését a közösség szakrális közvetítője, a vezető biztosítja, és a társadalom integrálódásának alapját a neki való engedelmesség biztosítja. Ezt a nézőpontot váltja fel a modern társadalom egalitárius, vertikális perspektívája, ahol a többiekhez való súrlódás mentes érintkezés lesz a meghatározó. Ebben a megváltozott társadalmi közegben a vallások egyre inkább úgy őrzik vallások hitüket, hogy az nem feltétlenül vagy egyre kevésbé fejez ki sajátos értékrendet. A vallások hitét megőrző, de sajátos értékrendjét jórészt feladó vallások ember beállítódását ekképpen szekularizált hitnek nevezhetjük.

(Rendszer és életvilág vallásos értékrendje) A magyarországi kutatási eredményeim vallásosságnak és értékválasztásnak többnyire a fentiekben összefoglalt átalakulását mutatják. Magyarországon ezentúl azt láthatjuk, hogy érzékelhetően különbözik a vallásosoknak a nem vallásosakhoz való illeszkedése a társadalom rendszerszerű és az életvilágra vonatkozó szférájában. Előbbi társadalmi terület az, ahol a modern morális rend értékrendje meghatározó jelentőségű. Ennek domináns hatását igazolták az empirikus eredmények is. A szekuláris nyilvánosság által meghatározott munka és munkahely értékviszonyaiban nem is találtunk eltérést a vallásos és nem vallásos személyek között. A munkatevékenység területén a vallásosak szinte minden tekintetben osztoztak a nem vallásosak értékítéletében.

Némileg más eredményt mutatnak az életvilág területén tapasztalt értékválasztások. A szekuláris nyilvánosság erejét fejezi ki, hogy az adatok zöme itt is a vallásos és nem vallásos személyek értékválasztása közötti azonosságot ábrázolja. Talán az egyik legfontosabb jegye a hazai vallásosságnak, hogy a vallásossághoz köthető tradicionalizmus és az ebből következő előítéletesség jórészt háttérbe szorult az értékválasztások zömében. Ezt a változást támogatja alá, hogy semmiféle eltérés sem mutatható ki a vallásosak és nem vallásosak között a más rasszbeli személyekhez és a magyar társadalom leginkább elutasított csoportjához, a romákhoz fűződő viszonyban. A premodern morális rend az egyes társadalmi kisebbségek körében – ha kis mértékben is, de – csak a homoszexuálisokhoz fűződő viszonyban mutatkozik meg.

Az életvilág területének a premodern morális rendet jobban őrző jellegét a családhoz kapcsolódó értékítéletek jelzik. Szemben a munka és a munkahely szférájával, ezen a területen még kimutatható a vallásosak kötődése a hagyományos értékekhez. A keresztény hitelvekhez erősebben kötődő tradicionális vallásosság számára a válás valamivel nehezebben elfogadható, mint a nem vallásosak számára. Másfelől azonban nemcsak az eltérés kis mértéke, hanem a vallásosoknak a skálán mért középértéke is arról tanúskodik, hogy a hit kondíciói itt is átalakulnak. A varázstalanított modern morális rend egyre inkább olyan fegyelmezt és individuális ént alakít ki, amelynek morális tájékozódásában egyre fontosabb lesz, hogy ne sértse mások értékét, és ne konfrontálódjon mások értékítéletével, így a válás többségileg elfogadott magatartásával sem.

Ennek a társadalmat egyre inkább átható nézőpontnak a hatása mutatkozik meg immár az életvilág szférájában is. Az egykor szentségnek tekintett házasság egyéni felbontása elfogadottá vált az egyház, vallási közösség tanítása szerint vallásosak számára is. Társadalomfilozófiai, társadalomelméleti értelmezési keretünkre (Taylor 2003, 2007) visszautalva úgy tűnik, hogy a személyes Isten háttérbe szorulása¹³ az életvilághoz kapcsolódó értékítéletek tekintetében is megragadható. A vallásosakat immár nem az Istennek való megfelelés motiválja elsősorban (vö. Shariff–Norenzayan 2011, Gervais 2014, Norenzayan 2013, 2014), hanem a társadalmi mintázatok, szabályok személytelen rendjének a követése.

(Szekuláris politikai preferenciák és engedelmesség) A politika szférája izgalmasan ábrázolja a vallásosak értékrendjének sajátosságait. A premodern morális rend felbomlása itt is tetten érhető, amennyiben a vallásosak politikai preferenciái immár alig mutatnak eltérést a nem vallásosak csoportjaitól. Ez az eredmény viszsztatukrózi a vallásosak azon szekularizált hitét, amely sokkal fontosabbnak tekinti a modern morális rend értékeit, mint saját vallási gyökereit.

A modern társadalom differenciált működésével és a strukturális kapcsolódások összetettségével (Luhmann 1987, 1998) hozható összefüggésbe, hogy a politika szférájában tapasztalt értékrendnél nem csupán a társadalom rendszerszerű szerveződésének, vagy más terminológiával, a társadalom részrendszereinek van hatása. Az életvilág területének elkülönült területe olyan impulzusokat ad, amely átmettszi a rendszerszerű szerveződések befolyását. Itt őrződnek meg azok az értékpreferenciák, amelyek jobban visszautalnak a premodern morális rendre, és amelyek ezáltal egyes vonatkozásokban képesek felülmúlni azokat a szekularizációs tendenciákat, amelyek felszámolják a különbségeket a vallásos és nem vallásos emberek értékei között.

Az életvilág területe kínál teret a premodern morális rend azon kozmológiájára, amely nem mellé, hanem alá- és fölérendelő viszonyokban gondolkodik a társadalmi rendről, és amely számára a társadalmi rend sikeres működése a kiválasztott vezetőnek való engedelmisségen alapul. A magyarországi kutatási eredmények jól jelzik, hogy a premodern morális rend ezen szemlélete a személyes életvilág szférájában őrződik meg. A szülőkhöz fűződő viszonyban megjelenő engedelmisség azt a hierarchikus viszonyt és feltétlen tiszteletet kondicionálja a vallásos személyek számára, amely analógiás módon a társadalom vezetőjéhez fűződő viszonyban is megmutatkozik. Ez jelenik meg a vallásosak nagyobb hajlandóságában a parlamentet korlátozó autoriter vezető elfogadásában. Ez az a kozmológia, amely ugyan háttérbe szorult a szekuláris nyilvánosságban, de az egyénnek a társadalom rendjéhez, és ekképpen a politikai vezetéshez fűződő viszonyát változatlanul sikerrel strukturálja.

A premodern morális rend kozmológiája számára a társadalom egyensúlya úgy biztosított, ha a vezetettek engedelmeskednek és kellő teret adnak a politikai vezető döntései számára. Ez a beállítódás határozottan szemben áll a demokratikus politikai rendszer alapvetéseivel, de nem véletlenül sikeres a kelet-közép-európai társadalmakban. Ez az a régió, ahol az évszázadokon keresztül meghatározó autoriter politikai berendezkedés hagyománya továbbélte a premodern morális rend ezen felfogását. Különösen erős ennek a hatása Magyarországon, ahol a rendszer-váltás sikertelensége komoly fenntartásokat alakított ki a vertikális tagozódású modern morális renddel, így a nyugati típusú demokráciával szemben is (Tóth 2010, Keller 2010). A társadalomtörténeti kondíciók hatását tükrözi a magyar társadalom alacsonyabb individualizálódása, alacsonyabb bizalmi indexe és a civil társadalom fejletlensége is. Vagyis a társadalomtörténeti meghatározottságok is formálják a vallásos személyek értékválasztását: a premodern morális rend értékei közül azok maradnak meg, amelyek évszázadokon keresztül társadalmilag sikeresnek bizonyultak.

A premodern morális rend kozmológiája alapjegyeiben a hagyományos vallásosság talaján áll. Ez a kölcsönösség és párhuzamosság magyarázza, hogy a vallásos világképpel rendelkezők erősebben őrzik e kozmológia hierarchikus szemléletét. A kutatási eredményekben ez az engedelmisséghez fűződő viszonyban köszönt vissza. A hitében immár alapvetően szekularizált vallásosak ugyan magukat a politikai paletta közepére helyezik, de a társadalom vezetését nem a polgárok által megválasztott és felügyelt országgyűlésre, hanem a fékekkel nem terhelt vezérré bíznák.

Az értékrend sajátosságát mutatja, hogy ez a vezérelv nem párosul valamely politikai szélsőség támogatásával. A vezérelvnek adózó vallásosak magukat a politikai centrumba helyezik, és a béke és biztonság össztársadalmilag preferált

(Füstös–Szokolczi 1999) jelszavával kívánják korlátozni a nyugati típusú demokratikus intézményrendszert. A helyzet (társadalomtörténetileg felfejthető) paradoxona tehát az, hogy a vallásosak úgy foglalnak állást a premodern morális rendet megjelenítő autoriter vezető mellett, hogy másfelől a béke és biztonság kiemelésével, a politikai szélsőségektől való tartózkodással, és legfőképpen a társadalom szekuláris értékeiben való osztozásukkal bele akarnak illeszkedni a társadalom modern morális rendjébe. Abba a világlátásba, amely a békés együttműködés kiemelésével, egymás értékeinek meg nem kérdőjelezésével akarja megvalósítani a társadalom horizontális integrációját.

A vallásosok körében tapasztalt szekuláris hit és a vezérekultusz kettőssége azt eredményezi, hogy a kormányzat keresztény retorikája aligha tudja a vallásos híveket a keresztény értékrend talaján megszólítani. Annál inkább sem, mivel ezeket az értékeket a vallásosak maguk is másodlagosnak tekintik a társadalom szekuláris értékeihez képest, illetve értékpreferenciájuk alig tér el a társadalom nem vallásos tagjaitól. A korábbi időszak kutatási eredményeivel (Tóth 2010, Keller 2010) való összevetésből az derül ki, hogy a célzatos kormányzati propaganda, a közoktatásban határozottabban megjelenített vallási értékorientáció kevésbé hat az emberek értékorientációjára. A kormányzat által sulykolt keresztény értékek helyett a magyar társadalom változatlanul a világi racionális értékek talaján állva a materialista értékeket részesíti előnyben. Ennek a többségi szekuláris mintának a hatása pedig annyira domináns, hogy azt a keresztény-nemzeti kurzus ettől eltérő, rövid távon ható értéktételezése sem volt képes felülírni. A szekuláris minta hatása jelöli ki a vallásosak értékorientációját is, ami főbb jegyeiben belesimul a nem vallásosak materiális, a modern morális rend beállítódását kifejező értékrendjébe.

A Fidesz–KDNP pártszövetség propagandája azonban mégsem hatástalan a társadalmi cselekvőkre. A kormányzat politikai cselekvésének illiberális, az alkotmányos és parlamentáris ellenőrzést és a nyugati demokratikus intézményrendszert korlátozó intézkedései az önkifejezésében zárt (a nyugati, sok tekintetben a kelet-közép-európai térségekhez mérten is kevésbé toleráns, kevésbé individuális, alacsony bizalmi indexszel és fejletlen civil társadalommal rendelkező) társadalomban pozitívan rezonálnak. A politikai elit illiberalizmusa legfőképpen a hívők, különösképpen az egyházak, vallási közösségek tanítása szerint vallásosak támogatására számíthat. Mindez azonban anélkül erősíti meg a premodern morális rend hierarchikus szemléletét a társadalomban, hogy annak keresztény értékeihez lényegileg kapcsolódna.

BIBLIOGRÁFIA

- Angelusz Iván – Tardos Róbert (2011): Régi és új törésvonalak, polarizáció, divergenciaspirál. In: Tardos Róbert, Enyedi Zsolt és Szabó Andrea (szerk.): *Részvétel, képviselet, politikai változás*. Budapest: Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 347–382.
- Bajomi-Lázár Péter (2013): The Party Colonisation of the Media. The Case of Hungary. *East European Politics And Societies*, 27(1), 67–87.
- Bajomi-Lázár Péter – Horváth Dorka (2013): The Continued Relevance of Propaganda. Propaganda as Ritual in Contemporary Hungary. *Global Media And Communication*, 9 (3)., 219–237.
- Bognár Bulcsu – Kmetty Zoltán (2020): Believing without Moralizing. Secularised Religiousness in Hungary. *Social Compass*, 67:4:576–598.
- Botvar, Pal Ketil (2005): The Moral Thinking of Three Generations in Scandinavia. What Role Does the Religion Play? *Social Compass*, 52(2.): 185–195.

- Bruce, Steve (2002): *God is Dead. Secularization in the West*. Oxford: Blackwell.
- Bruce, Steve (2011): *Secularization. In Defence of an Unfashionable Theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Cortois, Liza – Aupers, Stef – Houtman, Dick (2018): The Naked Truth: Mindfulness and the Purification of Religion. *Journal of Contemporary Religion*, 33(2), 303–317.
- Davie, Grace (1994): *Religion in Britain since 1945. Believing without belonging*. Oxford: Blackwell.
- Davie, Grace (2002): *Europe: the Exceptional Case. Parameters of Faith in the Modern World*. London: Darnton, Longmann & Todd.
- Davie, Grace (2005): From Obligation to Consumption. A Framework for Reflection in Northern Europe. *Political Theology*, 6(3.), 281–301.
- Davie, Grace (2006): Religion in Europe in the 21-st century. The Factors to Take into Account. *European Journal of Sociology*, 47(2.), 271–296.
- Finke, Roger – Adamczyk, Amy (2008): Cross-national moral beliefs. The influence of national religious context. *Sociological Quarterly*, 49(4.), 617–652.
- Földvári Mónika (2003): A vallásosság típusai a mai magyar társadalom generációiban. *Szociológiai Szemle*, 4., 20–33.
- Földvári Mónika (2009): Vallásosság és értékek együttjárása a magyar társadalom generációiban. In: Gereben Ferenc (szerk.) *Vallásosság és kultúra. A Fiatal Vallás- és Értékszociológusok Körének tanulmánykötete*. Budapest: Faludi Akadémia, 11–34.
- Froese, Paul (2001): Hungary for Religion. A Supply-side Interpretation of the Hungarian Religious Revival. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 40(2.), 251–268.
- Fukuyama, Francis (1994): *A történelem vége és az utolsó ember*. Budapest: Európa.
- Füstös László – Szakolczai Árpád (1999): Kontinuitás és diszkontinuitás az értékpreferenciákban (1977–1998). *Szociológiai Szemle*, 3. 54–72.
- Gervais, Will M. (2014): Good for God? Religious Motivation Reduces Perceived Responsibility for and Morality of Good Deeds. *Journal of Experimental Psychology: General*, 143(4.), 1616–1626.
- Habermas, Jürgen (1993): *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Budapest: Századvég–Osiris.
- Habermas, Jürgen (1995): *Die Theorie des kommunikativen Handelns I–II*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Habermas, Jürgen (2002): *Glauben und Wissen*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Habermas, Jürgen – Ratzinger, Joseph (2007): *A szabadelvű állam morális alapjai*. Budapest: Gondolat Kiadói Kör.
- Hagenaars, Jacques A. – Halman, Loek – Moors, Guy (2003): Exploring Europe's basic values Map. In: Hagenaars, (et al.): *The Cultural Diversity of European Unity. Findings, Explanations and Reflections from the European Values Study*, Leiden: Brill, 23:58.
- Halman, Loek – Arts, Will (2010): (Post)modernization, Individualization and Individualism. Value Changes in Central and Eastern Europe in the First Decade after the Fall of the Iron Curtain. In: Halman, Loek – Voicu, Malina: *Mapping Value Orientations in Central and Eastern Europe*. Leiden: Brill, 11–46.
- Heelas, Paul – Woodhead, Linda (2005): *The Spiritual Revolution. Why Religion is Giving Way to Spirituality?* Malden/Oxford: Blackwell.
- Hervieu-Léger, Danièle (2000): *Religion as a Chain of Memory*. Cambridge: Polity Press.
- Hirschi, Travis – Stark, Rodney (1969): Hellfire and Delinquency. *Social Problems*, 17(2.), 202–213.
- Houtman, Dick – Aupers, Stef (2007): The Spiritual Turn and the Decline of Tradition. The Spread of Post-christian Spirituality in 14 Western Countries, 1981–2000. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 46(3.), 305–320.
- Inglehart, Ronald – Baker, Wayne E. (2000): Modernization, Cultural Change, and the Persistence of Traditional Values. *American Sociological Review*, 65(1.), 19–51.
- Inglehart, Ronald – Welzel, Christian (2005): *Modernization, Cultural Change, and Democracy. The Human Development Sequence*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Keller Tamás (2010): The Position of Hungary on Worldwide Map of Human Values. *Review of Sociology of the Hungarian Sociological Association*, 20(1.), 27–51.
- Keller Tamás (2014): Megfogya bár, de törve... Mérsékleten javuló mutatók, súlyosan növekvő politikai polarizáltság a magyar értékrendszerben, változások 2009 és 2013 között. In: Tóth István György, Kolosi Tamás (szerk.): *Társadalmi riport 2014*, Budapest: TÁRKI, 375–403.
- Körösényi András (2012): A politikai polarizáció és következményei a demokratikus elszámoltatásra. Magyar politika, 1990–2010. *Working Papers in Political Science*, 2012/1. http://www.mtapti.hu/pdf/2012_1_wp.pdf

- Lenski, Gerhard (1963): *The Religious Factor*. New York: Doubleday and Company Inc.
- Levy, Shlomit (1986): *The Structure of Social Values*. Jerusalem: Guttman Institutes.
- Luhmann, Niklas (1987): *Soziale Systeme. Grundriss einer allgemeinen Theorie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Luhmann, Niklas (1998): *Die Gesellschaft der Gesellschaft I–II*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Luhmann, Niklas (1999): Die Behandlung von Irritationen: Abweichung oder Neuheit? In: *Gesellschaftsstruktur und Semantik. Studien zur Wissenssoziologie der modernen Gesellschaft. Band 4*. Frankfurt am Main: Suhrkamp. 55–100.
- Lyon, David (2000): *Jesus in Disneyland. Religion in Postmodern Times*. Cambridge: Polity Press.
- McGuire, Meredith (2002): *Religion. The Social Context*. Belmont, CA: Wadsworth.
- McGuire, Meredith (2008): *Lived Religion. Faith and Practise in Everyday Life*. Oxford: Oxford University Press.
- McGuire, Meredith (2016): Individual Sensory Experiences, Socialized Senses, and Everyday Lived Religion in Practices. *Social Compass* 63(2.), 152–162.
- Norenzayan, Ara (2013): *Big Gods. How Religion Transformed Cooperation and Conflict*. Woodstock: Pricetown University Press.
- Norenzayan, Ara (2014): Does Religion Make People Moral? *Behaviour*, 152., 365–384.
- Norris, Pipa – Inglehart, Ronald (2004): *Sacred and Secular. Religion and Politics Worldwide*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Orbán Viktor (2018): Rádióinterjú az MR1–Kossuth rádió 180 perc című reggeli műsorában, május 4. <http://www.kormany.hu/hu/a-miniszterelnok/beszedekek-publikaciok-interjuk/orban-viktor-a-kossuth-radio-180-perc-cimu-musoraban-20180504>
- 137/2018. (VII. 25.) Korm. rendelet Az Óvodai nevelés országos alapprogramjáról szóló 363/2012. (XII. 17.) Korm. rendelet módosításáról. In: *Magyar Közlöny*, 2018. 118. sz., 27346–27349.
- Polak, Regina – Rosta Gergely (2016): Religion and Values in Central and Eastern Europe. In: Máté-Tóth, A. – Rosta, G.: *Focus on Religion in Central and Eastern Europe. A Regional View*. Berlin: De Gruyter Verlag, 33–74.
- Popper, Karl R. (2001): *A nyitott társadalom és ellenségei*. Budapest: Balassi Kiadó.
- Rokeach, Milton (1969a): Value Systems and Religion. *Review of Religious Research*, 11(1.), 3–23.
- Rokeach, Milton (1969b): Religious Values and Social Compassion. *Review of Religious Research*, 11(1.), 24–38.
- Rokeach, Milton (1973): *The Nature of Human Values*. New York: Free Press.
- Rosta Gergely (2009): Ifjúság, vallás, kultúra. In: Gereben Ferenc (szerk.) *Vallásosság és kultúra. A Fiatal Vallás- és értékszociológusok Körének tanulmánykötete*. Budapest: Faludi Akadémia, 35–53.
- Rosta Gergely (2010a): Youth and Religiosity in Hungary, 2000–2008. *Anthropological Journal of European Cultures*, 19(1.), 54–67.
- Rosta Gergely (2010b): Vallásosság és politikai attitűdök az európai értékrend vizsgálatában. In: Rosta Gergely – Tomka Miklós (szerk.): *Mit értékelnek a magyarok? Az Európai Értékrend Vizsgálat 2008. évi magyar eredményei*. Budapest: Faludi Akadémia, 427–449.
- Rosta Gergely – Földvári Mónika (2014): Fiatal felnőttek vallásosságának változása az ISSP- és az EVS-vizsgálatok tükrében. In: Pusztai, G. – Lukács, Á. (szerk.): *Közösségteremtők. Tisztelegés a magyar vallászsociológusok nagy nemzedéke előtt*. Debrecen: Debrecen University Press, 129–149.
- Shariff, Azim F. – Norenzayan, Ara (2011): Mean Gods Make Good People. Different Views of God Predict Cheating Behavior. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 21(2.), 85–96.
- Scheepers, Peer – Gijsberts, Mérove – Hello, Evelyn (2002): Religiosity and Prejudice against Ethnic Minorities in Europe. Cross-national Tests on a Controversial Relationship. *Review of Religious Research*, 48(3.), 242–265.
- Scheepers, Peer – Grotenhuis, Manfred Te – Silk, Frans Van Der (2002): Education, Religiosity and Moral Attitudes. Explaining Cross-national Effect Differences. *Sociology of Religion*, 63(2.), 157–176.
- Schwartz, Shalom H. – Huisman, Sipke (1995): Value Priorities and Religiosity in Four western religions. *Social Psychology Quarterly*, 58(2.), 88–107.
- Schwartz, Shalom H. (2006): A Theory of Cultural Value Orientations: Explication and Applications. *Comparative Sociology*, 5(2–3.), 137–182.
- Sieben, Inge – Halman, Loek (2014): Religion and Parental Values in a Secularized Country. Evidence from the Netherlands. *Social Compass*, 61(1.), 121–140.

- Stark, Rodney – Bainbridge, William Sims (1996): *Religion, Deviance, and Social Control*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Storm, Indrid (2009): Halfway to Heaven. Four Types of Fuzzy Fidelity in Europe. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 48(4.), 702–718.
- Storm, Ingrid (2016): Morality in Context. A Multilevel Analysis of the Relationship between Religion and Values in Europe. *Politics and Religion*, 9(1.), 111–138.
- Taylor, Charles (2003): *Modern Social Imagineries*. Duke University Press.
- Taylor, Charles (2007): *A Secular Age*. Cambridge: Harvard University Press.
- Tomka Miklós – Zulehner, Paul. M. (szerk.) (1999): *Religion in den Reformländern Ost(Mittel) Europas*. Ostfildern: Schwabenerverlag.
- Tomka Miklós (2006): *Vallás és társadalom Magyarországon. Tanulmányok*. Budapest: Loisir, Piliscsaba: PPKE BTK Szociológia Int.
- Tomka Miklós (2007): *Egyház a társadalomban. Jegyzetek a keresztény társadalmi tanításhoz*. Budapest–Piliscsaba: Losir.
- Tomka Miklós (2010): Vallási helyzetkép 2009. A vallásosság elterjedtségének, társadalmi bázisának és az életben betöltött szerepének változásai az utóbbi évtizedekben Magyarországon. In: Rosta Gergely – Tomka Miklós (szerk.): *Mit értékelnek a magyarok? Az Európai Értékrend Vizsgálat 2008. évi magyar eredményei*. Budapest: Faludi Akadémia, 401–425.
- Tóth István György (2010): A társadalmi kohézió elemei: bizalom, normakövetés, igazságosság és felelősségérzet – lennének... In: Kolosi Tamás, Tóth István György (szerk.): *Társadalmi riport 2010*, Budapest: TÁRKI, 254–287.
- Voas, David (2009): The Rise and Fall of Fuzzy Fidelity in Europe. *European Sociological Review*, 25(2.), 155–168.
- Zakaria, Fareed Rafiq (1997): The Rise of Illiberal Democracy. *Foreign Affairs*, 76(6.), 22–43.

JEGYZETEK

1	A változók közötti kapcsolat szignifikáns (p=0,006).	8	A változók közötti kapcsolat szignifikáns (p=0,042).
2	A változók közötti kapcsolat szignifikáns (p=0,001).	9	A változók közötti kapcsolat szignifikáns (p=0,042).
3	Az egyházi, vallási közösség szerint vallásosak az önzetlenséget (3,67-es átlagértékkel) és az önállóságot (3,57) értékelték legfontosabbnak, míg a lista végén az engedelmesség (3,41) és a vallásos hit (3,39) állt.	10	A megkérdezettek általában is a politikai centrumba helyezték magukat, ami egyfajta visszatérést jelent az 1990-es évek eleji állapotokhoz (vö. Angelusz–Tardos 2011, Körösenyi 2012, Keller 2014).
4	A változók közötti kapcsolat szignifikáns (p=0,001).	11	A politikai preferencia és a vallásosság közötti gyenge összefüggést jelzi a 0,165-ös Cramer V érték is.
5	Az összes megkérdezett a takarékoságot (3,66) és az önállóságot (3,65-ös átlagértékkel) sorolja az első helyre, míg a lista végén a vallásos hit (2,23) szerepel.	12	A változók közötti kapcsolat szignifikáns (p=0,001).
6	A változók közötti kapcsolat szignifikáns (p=0,001).	13	Adatbázisunk azt mutatja, hogy a megkérdezettek mindössze 20,4%-a hisz egy személyes Istenben.
7	A változók közötti kapcsolat szignifikáns (p=0,001).		

Schopenhauer művészetfilozófiája

Írásomban a XIX. század egyik legizgalmasabb német filozófusának Arthur Schopenhauer gondolkodásának esztétikai aspektusaira fókuszálok, ugyanis úgy hiszem, hogy művészetelméletének keretrendszere, melyet főként az határoz meg, hogy egy műalkotás, hogyan képes kiemelni bennünket a mindennapiságból, máig releváns művei olvasói számára. Bár Schopenhauer a nagy rendszerfilozófiákkal (pl.: Hegel, Fichte) szemben identifikálta magát, bizonyos szempontból az ő életműve is egy rendszert alkot, minden mindennel összekapcsolódik, összefügg: esztétikája nem érhető meg ismeretelmélete és ontológiájának tanulmányozása nélkül, de ugyanígy kapcsolat van az esztétika és az etikai területe között, és etikája is nagyban függ metafizikai alapvetéseitől. Éppen ezért nem megkerülhető, hogy mielőtt konkrétan rátérnénk művészetfilozófiája ismertetésére, röviden összefoglaljuk, hogyan is gondolkodott Schopenhauer a világról. Honnan ered (mérsékelt) pesszimizmusa, miért gondolja, hogy a létezés szenvedés? Ugyanakkor meg kell jegyeznünk azt is, hogy Schopenhauer filozófiája, és ez különösen igaz esztétikájára, felfogható úgy is, mint Plátón és Kant gondolkodásának egyfajta szintézise, ezért bizonyos fokig e két szerző ismertetését is megteszem az első szakaszban. Mindezek után térek rá ténylegesen arra, hogy reflexió alá vonjam a műalkotásokról vallott elképzeléseit, ahol is látni fogjuk, hogy Schopenhauer a művészetben egyfajta menekülőutat lát a világból, még ha csak ideiglenes is ez a menekülés, így bár a filozófust gyakran pesszimistának bélyegzik, esztétikája mégis optimista elemeket hordoz magán. Nem túlzás azt mondani, hogy a filozófiatörténetben Schopenhauer „*epitheton ornans-a*”, azaz állandó jelzője lett a „*pesszimizmus*” címkéje, ami bár nem alaptalan, minden negatív kijelentése ellenére mégsem hagyja reménytelenségben az olvasót, gyakran igen pozitív megnyilatkozásokat is tesz műveiben. Munkám célja éppen ezért kettős: egyrészt szeretném megértetni és megismertetni Schopenhauer művészetfilozófiáját, hogy bizonyítani tudjam annak aktualitását, másrészt szeretném bizonyítani azt is, hogy épp művészetfilozófiája életműve egyik olyan területe, amely az *örök pesszimista* illuzórikus karakterét megingatni képes.

(*Plátón és Kant határán*) Mint már említettem, bár Schopenhauer esztétikája rendkívül újszerű, a filozófiatörténetbe mégis könnyedén beilleszthető, hiszen gazdagon merít inspirációt elődeiből: Plátón ideatanából, illetve Kant ismeretelméletéből és esztétikájából; egyébként utóbbi ismeretelméleti gondolatai egész filozófiai rendszerének alapját adják. Az ismertetést kezdjük a korábbival, azaz Plátón ideatanával.

Az ideatan megértéséhez érdemes segítségül hívnunk Plátón egyik legfontosabb művének az *Allamnak* a hetedik könyvét, ugyanis ott hangzik el Plátón híres barlang-hasonlata,¹ ami egészen kiválóan világít rá arra, hogyan is kell gondolkodnunk, amikor az ideák természetéről gondolkodunk. A hasonlat szerint, képzeljük el, hogy az emberek egy barlangban vannak lekötozve, fejüket képtelenek mozgatni, így mindig csak az előttük álló barlangfalat látják, ahova valakik, a hasonlat szempontjából lényegtelen, hogy kicsodák, tűz segítségével dolgok árnyéképeit vetítik. Így a lekötozött emberek nem láthatnak mondjuk igazi széket, csak annak árnyát, nem láthatnak igazi asztalt, csak annak a falra vetített árnyékát. Viszont, ha ezt követően egy embert felszabadítanak, és felviszik a felszínre, ahol miután szeme hozzászokik a fényhez, megismerheti és megláthatja, hogy

milyenek is a dolgok a világban ténylegesen, majd pedig ezt az embert visszaviszik a barlangba, mindenki csak kineveti, hogy képzelődik, netalántán hazudik, amikor azt állítja, hogy a világ több, mint a falra vetített árnyak sokasága. Ha az analógiát értelmezzük, és saját világunkra vetítjük, arról van szó, hogy mi emberek csak úgy látjuk a dolgokat, ahogy azok a világban megjelennek, de nem ismerjük meg azok valódi természetét (ezek lesznek a dolgok ideái), és ha valaki, a platóni elképzelésben egy filozófus, azaz aki képes az ideákat szemlélni, azt állítja, hogy a világ több mint, aminek látszik, csak kinevetik, megvetik. Platóni értelemben tehát az ideák a dolgok örök és változatlan lényegei, a folyton változó világ mögötti esszenciális dimenzió. Platón szerint mindennek megvan a maga ideája, éppúgy a kutyanak vagy a székeknek, mint elvont fogalmaknak, mint mondjuk az erénynek. Nyilvánvaló, hogy amikor a kutya ideájáról beszélünk, akkor egy olyan konstruktumról adunk számot, amit *minden* létező kutya képvisel, a kutya ideája minden, a változó térben és időben megjelenő világ kutyájában jelen kell, hogy legyen.

Georg Simmel, Schopenhauer egyik értelmezője szerint: „A fa vagy a szépség ideája mint metafizikai valóság azért jön létre [Platón] számára, mert lényegének igazi megismerése nem egy fa vagy egy szép ember érzéki képzetében rejlik, hanem a fa és a szépség általános fogalmában, s mivel ahhoz, hogy ez lehetséges legyen, mégiscsak előfeltételnek kell valamilyen, neki megfelelő, őt mint igazságot legitimáló tárgyat. Mármost ahogy Platón a fogalmak, úgy Schopenhauer az esztétikai szemlélet számára keresett tárgyat.”²² Azaz, ha Platón kijelenti, hogy ami az érzékek számára hozzáférhető, nem a tényleges valóság, akkor meg kellett adnia a létezők egy olyan csoportját, vagy a létezés egy olyan szféráját, ez lesz a változatlan ideák világa, ahol az igazság mégis csak helyet kap, ami az *igaz* dimenziója. Mint látni fogjuk, ez Schopenhauernél is visszaköszön, hiszen nála a műalkotás nem önmagában lesz csodálatra méltó, hanem azért, mert képes átvezetni minket a létezés egy *másik* szférájába, Platóntól átvéve: az ideák világába. Viszont a Simmel idézet egy lényeges különbségre is felhívja a figyelmünket, ugyanis míg Platónnak az ideák bevezetésére az igazság biztosítása kapcsán volt szüksége, addig Schopenhauer egy más területen használja fel őket, nála az ideák a műalkotásokat legitimálják elképzelésében.

Ha a kanti hatást kezdjük el vizsgálni, meg kell jegyeznünk, hogy Platón hatásánál sokkal elemibb, mert míg az ideatan leginkább az esztétika területén jelenik meg Schopenhauer életművén belül, bár érdemes megjegyeznünk, hogy a fajokról történő gondolkodásban is viszonylag jelentős szerepet kap a német bölcseleti filozófiájában, addig Kant Schopenhauer teljes gondolkodását meghatározza. Mivel Schopenhauer esztétikájának elemzése kapcsán folyamatosan jelezni fogom, ha egy-egy kanti gondolat átvételével találkozunk, itt most csak Kant ismeretelméletének rövid bemutatására szorítkozom, ugyanis e nélkül nehezen lenne megérthető Schopenhauer álláspontja.

Kant filozófiájának egyik legfontosabb megállapítása, ami *A tiszta ész kritikája* című korszakalkotó munkájában hangzik el, hogy „ám jóllehet minden tudásunk a tapasztalattal veszi kezdetét, ebből még nem következik, hogy minden tudás a tapasztalattól ered.”²³ Az ember ugyanis mindig térben, időben, oksági láncolatban, azaz ahogy Kant nevezi ezeket, *a priori* (tapasztalás előtti) formák segítségével tapasztalja meg a világ dolgait; a konkrét tapasztalás éppen ezeket a formákat tölti ki, viszont a formáink nem a tapasztalattól erednek, mondhatni velünk születettek. Ekképpen bár el tudjuk a teret vagy az időt önmagában képzelni, de amikor egy széket vagy egy asztalt észlelünk, azt nem tudjuk tétől, időtől függetlenül megragadni. Eppen ezért jut Kant arra a megállapításra, hogy nem ismerhetjük a dolgok valódi természetét, azaz az általa Ding an sich-nek

(magában való dolognak) nevezett állapotokat, hiszen nincs lehetőségünk megtapasztalni azt, milyen lenne mondjuk az asztal önmagában, úgy, hogy nem térbe, időben, oksági viszonyok között szemléljük azt.

Mivel a platóni ideatan, és a kanti magában való dolog fogalma is egyfajta, a képzeink mögött meghúzódó, tértől, időtől független valóságra vonatkoznak, így úgy tűnik, és ezt maga Schopenhauer is megemlíti, mintha ugyanarról a dologról lenne szó a két filozófusnál. De már rögtön itt érdemes leszögeznünk, hogy Schopenhauer alapvető különbséget lát a két megfogalmazás között, ennek megértéséhez viszont előbb ismeretnünk kell filozófiájának alapvetéseit.

(*Schopenhauer gondolkodásának keretei*) Schopenhauer egy sajátos dualizmussal dolgozik, világképe az akarat és a képzet két különálló szférájából tevődik össze; nem véletlen, hogy kétkötetes főműve is *A világ mint akarat és képzet* címet⁴ viseli. Az akarat és képzet felosztás viszont nem egyenlő azzal a kettőséggel, ami a szubjektum és objektum megkülönböztetéséből fakad. Elsőként érdemes tisztázni e kettő viszonyát, és csak második lépésben kitérni a képzetvilág és az akarat viszonyára. Janaway – főleg Volkert kutatásaira alapozva –, az objektum-szubjektum kettősségét *korrelativizmusnak*, vagy más néven: bipoláris szemléletnek nevezi, aminek sajátossága, hogy nemcsak az az állítás állja meg a helyét, hogy nem beszélhetünk objektumról szubjektum nélkül, hanem az is, hogy szubjektumról sem beszélhetünk az objektum feltételezése nélkül.⁵ A korrelativizmus elnevezés így abból fakad, hogy szubjektum és objektum mindig együtt jár Schopenhauernél, kölcsönösen feltételezi egymást. Kell egy megismerő szubjektum, akinek elméjében az objektumok megjelenhetnek, mint képzetek, de a szemléleti képzetek szintje nélkül nem beszélhetünk szubjektumról, már csak azért sem, mert bizonyos értelemben a szubjektum maga is képzet, mint látni fogjuk, az akarat objektívációja. Az elhangzottak alátámasztására érdemes idézni a főmű második kötetének egy szöveghelyét, ahol Schopenhauer megszólaltatva a szubjektumot és az anyagot, ezek sajátos dialógusában világít rá a kölcsönös függőségre. Bár a dialógusban az objektum helyett a matéria (anyag) szólal fel, ez még sem jelent komolyabb kihívást az értelmezésben, ugyanis érdemes rögzítenünk, hogy Schopenhauer az anyagot az objektumok „közös szubsztrátumaként” írja le, azaz egy olyan összekötő elemként az idea és a képzet között, *amiben* minden idea mint jelenség megtestesül.⁶ A párbeszéd röviden így hangzik:

„Szubjektum: Én létezem, és rajtam kívül nincs semmi. Merthogy a világ az én képzetem.

Matéria: Elbizakodott örültség! Én én vagyok, és rajtam kívül nincs semmi. Merthogy a világ az én átmeneti formám. Te e forma egy részének következménye vagy csupán, és teljesen véletlenszerű.

Szubjektum: Micsoda balga önhittség! Sem te, sem formád nem léteznének nélkülem; ti általan feltételezettek vagytok. [...] Az én képzetem a létezesetek helye; ebből következően én vagyok ennek első feltétele.”⁷

A vita még tovább folytatódik a szövegben, mígnem, a dialógus zárásaként, a szubjektum és az anyag közösen jelentik ki, hogy „[...] szétválaszthatatlanul kapcsolódunk egymáshoz, mint szükségképpen részei egy olyan egésznek, mely mindkettőnket átfog és általunk áll fenn. Csakis valamilyen félreértés állíthat szembe minket egymással ellenségesen, és csábíthat arra, hogy egyikünk küzdelmet folytasson ama másik létezése ellen, amelyen a sajátja is áll vagy bukik.”⁸ Nyilvánvaló, hogy anyag és szubjektum illetően történő megszólaltatása nemcsak azt a célt szolgálja, hogy Schopenhauer

rávegye az olvasót saját világlátásának megértésére, hanem rávilágít arra is, hogy a filozófiatörténetben oly jellemző materializmus-idealizmus szembeállítás már meghaladandó, és csak az egyik oldalnak megfelelő állásfoglalás nem eredményezhet egy kellően kifinomult világitelést. Az objektum-szobjektum kettősségre máshol ekképpen világít rá: „A világ, mint képzet tehát, [...] két lényegi, szükségszerű és elválaszthatatlan félből áll. Az egyik az *objektum*: melynek formája a tér és az idő, ezek által a sokszerűség. A másik fél azonban, a szobjektum leledzik térben és időben: mert egész és oszthatatlan minden elképzelt lényben [...]”⁹ Schopenhauer a szobjektum esetén a megismerőről beszél, aki „a világ hordozója”,¹⁰ az objektumok pedig a megismerő számára megjelenő képzetek. A megismerő és megjelenő elkülönítése már csak azért is nagyon lényeges, mert bár Schopenhauernél a dolgok lényegüket tekintve tértől és időtől függetlenek, a megismerő szobjektum számára viszont (kanti alapon) térben és időben jelennek meg a képzetvilág szintjén reflektálva a jelenségekre.

Lássuk a világ kettős természetét! Schopenhauer gondolkodásában a képzetszint mögött, tehát a számunkra jelenségként megjelenő dolgok mögött, folyamatosan jelen van az *akarat* vak és kavargó univerzuma. A képzetvilág létezői az akarat objektívációi, akár az objektumról, akár a szobjektumról beszélünk. Ezen a szinten érvényesül az ok-okozatiság, illetve a tér és idő *a priori* formája, hiszen a képzetek itt mindig ezekkel együtt vagy pontosabban *ezekben* jelentkeznek. Sőt, a képzetek éppen ezek miatt képesek individuumként megjelenni, ezek által válnak egyediékké a világban. S mivel az ideák ezektől mind mentesek, éppen ezért nem is individuálisak oly mértékben, mint a jelenségvilág sokadalma. Mert bár igaz, hogy Schopenhauer kijelenti, hogy minden individualizáció végső princípiuma az oksági szemlélet alkalmazhatósága az adott dologra, és rögtön hozzá is teszi, hogy az ideákra ez alkalmazhatatlan,¹¹ mégsem vitathatjuk el, és ez Schopenhauernél nem kap elég hangsúlyt, hogy a maguk szintjén az ideák is képviselnek valami egyedit, mert bár mondjuk a kutya ideája példaképpen szolgál minden kutya esetén, ami a jelenségvilágban valaha megjelenik vagy megjelenhetne, de azért mégsem kevernék soha össze ezt az ideát a zsiráféval, az asztaléval, vagy bármely más létező ösképével. Ezáltal azt mondhatjuk, hogy minden idea egyedi bizonyos értelemben, hiszen megkülönböztethető minden más ideától.

A két szféra (tehát: a képzet és az akarat dimenziója) hasonlóan kölcsönös függést mutat, mint a képzetvilágon belül a szobjektum és az objektum függősége. Lényegében az akarat a szubsztancia, minden objektum és szobjektum közös származási alapja, ezek pedig az akarat objektívációi, a szubsztancia megjelenési módjai. Hamlyn szerint, éppen az akarat szubsztanciális volta teszi lehetővé Schopenhauernél, hogy betekintést nyerhessünk saját természetünkbe, sőt magába a világ működésébe,¹² hiszen saját természetünk nem különbözik a világ működésének alapjától. „[...] Az AKARAT, amely lényegében egy sajátos Ding an sichnek felel meg; az akarat objektívációin keresztül állandóan kapcsolatban áll a képzetvilággal: ez teremti meg a jelenség és az önmagában való lét közötti ismeretelméleti közvetítés irracionális lehetőségét”¹³ – írja Nagy Sándor, hasonló álláspontot képviselve, mint Hamlyn. Akár szubsztanciaként (Hamlyn), akár a magában való dologként (Nagy) határozzuk meg az akaratot, mindkét esetben feltételezhetünk egy kapcsolatot a képzetvilág megismerő szobjektuma és az akarat dimenziója között, azaz rálátást nyerhetünk arra, ami mindannyiunkban közös. Ezt azért különösen fontos hangsúlyozni, mert egyes interpretátorok szerint (pl.: Janaway¹⁴), Schopenhauernél az egyik legnagyobb filozófiai probléma az, hogy adott a magában való dolog, ami nem megismerhető, és adott az akarat magában való dologként való azonosítása (megismerése) is. Én viszont úgy gondolom, hogy épp az imént bemutatott kapcsolat (és majd

ahogy látni fogjuk, pl.: a művészi szemlélet), lehetővé teszi, hogy a Schopenhauer filozófiájának keretei között mindkét állítás tartható legyen. Való igaz, hogy alapesetben képzeink elfedik az akaratot, mintegy elébe tolaakodnak a magában valónak, de ez a fátyol fellebbenthető. „S habár a szemléleti formák burkán keresztül senki sem képes megismerni a magánvaló dolgot, ezt mégis mindenki magában hordja, sőt ő maga az; ezért aztán ennek az öntudatban – még ha csak feltételezeten is – valamiképpen mégis hozzáférhetőnek kell lennie”¹⁵ – írja. Nyilvánvaló, hogy az akarat megismeréséhez a hozzáférés útjait kell felfedezni. Ilyen út a művészet is.

A művészet viszont nemcsak a megismerést fogja szolgálni, hanem egyben menekülő út is a schopenhaueri gondolkodásban! De miért kell a képzetvilágból kiszakadni, magunk mögött hagyni azt? Nos, erre a válasz az, amiből leginkább eredeztetik Schopenhauer pesszimizmusát, ugyanis kategorikusan kijelenti, hogy ez a világ a *lehető világok legrosszabbika*, hiszen „[...] a világ olyan rossz, amilyen rossz csak lehet, már ha egyáltalában véve léteznie kell [...]”¹⁶ Mivel az akarat egy irracionális dimenziója a létnek, nem foglalkozik azzal, hogy objektivációi, azaz a képzetekként (individuumokként) megjelenő formái boldogok e létezésük során vagy pedig sem; a világ csak éppen annyira jó, hogy képes legyen fenntartani magát, ugyanis a schopenhaueri álláspont szerint, ha ennél is rosszabb lenne, akkor nem lenne képes létezni tovább. Éppen ezért lehet ez a világ a lehető legrosszabb, mert ennél rosszabb létezése (maradandóan) metafizikai képtelenség. Akár úgy is mondhatjuk, Schopenhauer szerint a világ, a lehető legkisebb befektetéssel létrejött világ.

A másik probléma, hogy Schopenhauer úgy vélte, ha kiszámolnánk azt, hogy a világban milyen mértékben van jelen a boldogság, és milyen mértékben a szenvedés, akkor ebben a kalkulusban ez utóbbi mindig nagyobb mértéket eredményezne. Ortega y Gasset, spanyol filozófus mondja ki, hogy Schopenhauer pesszimizmusa lényegében empirikus értékbecslésen alapuló pesszimizmus, hiszen – Ortega példájára támaszkodva – Schopenhauer megbecsüli, mekkora lehet egy nyúl szenvedése, amikor elejti a róka, ezt összehasonlítja a róka zsákmányszerzés feletti örömeivel (beleszámolva a róka éhségének csillapodását a nyúl elfogyasztását követően), majd pedig kihozza az eredményt: a nyúl fájdalmas túlszaz a róka öröme.¹⁷ Végül pedig értékbecslései után levonja a következtetést: az élet szenvedés.

Meglátásom szerint, a legkiválóbban Simmel összegzi Schopenhauer pesszimizmusának lényegét: „Először válik a szenvedés nem csupán a lét bármennyire is szerves akcenciájává, hanem magává a létté, amennyiben az érzésben tükröződik. Az akarat metafizikája nem is enged meg másfajta következtetést, ha az alábbit elfogadjuk: nevezetesen hogy mindenfajta boldogság kielégített akarat, mindenfajta szenvedés viszont megtagadott akarati beteljesedés.”¹⁸ Simmel ebben a pár sorban arra hívja fel a figyelmünket, hogy Schopenhauer rendszere igencsak akaratorientált rendszer: az egyén akkor szenved, ha nem tudja kielégíteni a benne lévő akarat törekvéseit (pl.: az önfenntartás törekvéseit, ami mondjuk éhség formájában és annak mielőbbi elmulasztásában jelentkeznek), és a boldogság is csak annyiban adott, amennyiben ezeket a hiányokat kielégítjük (pl.: elmulasztjuk az éhséget). Simmel az „élet a prioritásnak”¹⁹ nevezi a kéjt, ami mindig a hiány betöltésének vágya a schopenhaueri gondolkodáson belül. A szenvedés két irányból „támad”: egyrésztől szenvedünk a hiány okozta állapotoktól (pl.: éhség), másrésztől viszont szenvedéseket okoznak a gátak, melyek vágyaink kielégülését akadályozzák. Mindezt kiegészíthetjük a szenvedés egy harmadik területével, hiszen mikor abba a kivételezett helyzetbe kerülünk, hogy minden jelentős vágyunk kielégített és nincs miért küzdeni, beköszönt az unalom, a céltalanság állapota, amely mint ismételt szenvedést okozó lelki

állapot interpretálható. Ezáltal egy olyan helyzetben találjuk magunkat, ahol sem a vágyak kielégíttlensége (azaz a hiány jelenléte), sem a *hiány radikális hiánya* nem tölthet el boldogsággal minket. Simmel viszont azt mondja, hogy Schopenhauer téved, amikor a nem birtoklást (tehát magát a hiányt) minden alkalommal a szenvedéssel azonosítja, ugyanis: „ha a cselekvés a várakozásnak megfelelően zajlik, akkor, eltekintve az esetleg előadódó különleges körülményektől, semmiképp sem fut vele párhuzamosan a fájdalom érzete, noha ameddig úton vagyunk, a célt tartósan csak akarjuk, de még nincs birtokunkban. A hozzá való közeledés ennek ellenére inkább kéjes, mint kínos, s ez utóbbivá csak valamiféle akadályoztatás, a cél távolodása, erőnk elfogyása esetében válik.”²⁰ Az idézetből számomra az olvasható ki, hogy mégis van egy optimum helyzet a hiány és a minden vágyunk kielégítése után beköszöntő unalom között, hiszen a cél felé törekvés (pl.: egy képzés elvégzése) az jelenti, hogy a hiány még nem kielégített, tehát unalomról igazán nem beszélhetünk, viszont mivel a cél elérése már folyamatban van, ezért a hiány sem teljes ürességében jelentkezik. Márpedig ennek a lehetőségnek a hiányában két értelemben is lehetne rosszabb a világ: 1. Nem hiánylányok lennénk, hanem olyan létezők, amelyek soha semmilyen szükségletet nem szenvednek el. Így viszont, követve Schopenhauer gondolkodását, analomba fulladna a létezők élete, vagy még a legjobb esetben is felszínes szórakozásba. 2. De elképzelhetnénk egy olyan világot is, ahol maradunk hiánylányoknak, de egyáltalán nem lenne lehetőség vágyaink kielégítésére, vagy csak pusztán annyiban, hogy mint élő egyed fennmaradhassunk. Meglátásom szerint, ha a világ minimalizmusának koncepcióját Schopenhauer következetesen képviselné, akkor e megoldás felé kellene elmozdulnia, ami nyilvánvalóan nem történik meg.

Schopenhauer a megoldást az akarat törekvéseinek megtagadásában látja, ami viszont komoly problémákat vet fel. Safranski szavaival élve: „Míg tehát minden individuum mint az egész akarat s mint az egész képzelő közvetlenül adva van önmagának, a többiek hozzá képest elébb csak mint az ő képzelei vannak adva; ezért a maga lénye és ennek fenntartása fontosabb neki mind a többinél együttvéve.”²¹ Az idézetet azért is tartottam érdemesnek citálni, mert rávilágít arra, hogy épp ez a közvetlen kapcsolat lehet a gátja annak, hogy az egyén eljusson az akarat tagadásának állapotába, túl tudjon lépni saját maga individuumán. Ebből a szempontból Schopenhauer ideálja az aszkéta létmód, aki viselkedésével minden akaratit törekvésen felülemelkedik. Ugyanakkor nem lesz mindenkiből aszkéta, ezt még Schopenhauer is tudhatta. S éppen ezért lesz fontos, ahogy a művészetről gondolkodott.

(*Schopenhauer esztétikája*) Adottak tehát az ideák, mint az egész művészetfilozófia alapjai, melyekről megtudjuk Schopenhauertől, hogy az ideák esetében lényegében nem másról beszélünk, mint az akaratról „[...] amennyiben még nem objektiválódott, még nem vált képzetté.”²² Az ideák elhelyezése egyébként különösen nehézkes a schopenhaueri rendszeren belül, hiszen pár sorral feljebb ezt mondja: „[...] az idea csupán közvetlen s ezért adekvát objektitása a magánvalónak [...]”²³. Azaz a létezés egy olyan formájával állunk szemben, ami még nem képzet, nem is lehetne az, hiszen az ideák az *a priori* formák hatásától mentesek, de *már* nem is az akarathoz tartoznak, hiszen annak kavargó univerzuma Egy; nem adna lehetőséget még ilyen szintű individualizációra sem.

Korábban felvetettük a kérdést, hogy mennyiben összeegyeztethető az ideák terminusa a kanti magában való dolog fogalmával. Immáron beláthatjuk, hogy Schopenhauer nem mossa össze a két terminust, hiszen a kanti magában való dolog fogalmát csak és kizárólag az akaratnak tartja fenn, amennyiben az még nem lépett át az objektiváció

valamely fokára, az ideák viszont objektitások, igaz, nem a képzet szintjén, köszönhetően a tér, idő, okság mentességnek. Ugyanakkor Kanthoz képest Schopenhauer meghatároz még egy rendkívül fontos *a priori* formát, amit el is különít a többitől annyiban, hogy ezt az egyet, és csak ezt az egyet, érvényesnek tartja az ideák szférájára is, és éppen ez lesz, ami megkülönbözteti az ideák világát az akarat szubsztanciális dimenziójától. Ez a forma nem más, mint „az egy-szubjektum-számára-való-objektum-lét”²⁴, azaz annak a meghatározása, hogy az ideák is mint objektumok adottak a szemlélő szubjektum elméjében, hiszen objektum és szubjektum mindig együtt jár, ahogy azt a korábbiakban kifejtettük.

De hogyan kapcsolható mindehhez a művészet? Schopenhauer megfogalmazásában: „[...] minden műalkotás tulajdonképpen azon fáradozik, hogy úgy mutassa meg számunkra az életet és a dolgokat, ahogyan azok igazság szerint vannak [...]”²⁵. Márpedig megbeszéltük, hogy a dolgok igazi volta ideájukban rejlik. Azt mondhatjuk, hogy a műalkotások egyfajta ablakok az ideák világára, például egy festmény szemléletével, amely egy lovat ábrázol, megismerhetjük a lovak ideáját stb. Mivel a művészeti képződmények az ideák világával mutatnak kapcsolatot, ezért esetükben nem a Hol?, Mikor?, Miért?, Minek? kérdések lesznek relevánsak, hiszen ezek csak a képzetvilág oksági viszonyai között nyernek értelmet, hanem a Mi? az egyetlen kérdés, amire egy mű válaszolni képes.²⁶ Úgy is fogalmazhatunk, hogy a művészet „*a dolognak az ok elvétől független szemlélési módja*”.²⁷ Ugyanakkor a művészetek élvezésének ez mindeddig csak az egyik oldalát jellemezte, azaz azt, hogy mit képvisel a műalkotás. De minden alkotásnak van egy szemlélője is, aki Schopenhauer szerint lényeges változáson esik át, amikor bevonódik, amikor esztétikai élményben részesül: „Mivel tehát individuumokként nincs más-milyen megismerésünk, csak amelyik az ok elvének van alávetve, ez a forma viszont az ideák megismerését kizárja, bizonyos így, hogy ha az egyes dolgok megismerésétől az ideák megismeréséig emelkedhetünk, ez csak azáltal történhet, hogy a szubjektumban változás megy végbe, [...] amelynek jóvoltából a szubjektum, amennyiben ideát ismer meg, többé nem individuum.”²⁸ Egy olyan szubjektumról van tehát szó, amit egyébként Schopenhauer a megismerés tiszta szubjektumának nevez, akiben egy módosulás ment végbe; képes volt kiszakadni a képzetvilág mindennapiságából, képes volt elmerülni az esztétikai tapasztalásban, ráadásul úgy, hogy közben a képzetvilág láncait, gondjait letepte magáról. Miközben egy műalkotást szemlélünk nem gondolunk mindennapi problémáinkra, nem foglalkoztat minket, hogy milyen idős vagyunk, nők vagyunk vagy férfiak, ha pedig mégis, akkor a műalkotás nem érte el valódi célját, nem tudott minket kiszabadítani képzeletünk környezetéből és elvezetni az ideák szemléléséig. Diffey ezt a jelenséget Schopenhauernél kontemplációs motívumként írja le: egyfajta transzcendens tapasztalat keresése a művészetben az élet elégtelensége helyett.²⁹ Ez a keresés viszont mindig folyamatos, hiszen a művészet kiszakító ereje sohasem maradandó. Vandenebelee úgy véli, éppen ezért lehetetlen egy aszkétának az esztétikai érzést; ő már lemondott minderről mi a képzetvilághoz kötné, így nem tud a művészetben ideiglenesen lecsillapodni akarata, hiszen már tartósan felszabadult annak terhe alól.³⁰

Schopenhauer számára is egyértelmű viszont, hogy nem minden alkotás lesz *valódi* műalkotás a szó abbéli értelmében, hogy meg tud történni segítségével ez a transzcendens felemelkedés. A képzelő erő kapcsán jegyzi meg, hogy segítségére lehet mind a művésznek, mind a műalkotás szemlélőjének elérni a kívánt hatást, de önmagában a képzelőerőt úgy is felhasználhatjuk, hogy pusztá felüdülést érzünk el általa,³¹ lényegében ez a populáris művészet, a könnyed, gyakran értéktelen szórakozás birodalma. Érdekes tény, hogy Schopenhauer erősen divatellenes a művészeteket illetően, amit gyakran arra

az életrajzi tényre vezetnek vissza, hogy édesanyjának, akivel igencsak hektikus volt a viszonya, 1831-ben megjelent egy 24 kötetes esszéket és fikciós írásokat tartalmazó kiadványa, ami hirtelen vált népszerűvé, de a harmincas évek közepére mindez szertefoszlik,³² mintegy megtanítva a filozófust a maradandó értékek fontosságára, a fantáziával való öncélú visszaélés értelmetlenségére. A képzeletnek egyébként is fontos szerepe van Schopenhauer számára, például a viaszfigurákat egyáltalán nem tekintí művészetnek, azon oknál fogva, hogy azok semmit sem hagynak a képzeletre.³³

Felvetődhet a kérdés: mi a természeti szép (a természet „műalkotásai”) és a tényleges művészeti produktumok között a különbség, ha nyilvánvaló, hogy a természetben is találhatunk olyan dolgokat, amelyek gyönyörködtetnek, és ablakként funkcionálhatnak az általuk képviselt ideára? Schopenhauer szerint, a műalkotás lényegében ismétlés, a változatlan eszmék reprodukálása, és ez igaz a természeti szép objektumaira is; a különbség talán abban rejlik, hogy a műalkotás még könnyebben képes minket a kontempláció útjára terelni,³⁴ hiszen az mégiscsak egy ezzel a céllal keletkezett sűrítmény. Létrehozója mindig a géniusz, akiben az objektivitás a legmagasabb fokot elérni képes,³⁵ illetve akiben – másokkal ellentétben – nem az akarás, hanem a megismerés domináns.³⁶ A művészi géniusz abban különbözik a tudomány okos képviselőitől, hogy utóbbiak az ok-okozati szemlélet mesterei, míg előbbi bír csak a tiszta szemléletig emelkedni.³⁷ Viszont a géniusszal összevetve mégis csak annyi előnye volt a természetnek, hogy abban „minden dolog szép”,³⁸ hiszen bármit is szemléljünk, az alkalmas lehet elvezetni minket annak ideájához, maximum a szebb dolgok könnyebbe teszik ezt meg. Érdekes észrevétel, hogy míg Platónnál a szépség éppen a vágy indítéka volt (azaz, schopenhaueri terminológiával élve, éppen az akaratot tüzezi fel), addig Schopenhauernél megváltás a vágy gyötrelmeitől!³⁹ Arra pedig Guyer hívja fel a figyelmünket, hogy a felemelkedési folyamat akkor is működik egy műalkotás esetén, ekképpen a szemlélt objektum megszabadít minket frusztrációinktól, ha az a szenvedés vagy a fájdalom univerzális ideáit jelenítik meg, tehát éppen azokat, amelyek ellen menekülnénk általa.⁴⁰

Nagyon fontos hangsúlyoznunk, hogy esztétikájában Schopenhauer nemcsak a *szép* fogalmát hozza mozgásba, hanem a korszakra jellemzően a *fenségesét* is. Radnóti Sándor könyvéből tudhatjuk meg,⁴¹ hogy a schopenhaueri gondolkodást közvetlenül megelőző korszakban (XVIII. század) miért tudott a fenségeség az esztétika egyik legfontosabb fogalmává válni: a fenséges kettős transzgresszióra adott lehetőséget; egyrészt határátlépés volt abban az értelemben, hogy segítségével ki lehetett lépni a szépség szigorúan szabályzott normatív rendszeréből, másrészt pedig lehetőséget adott valami esztétikán túli elem bevonására a művészeti vizsgálódásokba, mint az iszonyat vagy éppen a félelem, amelyek már pszichológiai kategóriák. Schopenhauer számvetése a fenségesrel, véleményem szerint, erősen kanti hatásra történik, ezt bizonyítja az is, hogy lényegében átveszi *Az ítélőerő kritikája*⁴² klasszikus felosztását, ahol Kant a fenséges két kategóriáját különbözteti meg: a matematikai értelemben vett fenségest, ami nagysága révén nyugóz le minket, és a dinamikus fenségest, amely ereje révén. Mindkettő érzékelteti saját kicsiségünket a természet erőihöz képest, amely működik. Mégis fontos, hogy Schopenhauer a fogalmat saját akaratfilozófiája szempontjából innovatívan alkalmazza, ugyanis a szép és fenséges különbsége leginkább abban rejlik – ahogy azt Vandenabeele ragyogóan észreveszi –, hogy amíg a szép vonz, és egyesülésre szólítja fel a szubjektumot, addig a fenséges inkább akadály, ellenséges viszonyt alakít ki a szubjektummal.⁴³ Igazság szerint ugyanaz történik a fenségesnél is, mint a szépnél, megszabadulunk mindentől, ami egyedi, csakhogy előbbi esetében keservesen, harcok árán, hiszen létrejön egy kontraszt: „[...] áll az egyik oldalon, mint magunk valójának

mint individuumnak, mint akarati jelenségnek jelentéktelensége és függő mivolta, a másikon magunk tudata mint a megismerés tiszta szubjektumáé.⁴⁴ A fenséges szemlélete által megélt tapasztalás fenntartása is erőfeszítéseket kíván, egy folyamatos küzdelem, vagy ahogy Shapshay interpretálja Schopenhauert: egy folyamatos emlékezés arra a harcra, amiben felülkerekedtünk az akaraton; de mivel a megismerés tiszta szubjektumaként már egyéni emlékezetünket is magunk mögött hagytuk, így ez az emlékezés sokkal inkább egy kollektív jellegű aktus, mint egyedi.⁴⁵ Vandenabeele alapján, aki Blumenbergtől vesz át egy fogalmat, azt mondhatjuk, hogy a fenséges azért működőképes, mint a világból való menekülés aktiváló mozzanata, mert van bennünk egy úgynevezett *transzcendentális büszkeség*, ami abból fakad, hogy az ember élvezi saját függetlenségét, és azt, hogy amikor egy fenségesnek titulált erőt szemlél, ami elpusztíthatna bárkit, mégis tudatában van, hogy ez az erő meg se jelenne, ha a megismerés szubjektuma, az objektum-szubjektum korrelativizmus alapján, nem reprezentálná azt.⁴⁶

A fenséges és a szép mellett, a csábos, az undorító és a rút is fontos helyett tölt be Schopenhauer terminológiájában. A *csábost* úgy definiálhatnánk, mint a fenséges elmentéje, ami olyképpen izgatja fel az akaratot, hogy az képtelen a tiszta kontempláció aktusát végrehajtani.⁴⁷ Schopenhauer úgy véli, hogy némely (alacsony értékű) műalkotás is lehet csábos a maga nemében, például egy csendélet, amennyiben az étvágyat gerjeszti fel azáltal, hogy az ábrázolt gyümölcsök, ételek nagyon kívánatosak, vagy éppen a nyílt szexualitás ábrázolása is, nemi izgalmak gerjesztésére lehet alkalmas.⁴⁸ Itt akár vissza is utalhatunk a populáris művészethez való hozzáállásosáról mondottakra, hiszen való igaz, hogy egy erotikus regény viszonylag ritka esetben képvisel magasabb értékeket (értsd: tiszta kontemplációt létrehozó körülményeket), ha annak egyedüli célja a nemiség provokációja.

A csábos negatív válfajaként jellemezhetjük az *undorítót*, aminek esetében szintén nem működik az akarat lecsendesítése, de nem azért, mint a csábosnál, hogy annak kívánalmait erősíti fel, hanem azért, mert éppen hogy ellenérzést vált ki az akaratból, heves tiltakozást, ellenkezést.⁴⁹ Ez a tiltakozás viszont más, mint a fenségesnél, mert a fenséges minden rémisztő hatása ellenére vonz, míg az undorítót szeretnénk elkerülni. Más a helyzet a *rúttal*. Simmel megfogalmazásában a rút Schopenhauernél az, ami „nem nyújt számunkra világos bepillantást eszméjébe”,⁵⁰ tehát valami torz, saját ideáját nem megfelelően megjelenítő objektum. „Ha bizonyos állatokat rútnak találunk, akkor ez nem azt bizonyítja, hogy megjelenő formájukból objektíven hiányzik az eszme, hanem többnyire csak azt, hogy kikerülhetetlen gondolati asszociációk révén kénytelenek vagyunk más képződményekhez hasonlatosnak tekinteni őket – például a majmot az emberrel, a békát az ürülékkel és a sárral –, ami meggátolja, hogy tisztán felfogjuk a magánvalóan őket is megillető eszmei jelleget.”⁵¹

A fenséges fogalmának kategóriája mellett kanti hatásként könyvelhető el az is, hogy bizonyos értelemben Schopenhauer felhasználja Kant esztétikai alaptézisét: „szép az, ami érdek nélkül tetszik”.⁵² Gondoljunk csak bele, mi volt a szép Schopenhauernél? Minden dolog, abból kifolyólag, hogy elvezet az ideák világához. Érdeke viszont csak egy egyénnek lehet, hiszen a motívumok, amikhez érdekviszonyok fűzhetik, csak a képzetek szintjén vannak jelen, sőt az a szubjektum is csak itt adott, aki ennek az érdekviszonynak a kívánalmat megfogalmazó oldalán állhat. Így véleményem szerint azt mondhatjuk, Schopenhauer esztétikája is egy érdekmentesség-vezérelt esztétika, hiszen az esztétikai élményben már nincs individuum, akinek érdeke fűződne a szemléléshez. Természetesen, egy másik perspektívából szemlélve a dolgokat, az egyénnek

érdeke fűződik az esztétikai tapasztalat átéléséhez, hiszen ez kiszakítja a szenvedések világából, de ez az érdek mindig csak előzetesen megfogalmazott, sohasem az esztétikai élmény (a tetszés folyamatában) megjelenő aspektus.

Végezetül két dologra szeretném még röviden felhívni a figyelmet: az esztétikában lévő optimizmusra, és hogy Schopenhauer elképzelése hogyan köszön vissza mai elméleteinkben. Az optimizmus kapcsán alapvetően van egy ellentmondás Schopenhauer művészetfelfogásában. Ugyanis kijelenti, hogy a művészetben és a filozófiában közös, hogy a *Mi az élet?* kérdésre keresik a választ, csak míg a filozófia fogalmai révén kielégítő választ adhat erre, addig a művészet csak példákat villant fel, ideáival csak példákat ad a kérdés megválaszolására.⁵³ Itt egyébként ismét megjelenik Schopenhauer platonikus orientációja, hiszen Platón *Menón* című dialógusában Szókratész éppen azért illeti kritikával beszélgetőpartnerét, mert az, a *Mi az erény?* kérdésre nem tudja annak megadni pontos fogalmi meghatározását, pusztán példákat mond válaszként a nagy filozófusnak (pl.: az erény bátorság).⁵⁴ Simmel az elsők között vette észre, hogy a *Mi az élet?* kérdésre Schopenhauer egyértelmű választ ad: az élet szenvedés. De így a művészet nem válaszolhatja meg ezt a kérdést, hiszen éppen a szenvedéstől (tehát az élettől) kellene megváltania a szemlélőt.⁵⁵ Ugyanakkor, ha visszaemlékezünk Guyer szavaira, miszerint a szenvedés képe is alkalmas ideák megvilágítására, méghozzá a szenvedés ideájáéra, akkor Simmel kritikája némiképp tompítható, hiszen a műalkotás nem a képzetek szintjén értett szenvedést mutatja meg, hanem a szenvedés *igazi* oldalát, mindentől mentesen. Ettől függetlenül Simmel is elismeri a művészetfilozófia optimista oldalát, hiszen ahogy ő fogalmaz: „Az, hogy a boldogság nem egyéb, mint a szenvedés megszűnése – a legmélyebb pesszimizmus; az pedig, hogy a szenvedés megszűnése már maga a boldogság, a legnagyobb optimizmus.”⁵⁶ Márpedig, mint láttuk, a művészet előidézheti ezt az állapotot, ezért is neveztük az esztétikai szemlélet útját menekülőútnak a korábbiakban.

Zárásként azt mondhatjuk, hogy bizonyos formában Schopenhauer gondolatai tovább élnek a mai esztétikai elméletekben is. Meglátásom szerint például Christopher Menke írásaiban, aki meglepő módon nem Schopenhauer, hanem Herder elemzései közepette jut el hasonló megfontolásokra, mint dualista elődje. Hiszen Menke is arról ír, hogy az esztétikai élmény egyfajta regressziót vált ki, visszatérést az esztétikai természetbe, ami az észszerű szubjektum és annak praktikáinak a megszakítását jelenti.⁵⁷ Ráadásul úgy véli, hogy az esztétikai esemény a „radikálisan megváltozott öntapasztalás médiuma”,⁵⁸ és bárhogy is nézzük, ez igaz Schopenhauerre is: a műalkotás segítségével megtapasztalunk valamit önmagunkról, a világról (hiszen a kettő lényegében egy), az igazság örök és változatlan szférájának titkaiba leshetünk bele.

JEGYZETEK

1	Lásd: Platón <i>Államának</i> VII. könyve. Forrás: Platón: <i>Állam</i> . Budapest, 2018, Atlantisz Könyvkiadó.	5	<i>Schopenhauer's Philosophy</i> . Oxford, 1989, Clarendon Press, 136. o.
2	Simmel, Georg: <i>Schopenhauer és Nietzsche</i> . Budapest, 2020, gondolat Kiadó, 108. o.	6	Lásd: Schopenhauer 2021, második kötet, 266. o.
3	Kant, Immanuel: <i>A tiszta ész kritikája</i> . Budapest, 2018, Atlantisz Könyvkiadó, 51. o.	7	Uo. 32. o.
4	Schopenhauer, Arthur: <i>A világ mint akarat és képzet I–II</i> . Budapest, 2021, Osiris Kiadó.	8	Uo. 33–34. o.
5	Vö. Janaway, Christopher: <i>Self and World in</i>	9	Schopenhauer 2021, első kötet, 38. o.
		10	Uo. 37. o.
		11	Uo. 217. o.
		12	Vö. Hamlyn, David W.: <i>Schopenhauer</i> . London és New York, 1999, Routledge, 94–95. o.

- 13 Nagy Sándor: Schopenhauer, a világosan látó pesszimista. In Schopenhauer, Arthur: *A világ mint akarat és képzet*. Budapest, 2007, Osiris Kiadó. 537–567. o. Idézet helye: 553. o.
- 14 Janaway álláspontja: „Az lehet mondani, hogy Schopenhauer súlyosan téved, hogy egyszerre tartja, hogy a, a magában való dolog nem megismerhető és b, tudhatjuk, hogy a magában való dolog az akarat.” Az eredetiben: „It can be argued that Schopenhauer commits a gross fallacy by holding both that: a, we can have no knowledge of the thing in itself and b, we can know that the thing in itself is will.” Lásd: Janaway, Christopher: Will and Nature. In uő. (szerk.): *The Cambridge Companion to Schopenhauer*. Cambridge, 1999, Cambridge University Press, 138–170. o. Idézet helye: 158. o.
- 15 Schopenhauer 2021, második kötet, 231. o.
- 16 Schopenhauer 2021, második kötet, 711. o.
- 17 Vö. Ortega y Gasset, José: *Elmélkedések Leibnizről*. Budapest, 2005, Attraktor Kiadó, 263–264. o.
- 18 Simmel 2020, 74. o.
- 19 Uo. 76. o.
- 20 Uo. 77. o.
- 21 Safranski, Rüdiger: *Schopenhauer és a filozófia tomboló évei*. Budapest, 1996, Európa Könyvkiadó. 382–383. o.
- 22 Schopenhauer 2021, első kötet, 223. o.
- 23 Uo.
- 24 Uo.
- 25 Schopenhauer 2021, második kötet, 499. o.
- 26 Vö. Schopenhauer 2021, első kötet, 227. o.
- 27 Uo. 234. o.
- 28 Uo. 224. o.
- 29 Diffey, T. J.: Schopenhauer’s Account of Aesthetic Experience. *British Journal of Aesthetics*, 1990. 30 (2) sz. 132–142. o.
- 30 Vandenabeele, Bart: Schopenhauer on the Values of Aesthetics Experience. *The Southern Journal of Philosophy*, 2007. XLV. sz. 565–582. o.
- 31 Vö. Schopenhauer 2021, első kötet, 236–237. o.
- 32 Foster, Cheryl: Ideas and Imagination – Schopenhauer ont he Proper Foundation of Art. In Janaway, Christopher (szerk.): *The Cambridge Companion to Schopenhauer*. Cambridge, 1999, Cambridge University Press, 213–151. o.
- 33 Schopenhauer 2021, második kötet, 500. o.
- 34 Schopenhauer 2021, első kötet, 245. o.
- 35 Uo. 235. o.
- 36 Uo. 238. o.
- 37 Uo. 239. o.
- 38 Uo. 262. o.
- 39 Vandenabeele, Bart: Schopenhauer on Aesthetic Understanding and the Values of Art. In Neill, Alex és Janaway, Christopher (szerk.): *Better Consciousness: Schopenhauer’s Philosophy of Value*. New Jersey, 2005, Blackwell, 41–57. o. A gondolat megjelenési helye: 44. o.
- 40 Guyer, Paul: Back to Truth: Knowledge and Pleasure in the Aesthetics of Schopenhauer. *European Journal of Philosophy*, 2008. 16 (2) sz. 164–178. o. A gondolat megjelenési helye: 174. o.
- 41 Radnóti Sándor: *A táj keletkezéstörténete*. Budapest, 2022, Atlantisz Kiadó, 103. o.
- 42 Kant, Immanuel: Az ítélőerő kritikája. Budapest, 2003, Osiris – Gond Cura Alapítvány.
- 43 Vandenabeele, Bart: Schopenhauer, Nietzsche, and the Aesthetically Sublime. *The Journal of Aesthetic Education*, 2003. 37 (1) sz. 90–106. o.
- 44 Schopenhauer 2021, első kötet, 258. o.
- 45 Shapshay, Sandra: Schopenhauer’s Aesthetics and Philosophy of Art. *Philosophy Compass*, 2012. 7 (1) sz. 11–22. o.
- 46 Vandenabeele 2003, 94. o.
- 47 Schopenhauer 2021, első kötet, 259. o.
- 48 Uo. 260. o.
- 49 Uo.
- 50 Simmel 2020, 116. o.
- 51 Uo. 117. o.
- 52 Vö. Kant 2003, 180–181. o.
- 53 Schopenhauer 2021, második kötet, 499. o.
- 54 Platón: *Menón*. Budapest, 2013, Atlantisz Könyvkiadó.
- 55 Simmel 2020, 132. o.
- 56 Uo. 128. o.
- 57 Lásd: Menke, Christopher: *Erő – Az esztétikai antropológia alapfogalma*. Budapest, 2022, Typotex. 102–106. o.
- 58 Uo. 124. o.

Zeneoktatás távhangolásban

(Bevezetés) A nemzetközi szakirodalomban számos tanulmány foglalkozik a különböző művészeti ágak (zene, tánc, színház, vizuális művészet, médiaművészet) pozitív hatásával a gyermekek és serdülők szociális-érzelmi fejlődésére. A művészeti tevékenységek és a hozzájuk kapcsolódó tevékenységek, mint például a kórus-, zenekari próbák, hangszeres gyakorlás, egy színdarab próbája, egy kép, graffiti elkészítése magában foglalja a szociális-érzelmi komponenseket is. A közösségi élmény, az önkifejezés sajátos formája, a sikerélmény ígérete arra készíti a gyermekeket, hogy reflektáljanak az életükben zajló eseményekkel kapcsolatos érzésekről, beépítve vagy megjelenítve azokat egy művészeti tevékenység során.

A világvárvány miatt a korlátozó intézkedések amellet, hogy a gazdaságot jelentősen lefékeztek, az egyének, családok számára is kihívást jelentettek,¹ világszerte jelentős változásokat okozva az eddig megszokott életmódban. 2020. április 8-ától az UNESCO adatai szerint 188 országban függesztették fel az iskolákat, amely világszerte több mint 1,5 milliárd fiatalt érintett.² Az elmúlt időszak az oktatás történetében teljesen új lapot nyitott. Magyarországon 2020. március 16-tól a világvárvány miatt a 1102/2020. (III. 14.) Korm. határozat alapján az oktatás minden szintjén és színterén a nevelés-oktatás tantermen kívüli, digitális munkarendben került megszervezésre. A valós tér helyett a virtuális tér internetes platformjai váltak az oktatás színterévé.

A digitális oktatásra a szakirodalom használja az elektronikus tanulási környezetet, az IKT az oktatásban vagy az e-learning kifejezést is. Szűts Zoltán³ definíciója szerint a digitális pedagógia folyamatok és munkaformák egysége, amely IKT-eszközökre, adatbázisokra és digitális tartalmakra épül. Annak ellenére, hogy az IKT-eszközök használata egyre inkább teret nyer a köznevelésben, a művészeti képzés adott sajátosságai miatt kevésbé alkalmazkodott a 21. század kihívásaihoz.

Az online művészetoktatás gyakorlatának és hatásának vizsgálatához hozzátartozik, hogy pontosan ismerjük az azt megelőző helyzetet.

(Az általános iskolai tanulók kötelező tanórán kívüli zenei tevékenységének és a művészeti rendezvények fogyasztásának felmérése) A zenei tevékenység széleskörű spektrumot mutat. Egyaránt tartalmazza a zenei nevelésben több éve elkötelezetten részt vevő szóló hangszeres játékot, csoportos zenei tevékenységet, magában foglal az óvodai zenei foglalkozásoktól a professzionális képzésig, a felnőttoktatásig minden korosztályt. A művészeti nevelésben az extrakurrikulumnak még inkább kiemelt szerepe van, a pedagógus feladata nem az ismeret átadása, hanem az alkotás, a tapasztalás élményének megteremtése.⁴ Egy objektív helyzetkép kialakításának érdekében 2018 novemberében a Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézetének támogatásával elindítottunk egy felmérést. A kutatócsoport tagjai arra fókuszáltak, hogy a gyermekeknek a kötelező oktatásban jelenlévő művészeti tárgyak mellett van-e, és ha igen, milyen lehetősége van tanórán kívüli iskolai és iskolán kívüli művészeti tevékenységekre, illetve hogy mennyire élnek ezekkel a lehetőségekkel. A kutatás öt dimenzióban vizsgálta a művészeti rendezvényeken való részvételt és az általános iskolás tanulók kulturális attitűdjére és izlésére ható tényezőket. Az adatok elemzését, a kiértékelést és konklúziót a *Művészeti körkép* című tanulmánykötet tartalmazza.

Jelen tanulmányunknak nem célja a kutatás teljes eredményének a bemutatása, csak az idevonatkozó adatok prezentálására vállalkozunk. Az empirikus elemzés alapját a DEXARTA-adatbázis tanulói mintája képezte (N=2089), amelyet az Észak-Alföld régió három megyéjében (Hajdú-Bihar, Szabolcs-Szatmár-Bereg és Jász-Nagykun-Szolnok) többlépcsős rétegzett valószínűségi mintavételi eljárással kiválasztott 10-10 általános iskola 4. és 6. osztályos tanulói alkottak. A mintavétel településtípus és fenntartó, valamint az alapfokú művészetoktatási intézmények száma szerint is reprezentatív.⁵ A kutatás során kialakított mérőeszköz 26 kérdésből álló online és papíralapú önkitöltős tanulói kérdőív volt.

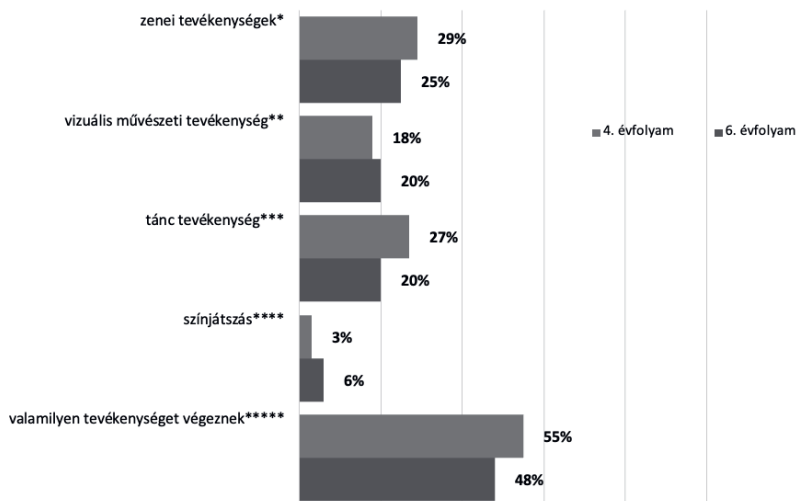
Megvizsgálva a művészeti tevékenységek eloszlását a tanulói adatbázisban megállapíthatjuk, hogy a tanórán kívüli művészeti tevékenységek közül legtöbben zenét tanulnak. Az eredmények szerint a gyermekek kevesebb mint egyharmada (27%) foglalkozik zenével, 23 százalékuk táncol, vizuális művészeti tevékenységgel pedig 19 százalék foglalkozik. A három leggyakoribb művészeti tevékenységet végzők aránya nem mutat nagy szórást, a színjátszással azonban csak a vizsgált tanulók 5 százaléka foglalkozik, ami valószínűleg azt is jelzi, hogy az iskola és a település művészeti kínálatában nem jelenik meg ez a lehetőség (1. táblázat).

	A tevékenységet végzők aránya	Hány éves kora óta? átlag
zenei tevékenységek (legalább egy)	27%	8.2
tánc tevékenység (legalább egy)	23%	7
vizuális művészeti tevékenység (legalább egy)	19%	8
színjátszás	5%	9.4

1. táblázat: A művészeti tevékenységek eloszlása

Forrás: DEXARTA, 2019, tanulói adatbázis⁶

A művészeti tevékenységet végzők évfolyamonkénti arányát feltárva megállapíthatjuk, hogy a 4. osztályosok több mint fele (55%) részt vesz valamilyen tanórán kívüli művészeti foglalkozáson, míg ez a létszám a 6. osztályosoknál valamivel kevesebb, mint a vizsgált tanulók fele (48%). A zenei és tánc tevékenységeket végzőknél az életkor előrehaladtával ez a csökkenés figyelhető meg, míg a vizuális művészettel és a színjátszással elenyésző arányban többen foglalkoznak 6. osztályban, mint az alsóbb évfolyamon (1. ábra).

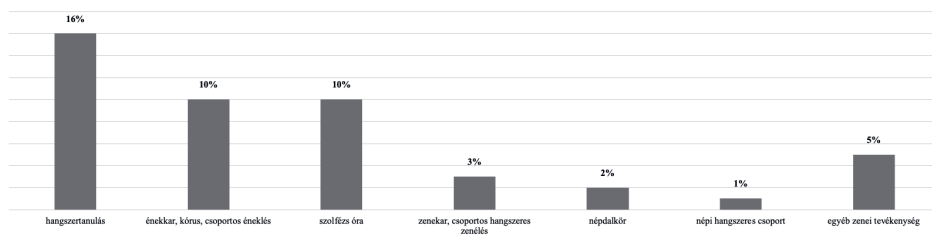

1. ábra: Különböző művészeti tevékenységet végzők évfolyamonkénti aránya

Forrás: DEXARTA, 2019, tanulói adatbázis⁷

(* $Chi^2=5,353$ Sig=0,021; ** $Chi^2=1,043$ Sig=0,307; *** $Chi^2=17,470$ Sig=0,000; **** $Chi^2=9,193$ Sig=0,002; ***** $Chi^2=10,823$ Sig=0,001)

A zenei tevékenységek arányát elemezve láthatjuk, hogy azoknak a tanulóknak, akik zenével foglalkoznak (27%, azaz 549 fő) 16 százalékuk tanul hangszerezen játszani, ez összesen 88 fő, ami a teljes minta 4,3 százaléka. Az eredményekből kitűnik, hogy csak 10 százalékuk (55 fő) jár szolfézsórára, ebből valószínűsíthető, hogy ők azok, akik a korábbi zeneiskolai rendszerben tanulnak, a többiek szakkör szinten tanulhatnak hangszerezen játszani. A zenével foglalkozó gyermekek 10 százaléka (55 fő) énekel kórusban, 3 százalék, azaz 16 fő játszik zenekarban, 11 fő énekel népdalkörben, 5 fő játszik népi hangszeres csoportban (2. ábra).

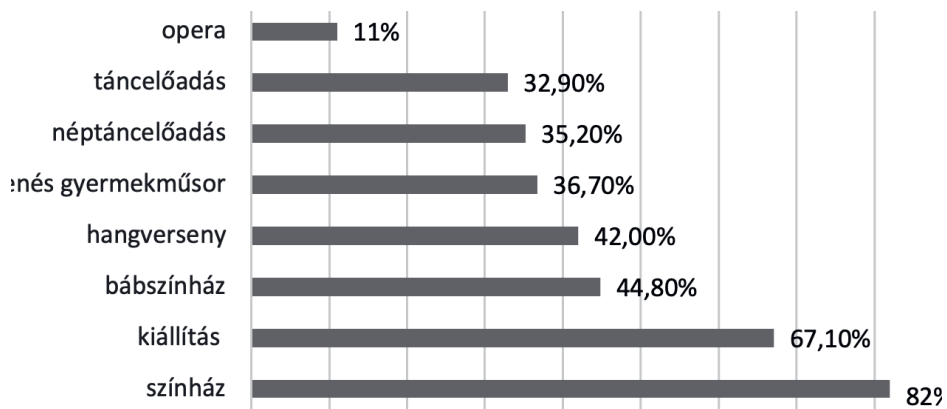

2. ábra: Zenei tevékenységek végzésének gyakorisága

Forrás: DEXARTA, 2019, tanulói adatbázis⁸

A kulturális ízlés kialakulásában a kutatók elsősorban társadalmi összefüggéseket vizsgálnak, megállapítva, hogy az alacsony szocioökonómiai háttér hátrányosan befolyásolja a kulturális attitűd kialakulását.

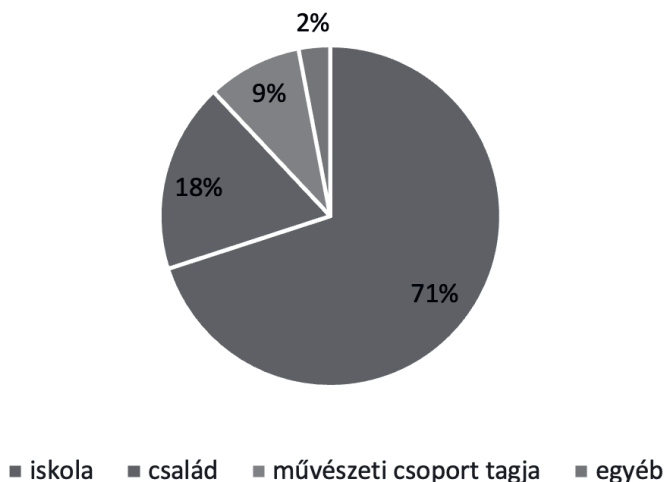
Bourdieu⁹ társadalmi kontextusban vizsgálta a stílus- és ízlésbeli különbségeket. Megállapítása szerint a családból hozott társadalmi tőke és a szocioökonómiai helyzet jelentősen befolyásolja az emberek kultúrához való viszonyát, az ízlésük kialakulását.¹⁰ Az immateriális tőke, a tőkekonverziós transzformáció folyamatában meghatározhatja a társadalmi pozíciót, így a megszerzett tudás, ismeret befolyásolja a társadalmi státuszt¹¹. A zene közösségépítő hatását az is biztosítja, hogy az emberek vonzódnak ahhoz, aki hasonló ízléssel rendelkezik.¹² A kortárs társadalmakban ez kiemelkedő jelentőséggel bír, hiszen különböző csoportokból is alkothatnak közösséget.¹³ A kulturális választás azonban az előzetes élményeknek és tapasztalatoknak az eredménye. Az inkorporált kulturális tőke egyéni megismerés, tanulás eredménye, nem adható tovább. Ezért kap kiemelkedő jelentőséget, hogy van-e lehetősége az egyének megismerni a művészi értékeket. Kutatásunkban arra kerestük a választ, hogy az Észak-Alföld régió vizsgált településein milyen gyakorisággal vesznek részt művészeti rendezvényeken és előző-nei hangversenyen a tanulók, valamint feltérképeztük, hogy élnek-e az operalátogatás lehetőségével (2. táblázat).

2. táblázat: Kulturális szintek látogatottságának százalékos aránya

Forrás: DEXARTA, 2019, tanulói adatbázis¹⁴

A vizsgálat tárgyát képezte, hogy mekkora szerep hárul az iskolára a kulturális tőke gyarapításában. A válaszok alapján láthatjuk, hogy az iskola rendkívül fontos aktor a művészeti események közvetítésében (3. ábra).

3. ábra: Kivel vettek részt a tanulók hangversenyen

Forrás: DEXARTA, 2019, tanulói adatbázis

Megvizsgálva, hogy a többi művészeti rendezvényen kivel voltak a tanulók, megállapíthatjuk, hogy általános iskolás korban a kulturális tőke gazdagításában, az ízlés kialakításában az iskola aktívan közreműködik (3. táblázat).

művészeti rendezvény	iskolával volt
bábszínház	84%
színház	82%
hangverseny	71%
opera	67%
zenés gyermekműsor	67%
népzenei koncert	62%
néptánc	60%
kiállítás	59%
tánc	47%

3. táblázat: Az iskola szerepe a tanulók részvételének a művészeti rendezvényeken

Forrás: DEXARTA, 2019, tanulói adatbázis

Ezek az eredmények azt mutatják, hogy a sikeres művészetközvetítésben rendkívül fontos szerepe van a pedagógusoknak, akik munkájuk mellett a szervezési feladatot is magukra vállalják. A pedagógusok ízlése meghatározó abban is, hogy melyik művészeti rendezvényt részesítik előnyben. A tanulók értő befogadása, a művészeti élmény megélése pedagógiai hatást involvál magába.

(Az online tér megjelenése az alapfokú zenei oktatásban) Az infokommunikációs technológia folyamatos fejlődése a 21. századra az élet minden területét jelentősen befolyásolta. Az IKT-eszközök bevonásának igénye az oktatásba nem új keletű. Az alsó- és középfokú oktatásban több nemzetközi és hazai nagy volumenű informatikai kezdeményezés és technológiai újítás történt, amely során szélessávú internettel és táblagépekkel látták el az osztályokat annak érdekében, hogy támogassák az oktatási és tanulási folyamatot. A digitális eszközök hozzáférhetővé tétele azonban nem hozza magával automatikusan az oktatás digitális átállását, a kortárs technológiák alkalmazása nem egyenlő a hatékonyabb tanulóval és az oktatási kontextust kialakításával. A kísérleti projekteknél résztvevő pedagógusok továbbképzése leginkább technológiai szempontokra épült, a tananyag átdolgozásához nem kaptak segítséget.¹⁵

A mindennapi életben megjelenő mobiltechnológia, a tabletek, a mobiltelefonok a konnektivitás és a kollaboráció új formáját jelentik, amely az oktatás számára is megújulási lehetőséget jelentenek.¹⁶ Az oktatási innováció, a folyamatos szoftverfejlesztés ellenére a zeneoktatás nem változott jelentősen az utóbbi évtizedekben. A digitális technológia más országokban kísérleti jelleggel megtalálható a közoktatás zenei tárgyaiban, de a klasszikus hangszeres oktatás ragaszkodott a tradíciókhoz. Rónaszékiné Keresztes Monika¹⁷ a távoktatás sikerét a magyar zeneoktatás mélyen gyökerező magas minőségében és a kiváló zenepedagógusok művészetpedagógiai alázatában látja. Az eddig bevált módszerek digitális környezetben új perspektívát nyithatnak.¹⁸ A veszélyhelyzetben bevezetett online oktatás felkészületlenül és váratlanul érte a zeneoktatás minden résztvevőjét. A tantermen kívüli digitális oktatás során alkalmazott gyakorlatok nem alkottak egységes digitális pedagógiai rendszert. Az internetes platformoknak, digitális kommunikációs formáknak többségében csupán közvetítő szerepük volt,¹⁹ azonban mégis születtek olyan jógyakorlatok, amelyek a későbbiekben minőségi változásokat eredményezhetnek.

Az online oktatáshoz kapcsolódó legelső kutatások egyike a Zeneiskolák Európai Szövetsége, a European Music School Union²⁰ 2020 áprilisában készített kérdőíves felmérése volt, amely során felmérték, hogy a világjárvány hogyan érintette a tagállamok zeneoktatását. A kutatásban 22 nemzet országos egyesülete képviselte magát. A zenei oktatási intézmények a válság legközvetlenebb hatását minden országban a személyes kontaktórák megszűnésében és a hangversenyek, nyilvános rendezvények elhalasztásában látták. Minden országban távoktatásban folytatták a munkát, az egyéni és elméleti órákat online meg tudták valósítani, de a csoportos zenei órák tanítását csak 11 ország jelezte, hogy tudta folytatni, 9 csak részben, 2 tagállam pedig teljes mértékben felfüggesztette azokat. Arra a kérdésre, hogy véleményük szerint a válság hatással lesz-e a zeneiskolák költségvetésére, 12 tagállam válaszolta azt, hogy szerintük mindenképpen, 9 ország képviselője úgy gondolta, hogy lehetséges, 1 tagállam szövetsége pedig nem tartotta valószínűnek, hogy a koronavírus okozta gazdasági válság a zeneoktatásra is hatással lenne (<https://www.federation-ffea.fr/medias/download/emu-survey-coronavirus.pdf>).

Az egyes válaszok egy-egy országot jellemeznek, ugyanakkor tudjuk, hogy egy-egy országon belül is nagyon eltérő gyakorlat alakult ki.

(Kutatás az online tér megjelenéséről zeneművészeti oktatásban) A Debreceni Egyetem Humán Tudományok Doktori Iskolája Neveléstudományi Doktori Program Zenepedagógiai kutatócsoportja 2020 szeptemberében új kutatást indított az MMA MMKI támogatásával, amelyben az online művészeti oktatás tapasztalatait és hatását, valamint a kultúrafogyasztás új megjelenési formáit vizsgálja. A kutatás célcsoportját a zenei művészeti nevelésben alap-, közép- és felsőfokon részt vevő tanárok, oktatók alkotják, az ének-zene tanárok mellett hangszeres-, magánének-, valamint szolfézs és zeneelmélet tanárok, korrepetitorok, zenekar- és kórusvezetők töltötték ki a kérdőívet.

Az online kérdőív összeállítását két fókuszcsoporthoz interjú előzte meg, amelyen egy-egy kisváros 3-3 zenetanára vett részt. Az interjú után elkészült kérdőívet egy hét alatt 90 zenetanár töltötte ki. Az adatgyűjtés még nem zárult le, így eredményeinket pilot kutatásként egy nagyobb volumenű kutatás részeredményeként értelmezhetjük. A tanulmányban a 48 kérdést tartalmazó saját mérőeszköz nyitott kérdéseit dolgoztuk fel, amely a tanárok távoktatási tapasztalatára irányult. Így felmértük, hogy milyen előnyeit és hátrányait érezte a digitális oktatásnak, hogyan tudta tanulóit motiválni az online térben és van-e olyan módszer vagy eszköz, amit szívesen beépítene a jelenléti oktatásba is.

(Eredmények)

Hátrányok

Az interjúalanyok és a kérdőívet kitöltő zenetanárok negatívumként élték meg a személyes kapcsolat hiányát. Véleményük szerint a családoknak is megterhelő volt a folyamatos laptophasználat, a hátrányos helyzetű tanulóikat nem tudták online elérni, esetleg postán küldtek nekik feladatot, de jellemzően ezek a gyermekek a digitális oktatás időszakában lemorzsolódtak, így a társadalmi-gazdasági szakadék egyre nő a tanulók között. A mobiltechnológia viszonylagosan olcsó hozzáférhetősége és fenntarthatósága²¹ ellenére a szociális hátránykompenzáló hatás nem érvényesült. A kérdésekre adott válaszokból kitűnik, hogy minél fiatalabb a tanuló, annál nehezebb a kapcsolattartás, mivel sok esetben a szülő az, aki segít a gyermekének az eszközök kezelésében, így a szülő motivációja és szabádejeje is jelentősen befolyásolta az óra sikeres megtartását. A zenetanároknak több időt igényelt az órára való felkészülés, ráadásul az adminisztrációs terhek is növekedtek. A személyes kontakt hiánya mellett az internet szakadozása és az értékelhetetlen hangminőség is hozzájárult azon vélemény kialakulásához, hogy a művészeti nevelésben kizárólag online nem tud hatékonyvá válni az oktatás, mert érzetet, mozdulatot, dinamikai árnyalatot, előadói attitűdöt nem lehet így tanítani. A közös zenélés élménye mellett a tan-zsaki hangversenyek hiánya is negatívumként merült fel.

Annak ellenére, hogy csak kevesek tapasztalatában jelent meg, mégis érdemes arra odafigyelni, hogy a szülők egy része leterheltségük mértéke szerint a zeneoktatást elhagyható plusz feladatként értékelték. Ugyanakkor a 10–18 éves diákok jólétével foglalkozó kutatásában²² a felmérés konklúziójaként azt fogalmazták meg, hogy a tanulók nincsenek felkészülve egy ilyen mértékű vészhelyzet lelki terheire, így a mentális egészség és az önszabályozott tanulás fejlesztése érdekében a meglévő tantervek felülvizsgálatát javasolják, amelybe a zenei nevelést és a hangszerjátékot is be kell építeni.

Előnyök

Az online oktatás időszaka igazolta azt a feltételezést, hogy a mobiltechnológia segítségével létrejövő mobil tanulás (m-learning) során könnyebb elérni a tanulókat²³, ráadásul betegség esetén könnyebb pótolni az órát, így csökken a hiányzás mértéke. A megkérdezett zenetanárok többsége egyetértett abban, hogy a gyermekeknek több

idejük volt gyakorolni, habár a közoktatás digitális formája nagyobb terheket rótt rájuk, a különböző extrakurrikuláris foglalkozások helyett mégis több szabadidejük maradt. A gyermekeket a hang- és videófelvétel-készítés önállóságra nevelte, fejlesztette az önszabályozott tanulást,²⁴ ha visszanézték a felvételt, észlelték azokat a hibákat is, amelyek még gyakorlásra szorultak, így fejlődött az önreflexió, önértékelés, önkritika és a koncentráció is. Az időszak pozitívuma, hogy a szülők jobban beleláttak, esetlegesen aktívan bevonódtak a zeneoktatásba (hangszer hangolása, segítség gyakorlás során). A mobilalkalok mellett általánossá vált a különféle interaktív online megoldások használata, mint a digitális kottairó program, videószerkesztő program, hangoló alkalmazások és a digitális metronóm használata. A digitális infrastruktúrával kevésbé felszerelt intézmények hátrányát feloldotta az online oktatás. Ahol eddig nem volt mód a zenehallgatásra, mert a tanteremben nincs hozzá megfelelő eszköz, addig otthon számos forrás állt a gyermekek rendelkezésére.

A zenetanárok számára nehézséget okozott a zeneművek élő bemutatásának helyettesítése, mivel az internetes oldalakon ezeknek a könnyebbnek számító műveknek nem érhető el felvétele, vagy ha esetleg igen, akkor sem minden esetben megfelelő minőségű a megszólaltatás. Így többen saját motivációs hang- és videófelvételeket készítettek, amelyek a későbbiek során is jól használhatók. Mindenképpen ki kell emelni, hogy a közösségi portálokon létrejött online szakmai csoportokban példaértékű összefogás alakult ki, így a kották, jó ötletek mellett az oktatás segítésére az elkészült online tananyagot is megosztották egymással a tanárok. Az internetre feltöltött videók több emberhez eljutnak, így nyilvánosabbá, ismertebbé válhatott egy-egy iskola munkája.

A zenetanárok többsége szükségmegoldásnak tartja az online oktatást, amely maximum az addig megszerzett tudás, képesség szinten tartására alkalmas, a hatékony oktatáshoz azonban nélkülözhetetlen a személyes jelenlét. A kérdőívet kitöltők egyértelműen elismerték, hogy otthonról kényelmesebb tanítani, mert az utazás egyébként sok időt elvesz, ugyanakkor a hátránya, hogy összefolyik a munka és a magánélet.

(A tanulók motiválása) Az érdeklődés fenntartásánál a megkérdezett zenetanárok egyértelműen az egyéni oktatás előnyeit kihasználva az emberi kapcsolatot emelték ki, mivel a gyermekeknek kevés élő kapcsolatuk volt, örültek, hogy a zenetanárral tudtak beszélgetni, akik meghallgatták őket, figyeltek rájuk. Nemcsak szakmai, hanem lelki dolgok megbeszélésével is próbálták segíteni a tanulókat a kialakult helyzetben, a segítőkész hozzáállás mellett a bizalomteljes légkör kialakítása is fontos volt.

Az egyre erőteljesebb tömegkommunikációs hatások mellett a zenetanároknak eddig is változatos feladatokra és kreatív attitűdre volt szüksége, hogy a klasszikus zenei élmény érvényesülni tudjon a tanítás során. Az online oktatás során a megkérdezettek szerint a motiváció fenntartásában a rugalmas óraterv keretei között nagy szerepet játszottak az egyéni, változatos, kreatív, esetleg humoros feladatok és amit nagyon sokan hangsúlyoztak, az interaktív játék beépítése a tanításba. A távoktatás során jelentősen megnövekedett a zenehallgatás szerepe, a tanár javasolt érdekes zenehallgatási anyagokat, amit a következő órán visszacsatolásként közösen elemeztek, értékelték.

Jógyakorlatként említették, hogy a tanulónak azt a darabot kellett több előadóval is meghallgatnia, amit ő is játszott, a zenehallgatás során kialakult véleményt aztán közösen megbeszéltek. Egy-egy ilyen feladat után a tanuló előadása is jelentősen magasabb szintűvé vált. A tanszaki hangversenyek helyett családi házi hangversenyek megtartására ösztönözték a tanítványokat, ugyanakkor az erkélykoncertek vagy az online feltöltött felvételek is színesítették a zeneoktatás rutinját.

A kisebb gyermekeknel a figyelem fenntartása is nehezebb volt, ezért gyors és pörgős feladatokkal, azonnali reakción alapuló gyakorlatokkal kellett lekötöni őket. A netes játékos fejlesztő feladatok, interaktív játékok, digitális tananyagok alkalmazása ennek az időszaknak a pozitív felfedezése.

Minden diák érdeklődése szerint másként reagált erre a helyzetre, így az egyéni oktatásban a személyre szabott képességfejlesztésnek még nagyobb szerep jutott, a tanárok akár könnyebb zeneművek tanításával is törekedtek a sikerélmény nyújtására.

(Hatékony módszer vagy eszköz, ami segítené a jelenléti oktatást) Természetesen több negatív választ is kaptunk erre a kérdésre, volt olyan is, aki a hatékonyság elérését az online oktatás gyors befejezésével azonosította. Kimagaslóan sokan említették a megbízható internethálózat, a jó minőségű technikai eszközök biztosítását, az ingyenes tárhelyet és egy olyan program kidolgozását, ami a valódi hangzást biztosítja, esetleg valós időben, hogy a korrepetíciós órák megtartása mellett kamarázni is lehessen. Az internetes platformok közvetítő szerepét támasztják alá azok a vélemények, miszerint nem igazán csináltak mást, mint mikor személyesen is találkoztak. Tehát a jelenléti oktatás módszertana szerint internetes felületeken folytatták tovább a munkát. A többség azonban komolyan elgondolkodott azon, hogyan lehetne beépíteni a távoktatás során szerzett tapasztalatokat a jelenléti oktatásba. Az online oktatás a művészeti nevelésben nem éri el azt a hatékonyságot, ami elvárható lenne. Ennek ellenére vannak olyan motívumai, amit a későbbiek során a személyes oktatás során is érdemes használni, ilyen például mind a tanulói, mind a tanári felvételnézés, az interaktivitást elősegítő applikációk használata. Az online oktatás kiváló lehetőséget nyújt a hosszabb hiányzás miatt lemaradó tanulók felzárkóztatására, valamint ha a növendék bizonytalan önmagában, az otthoni gyakorlást is segítheti. A megkérdezett zenetanárok közül többen jelezték, hogy az online oktatás időszakában kiépített internetes csatornát a későbbiek során is feltétlenül megtartják, mert mind a tanulóval, mind a szülővel egyszerűbb és gyorsabb a kommunikáció. A digitálisan elérhető, letölthető kotta adatbázis hiánya és az online elérhető zongorakíséretnek mellett a tanárok nagyobb figyelmet fordítanak a hangszervásárlás ösztönzésére, hogy megoldható legyen az otthoni gyakorlás.

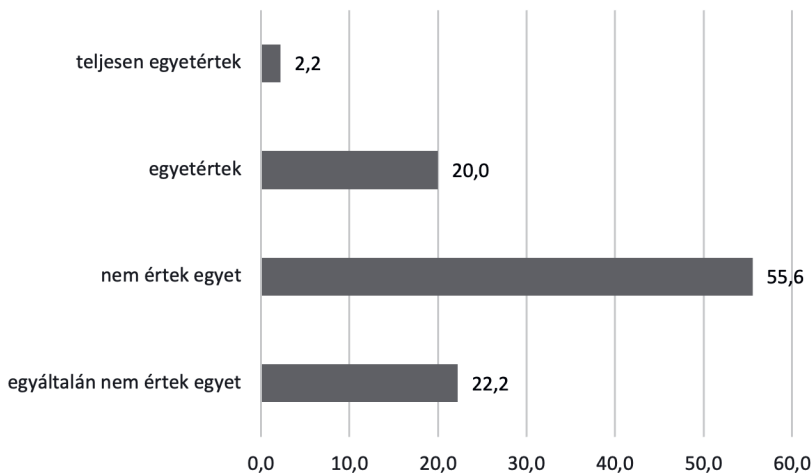
Mint láthatjuk a művészeti nevelésben is felmerült a kombinált oktatás, a blended learning²⁵ lehetőségeinek kihasználása, amely során a digitális és a hagyományos tantermi oktatás módszereit együttesen használják. Fontos szerepet kap a személyes kontaktus, míg az online tér tanulástámogató felületei folyamatos kapcsolatot biztosítása mellett kiegészítik az oktatást.

(Az online tér megjelenése a kultúrafogyasztásban) A hangversenyek kezdetektől fogva társadalmi jelentőséggel bírtak, találkozási pontként a társas tér szervezési formájaként is működtek. A zenei megnyilvánulások, a hangversenyek helyszíne, előadói apparátusa, műsorpolitikája sokat alakult az idők során, azonban ezeket az eseményeket a személyes találkozások színteréként minden időben közösségi térként is tudjuk értelmezni.²⁶ A zenei események tradicionális és elfogadott, de nem kizárólagos helyszíne a hangversenyterem. A kulturális értékközvetítésbe a szokatlan terek bevonásának célja az új célcsoportok megszólítása. A zenei élményt alapjaiban befolyásolja az akusztika, a megszólalás minősége. Az előadói és hallgatói tér megváltoztatása így a zenei élmény kialakulását is befolyásolja.

A kulturális térkép átstrukturálásában a technológiai fejlődés következtében megjelenő tömegkommunikációs eszközök is jelentős szerepet játszottak. Egy 1963-as elemzés szerint a zenehallgatás természetes közegének a rádiót nevezték meg, a televízió szere-

pét pedig az opera közvetítésében határozták meg.²⁷ Az élőzenei hangversenyek élménye azonban a személyes részvételnél kiemelkedőbbnek bizonyult és még a 21. században is meg tudta tartani közönségét. A veszélyhelyzet időszaka a kulturális életet is alapjaiban rengette meg. A klasszikus zenei előadó-művészet aktorai, szólisták, együttesek, zenekarok, énekkarok, társulatok fellépéseiket törölni kényszerültek, a hangversenyek, előadások megvalósítása a hagyományos keretek között lehetetlenné vált. A kultúra iránti igény azonban vészhelyzet alatt is megmaradt. A menedzseri szemlélet szerint akkor élethelyes egy működési modell, ha a mindenkori igényekhez, a piaci és társadalmi viszonyokhoz alakítja.²⁸ Az internet és a digitalizáció lehetőségeit kihasználva több zenekar az online koncert formáját választotta, mások világszerte megnyitották meglévő adatbázisaikat, így több olyan hangverseny, előadás is ingyenesen elérhetővé vált online, ami eddig elérhetetlennek tűnt. Ez a tény felveti a kérdést, hogy vajon amikor a művészet „házhoz jön”, az otthon kényelmében remélhetőleg kiváló hangminőségű technikai eszközök segítségével elérhető, akkor ez milyen kihatással lesz a későbbi élőzenei események megrendezésére.

(Online- versus élőhangversenyek) Felmérésünk célcsoportja a zenetanárok, így a társadalom művészet iránt érdeklődő rétegét alkotják, tehát véleményük nem általánosítható. Mégis úgy gondoljuk, hogy a kultúrafogyasztás szempontjából érdekes lehet annak a csoportnak a véleménye, akik jól ismerik ezt a művészeti közeget. A zenetanároktól megkérdeztük, hogy számukra mennyire nyújtanak kielégítő élményt az online hangversenyek. A kérdőívet kitöltők (N=90) 77,8 százaléka úgy érzi, hogy számára nem nyújt elég élményt az online zenehallgatás (4. ábra).

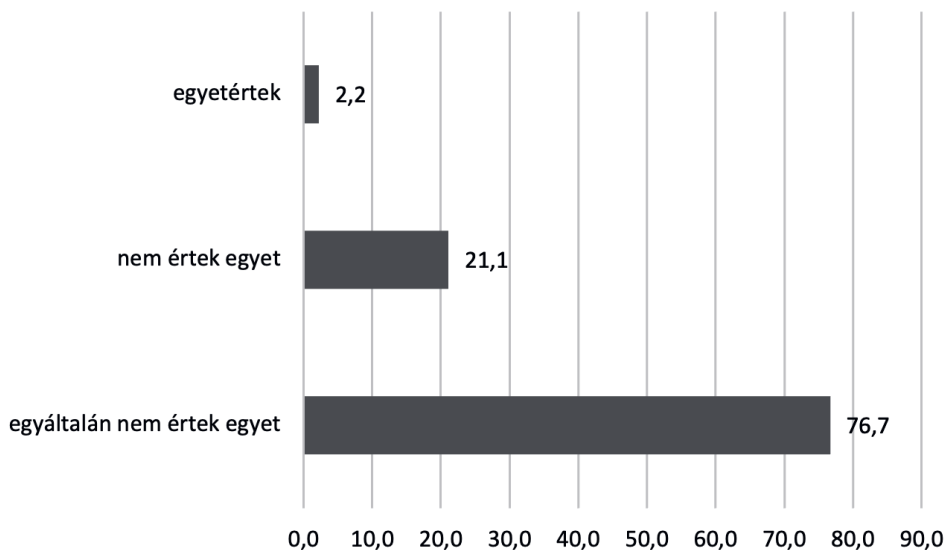

4. ábra: Számomra kielégítő élményt nyújtanak az online megnézett hangversenyek

Az élőzenei hangversenyek különleges élményének feltárására eddig kevesen vállalkoztak. Pad Zoltán²⁹ 2003-ban általános és középiskolások körében készített kutatásában azt vizsgálta, hogy ugyanazok a zeneszámok hangfelvételtől lejártszva és élőzenei

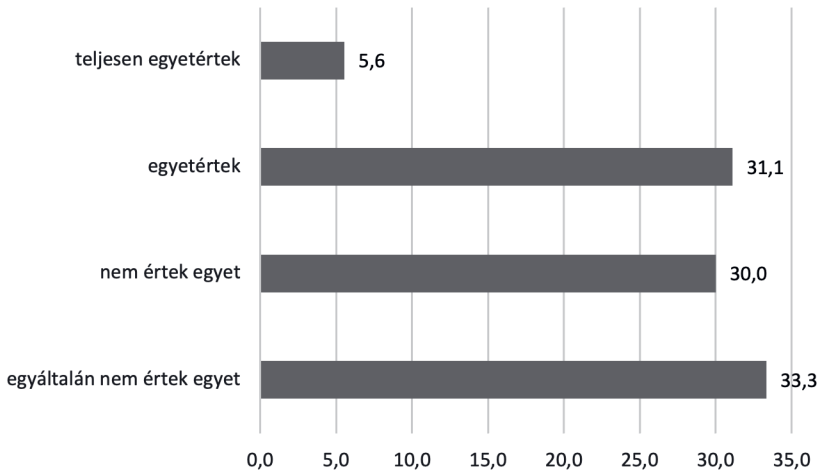
előadásban milyen tetszési indexet váltanak ki a hallgatóság körében. Az elemzés összegzésénél arra a megállapításra jutott, hogy az élőzenei produkciók jóval magasabb pontszámot kaptak a vizsgált személyek körében. Bernhofer³⁰ a 15–18 éves középiskolai diákok körében végzett kutatása során az élőzenei előadás hatását vizsgálta. A diákok meglepve tapasztalták, mennyivel jobban tetszett nekik az élőzenei interpretáció, mint az előtte meghallgatott felvételek.

A zenetanároktól megkérdeztük, hogy véleményük szerint az online hangversenyek helyettesítik-e az élőzenei eseményeket. A vizsgált mintából 2,2 százalék, azaz 2 fő értett vele egyet, hogy az interneten megnézett hangverseny élménye megegyezik a személyes részvételű hasonló eseményekkel (5. ábra).

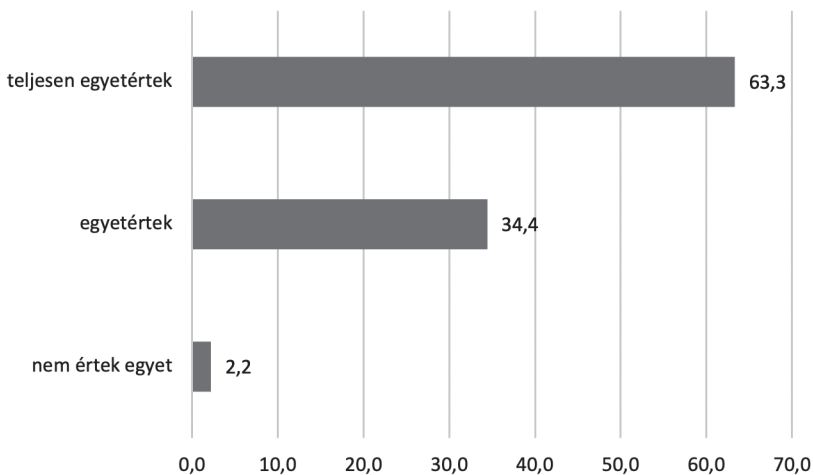
5. ábra: Az online hangversenyek teljes mértékben helyettesítik a személyes részvételű hangversenyeket

Elemzéseink szerint a vizsgált minta 3,3 százaléka ezentúl sem megy hangversenyre, ha lehetősége van azt online is megnézni. A kutatás meglepő eredménye, hogy annak ellenére, hogy professzionális hangversenyek és előadások mellett online közvetített hangversenyek is megjelentek a művészeti kínálati palettán, a kulturális fogyasztás mégsem vált kiemelkedővé, a többség nem nézett meg több hangversenyt, mint amennyin eddig részt vett (6. ábra).

6. ábra: Sokkal több hangversenyt láttam a karantén időszaka alatt, mint amíg személyesen kellett elmenni

Valószínűleg a következő kérdésre adott választ az is motiválta, hogy az élőzenei hangverseny élménye nem reprodukálható, a hallgató élménye egyszeri és megismételhetetlen,³¹ mert két fő kivétellel mindenki várja, hogy végre személyesen is részt vehessen a zenei eseményeken (7. ábra).

7. ábra: Alig vártam, hogy személyesen is elmehessek hangversenyre

(Összegzés) A világjárvány következtében kialakult korlátozásokat kutatók között egyelőre még kevésbé ismert, hogy a gyermekekre és serdülőkre hosszú távon milyen mentális hatást gyakorolt a helyzet.³² Giannini³³ kutatása szerint (N=6771) 10 gyermekből és fiatalból több mint hét lelki egészségét befolyásolta a pandémia, amely stresszt, aggodalmat és szorongást váltott ki. A valós időben megtartott órákon a személyes kommunikáció, a párbeszéd interakció megmaradt, így a tanítvány és a zenepedagógus között eddig kialakult kapcsolat nem változott az online tanítás során. A kérdőívet kitöltő zenetanárok nagy része fontosnak tartotta, hogy a helyzet okozta bizonytalanságot, szorongást, esetleges félelmet, elszigeteltséget az aktív zenélés és a megszokott kapcsolat ápolása, a kommunikáció jól tudta oldani.

Az online oktatás hatékonyságának növeléséhez a megkérdezett tanárok szívesen vennének részt olyan szakmai továbbképzéseken, ahol nemcsak az eszközök és felületek használatát ismernék meg, hanem egy elemeiben kidolgozott módszertani reformot, ahol a digitális anyagok kidolgozása, programok kifejlesztése mellett a kottairó, hangvágó, videovágó programok használatát is megtanulhatnák nem csupán kezdő szinten, valamint segítséget kapnának otthoni stúdiótechnika kiépítéséhez is. Igényként merült fel a kialakult és bevált online tananyagok elérhetővé tétele, amelyhez segédanyagot és útmutatást is igényelnének a digitális kompetenciával kevésbé rendelkező tanárok.

A kínálati, szolgálati szektort erőteljesen érintették a rendelkezések, a koronavírus által okozott válság a gazdaság mellett a kulturális életben is erőteljesen megmutatkozott. A kultúrafogyasztás kizárólag online terekre korlátozódott, így a gyermekeknek, tanulóknak és a diákoknak nem volt lehetősége a számukra megrendezett hangversenyeken, művészeti rendezvényeken részt venni. Tanulmányunk első felében a korábbi kutatásunk eredményeit mutattuk be, amely szerint a tanulók több mint fele még soha nem volt élőzenei rendezvényen. Ez a szám a kialakult helyzet miatt most stagnál, nincs lehetőség élőzenei koncertekkel segíteni a klasszikus zenei kompetencia kialakulását. Amit nem ismerünk, az nem hiányzik és az ismeretlent nagyobb eséllyel utasítjuk el. Ha nem ismerjük az alkotás, az előadás, az éneklés örömét, ha nem válik természetessé a művészetekkel való kapcsolat, nem jön létre a „belenevelődés”, amely nemcsak a művészeti értékek hagyományozódása, hanem többek között szocio-emocionális és mentális hatása miatt is kiemelt fontosságú.

Mi lesz most? Erre nincs egzakt válasz, nincs jó gyakorlat, de legalább meg kell próbálni... Tesszük tovább a dolgunkat azzal a meggyőződéssel, hogy érdemes.

Jelen cikk a Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet által *Most mi lesz? – Művészetelméleti pillanatfelvételek 2020 végén* címmel rendezett konferencia egyik előadásának szerkesztett tanulmánya. A konferenciát 2020. november 3-án tartották az MMA székházában, a Pesti Vigadóban. Vö. <https://www.mma-mmki.hu/rendezvenyek/most-mi-lesz-muveszetelméleti-pillanatfelvetelek-2020-vegen-konferencia/>

IRODALOMJEGYZÉK

- BANDITVILAI Choosri: Enhancing Students' Language Skills through Blended Learning = *The Electronic Journal of e-Learning*, 2016, 14. évf., 3. sz.
- BERNHOFER, Andreas: *Young People Experiencing Classical Concerts = Open Ears – Open Minds. Listening and Understanding Music*. Szerk. KRÄMER, Oliver – MALMBERG, Isolde, Helbling, Innsbruck, 2016, 323–336.
- BÍRÓ István Ferenc – HÖRICH Balázs – SZALAI Tamás: *Általános iskolai tanulók kulturális fogyasztása a társadalmi státusz függvényében. = Művészeti körkép. Kutatás a művészeti nevelés helyzetéről és lehetőségeiről, a tanórai és tanórán kívüli művészeti tevékenységről és rendezvényekről*. Szerk. VÁRADI Judit, Bp., Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet, 2020, 107–126.
- BOURDIEU Pierre: *Distinction: A Sociological Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1984.
- BOURDIEU, Pierre: *Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke = A társadalmi rétegződés komponensei*. Szerk. ANGELUSZ Róbert, Bp., Új Mandátum, 1999, 156–178.
- BROWNEE, Susan – LEVENTHAL, Howard – LEVENTHAL, Elaine A.: Regulation, self-regulation, and construction of the self in the maintenance of physical health = *Handbook of self-regulation*. Szerk. BOEKAERTS, Monique – ZEIDNER, Moshe – PINTRICH, Paul R. Academic Press, 2000, 69–416., <https://doi.org/10.1016/B978-012109890-2/50041-X>
- CZÉKMÁN Balázs: *Mobiltechnológia a tanórán: oktatási tartalmak, oktatást segítő digitális megoldások = Mobil – világ – iskola. Válogatott tanulmányok az I. Mobil eszközök az oktatásban konferenciáról*. Szerk. AKNAI Dóra Orsolya – FEHÉR Péter. Debreceni Egyetemi Kiadó, 2017, 249–254.
- CZÉKMÁN Balázs: *Tablettel támogatott oktatás: Nagyvolumenű nemzetközi és hazai kezdeményezések = Oktatás – Gazdaság – Társadalom*. Szerk. JUHÁSZ Erika – ENDRÓDY Orsolya, Magyar Nevelés- és Oktatókutatók Egyesülete (HERA), 2019, 477–489.
- DIMAGGIO Paul: *Cultural Capital and School Success: The Impact of Status Culture Participation on the Grades of U.S. High School Students = American Sociological Review*, 47. évf., 2. sz., 1982, 189–201.
- DIMAGGIO Paul: *Social structure, institutions, and cultural goods: The case of the U.S. = Social Theory for a Changing Society*. Szerk. BOURDIEU, Pierre – COLEMAN James, Westview Press, 1991.
- EUROPEAN MUSIC SCHOOL UNION, <http://www.musicsschoolunion.eu/wp-content/uploads/2020/05/EMU-Survey-Coronavirus.pdf> (utolsó letöltés dátuma: 2020. 12. 10.)
- GIANNINI, Stefania: *Prioritize health and well-being now and when schools reopen*, 2020, <https://en.unesco.org/news/prioritize-health-and-well-being-now-and-when-schools-reopen> (utolsó letöltés dátuma: 2021. 01. 02.)
- HADAS Miklós: *Pierre Bourdieu-ről = Lettre*, 40. sz., 2001. tavasz, <http://epa.oszk.hu/00000/00012/00024/hadas.html> (utolsó letöltés dátuma: 2021. 01. 05.)
- FEJÉR Balázs (2000): *A parti. Antropológiai sűrű leírás. = Replika*, 2000, 39. sz., 61–74.
- HÉJJA Bella Emerencia – LEHOTKA Ildikó – DRAGONY Gábor: *Klasszikus kulturális szokások és attitűdök = Művészeti körkép. Kutatás a művészeti nevelés helyzetéről és lehetőségeiről, a tanórai és tanórán kívüli művészeti tevékenységről és rendezvényekről*. Szerk. VÁRADI Judit, Budapest. Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet, 2020, 71–90.
- LEE, Joyce: *Mental health effects of school closures during COVID-19. The Lancet Child & Adolescent Health*, 2020, 4. évf., 6. sz., 421., DOI: [https://doi.org/10.1016/S2352-4642\(20\)30109-7](https://doi.org/10.1016/S2352-4642(20)30109-7)
- MASON, Colin M.: *Music in Britain 1951–1962*. London: Longmans, Green & Co, 1963.
- PAD Zoltán: *Az élőzene és gépzene befogadásának hatásvizsgálata = Parlando*, 2003, XLV évf., 5–6. sz.
- RÓNASZÉKINÉ KERESZTESZ Monika: *Kodályi Kincsek az online térben. A rendkívüli digitális távoktatási rendszer tapasztalatai az alapfokú zeneoktatás szereplői körében. (2020. március–június)*, Emberi Erőforrások Minisztériuma, 2020.
- ROY, William G.: *Aesthetic identity, race, and American folk music = Qual. Sociol.* 2002, 25. sz., 459–69.
- ROY, William G. – DOWD, Timothy J.: *What is sociological about music? = Annual Review of Sociology*, 2010, 36, 183–203., <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.012809.102618>
- SIBTE, Hasan – QUDSIA, Kalsoom: *Children and Adolescents' Affect during Lock-down for Covid-19: Case of Pakistan. = Advance*, Preprint, 2021, <https://doi.org/10.31124/advance.12982469.v1>
- SZABÓ Norbert: *A cél szentesíti az (IKT)-eszközt a zeneoktatásban? = Gyermeknevelés*, 2018, 2. sz., 132–138.
- SZEDMÁK Borbála – SZABÓ Zs. Roland: *Szimfonikus zenekari üzletimodell-innovációk, digitalizáció és „immunitás” a koronavírussal szemben = Magyar Tudomány*, 2020, 6. sz., 817–826., DOI: 10.1556/2065.181.2020.6.10
- SZÜTS Zoltán: *A digitális pedagógia elmélete*. Akadémiai Kiadó, 2020, DOI: 10.1556/9789634545859

- TAMIM, Rama M. – BOROKHOVSKI, Eugene – PICKUP, David – BERNARD, Robert M. – SAADI, Lina El: *Tablets for Teaching and Learning. A Systematic Review and Meta-Analysis*. 2015, <http://bit.ly/2xch5fI> (utolsó letöltés: 2021. 12. 20.)
- TÚRÓCZI Imre – MESTER Éva – ZÉMAN Zoltán: *Magyarország versus Covid–19: intézkedések, tapasztalatok, jövőkép = Polgári Szemle*, 16. évf., 1–3. sz., 2020, 78–93., DOI: 10.24307/psz.2020.0706
- UNESCO (2020), Global Education Coalition, <https://en.unesco.org/covid19/educationresponse/globalcoalition> (utolsó letöltés: 2020. 12. 20.)
- VÁRADI Judit: *Közönségnevelés, élmény-koncert-élmény beépítése a köznevelésbe = Tanulmányok a levelező és részismereti tanárképzés tantárgy-pedagógiai tartalmi megújításáért ének-zene, zenepedagógia, rajz- és vizuális kultúra*. Szerk. MATICSÁK Sándor, Debrecen, Debrecen Tanárképzési Központ, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2015, <http://tanarkepzes.unideb.hu/szaktarnet/kiadvanyok/muveszetek.pdf>
- VÁRADI Judit: *Adjunk teret a zenének! = térZENÉter: Zene a társas térben*. Szerk. VAS Bence, Pécs, Pécsi Tudományegyetem Művészeti Kar, 2018, 13–28.
- VÁRADI Judit: *Az élménypedagógia szerepe a művészeti nevelésben = Magyar Művészet*, Bp., MMA Kiadó, 2019, 7. évf., 3. sz., 59–66.
- VÁRADI Judit: *Egy felmérés eredményei a tanulók részvételéről élőzenei hangversenyen és operaelőadáson = Művészeti körkép. Kutatás a művészeti nevelés helyzetéről és lehetőségeiről, a tanórai és tanórán kívüli művészeti tevékenységről és rendezvényekről*. Szerk. VÁRADI Judit, Bp., Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet, 2020, 91–106.
- VÁRADI Judit – HÖRICH Balázs – MÁRKUS Edina: *Az extrakurrikuláris művészeti tevékenységek és rendezvények lehetősége = Művészeti körkép. Kutatás a művészeti nevelés helyzetéről és lehetőségeiről, a tanórai és tanórán kívüli művészeti tevékenységről és rendezvényekről*. Szerk. VÁRADI Judit, Bp., Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet, 2020, 13–18.
- WILHEIM András: *Esszék. Írások zenéről*. Bp., Kortárs Kiadó, 2010.

JEGYZETEK

1 TÚRÓCZI Imre – MESTER Éva – ZÉMAN Zoltán: <i>Magyarország versus Covid–19: intézkedések, tapasztalatok, jövőkép = Polgári Szemle</i>, 16. évf., 1–3. szám, 2020, 78–93. DOI: 10.24307/psz.2020.0706 2 UNESCO (2020). Global Education Coalition, https://en.unesco.org/covid19/educationresponse/globalcoalition 3 SZÜTS Zoltán: <i>A digitális pedagógia elmélete</i>. Akadémiai Kiadó, 2020. DOI: 10.1556/9789634545859 4 VÁRADI Judit: <i>Az élménypedagógia szerepe a művészeti nevelésben = Magyar Művészet</i>, 2019, 7. évf., 3. sz., 59–66. 5 VÁRADI Judit – HÖRICH Balázs – MÁRKUS Edina: <i>Az extrakurrikuláris művészeti tevékenységek és rendezvények lehetősége = Művészeti körkép. Kutatás a művészeti nevelés helyzetéről és lehetőségeiről, a tanórai és tanórán kívüli művészeti tevékenységről és rendezvényekről</i>. Szerk. VÁRADI Judit, Bp., Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet, 2020, 13–18. 6 BÍRÓ István Ferenc – HÖRICH Balázs – SZALAI Tamás: <i>Általános iskolai tanulók kulturális fogyasztása a társadalmi státusz függvényében. = Művészeti körkép. Kutatás a művészeti nevelés helyzetéről és lehetőségeiről, a tanórai és tanórán kívüli művészeti tevékenységről és</i>	<i>rendezvényekről</i>. Szerk. VÁRADI Judit, Bp., Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet, 2020, 115. 7 BÍRÓ: <i>i. m.</i> (2020), 122. 8 BÍRÓ: <i>i. m.</i> (2020), 118. 9 BOURDIEU, Pierre: <i>Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke = A társadalmi rétegződés komponensei</i>. Szerk. ANGELUSZ Róbert, Bp., Új Mandátum, 1999, 156–178. 10 DIMAGGIO Paul: <i>Cultural Capital and School Success: The Impact of Status Culture Participation on the Grades of U.S. High School Students = American Sociological Review</i>, 47. évf., 2. sz., 1982, 189–201. 11 HADAS Miklós: <i>Pierre Bourdieu-ről = Lettre</i>, 40. sz., 2001. tavasz, http://epa.oszk.hu/00000/00012/00024/hadas.html 12 BOURDIEU Pierre: <i>Distinction: A Sociological Critique of the Judgement of Taste</i>. Cambridge, UK: Cambridge Univ. Press, 1984; ROY, William G.: <i>Aesthetic identity, race, and American folk music = Qual. Sociol.</i>, 2002. 25. sz., 459–69. 13 DIMAGGIO Paul: <i>Social structure, institutions, and cultural goods: The case of the U.S. = Social Theory for a Changing Society</i>. Szerk. BOURDIEU, Pierre – COLEMAN James. Westview Press, 1991. ROY, William G., – DOWD, Timothy J.: <i>What is sociological about music? = Annual Review of Sociology</i>, 2010,

- 36, 183–203, <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.012809.102618>
- SIBTE, Hasan – QUDSIA, Kalsoom: *Children and Adolescents' Affect during Lock-down for Covid-19: Case of Pakistan = Advance*, Preprint, 2021, <https://doi.org/10.31124/advance.12982469.v1>
- 14 HÉJJA Bella Emerencia – LEHOTKA Ildikó – DRAGONY Gábor: *Klasszikus kulturális szokások és attitűdök = Művészeti körkép. Kutatás a művészeti nevelés helyzetéről és lehetőségeiről, a tanórai és tanórán kívüli művészeti tevékenységeiről és rendezvényekről*. Szerk. VÁRADI Judit, Bp., Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet, 2020, 88. VÁRADI Judit: *Egy felmérés eredményei a tanulók részvételéről élőzenei hangversenyen és operaelőadáson = Művészeti körkép. Kutatás a művészeti nevelés helyzetéről és lehetőségeiről, a tanórai és tanórán kívüli művészeti tevékenységről és rendezvényekről*. Szerk. VÁRADI Judit, Bp., Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet, 2020, 98.
- 15 TAMIM, Rama M. – BOROKHOVSKI, Eugene – PICKUP, David – BERNARD, Robert M. – SAADI, Lina El: *Tablets for Teaching and Learning. A Systematic Review and Meta-Analysis*, 2015, <http://bit.ly/2xch5fI>
- 16 CZÉKMÁN Balázs: *Tablettel támogatott oktatás: Nagyvolumenű nemzetközi és hazai kezdeményezések = Oktatás – Gazdaság – Társadalom*. Szerk. JUHÁSZ Erika – ENDRŐDY Orsolya, Magyar Nevelés- és Oktatókutatók Egyesülete (HERA), 2019, 477–489.
- 17 RÓNASZÉKINÉ KERESZTES Monika: *Kodályi kincsek az online térben. A rendkívüli digitális távoktatási rendszer tapasztalatai az alapfokú zeneoktatás szereplői körében. (2020. március–június)*, Emberi Erőforrások Minisztériuma, 2020.
- 18 SZABÓ Norbert: *A cél szentesíti az (IKT)-eszközt a zeneoktatásban? = Gyermekevelés*, 2018, 2. sz., 132–138.
- 19 SZÜTS: *i. m.* (2020).
- 20 EUROPIAN MUSIC SCHOOL UNION, <http://www.musicsschoolunion.eu/wp-content/uploads/2020/05/EMU-Survey-Coronavirus.pdf>
- 21 CZÉKMÁN Balázs: *Mobiltechnológia a tanórán: oktatási tartalmak, oktatást segítő digitális megoldások = Mobil – világ – iskola. Válogatott tanulmányok az I. Mobil eszközök az oktatásban konferenciáról*. Szerk. AKNAI Dóra Orsolya – FEHÉR Péter, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2017, 249–254.
- 22 SIBTE: *i. m.* (2021).
- 23 CZÉKMÁN: *i. m.* (2017).
- 24 BROWNLEE, Susan – LEVENTHAL, Howard – LEVENTHAL, Elaine A.: *Regulation, self-regulation, and construction of the self in the maintenance of physical health. = Handbook of self-regulation*. Szerk. BOEKAERTS, Monique – ZEIDNER, Moshe – PINTRICH, Paul R. Academic Press, 2000, 69–416. <https://doi.org/10.1016/B978-012109890-2/50041-X>
- 25 BANDITVILAI, Choosri: *Enhancing Students' Language Skills through Blended Learning = The Electronic Journal of e-Learning*, 2016, 14. évf., 3. sz.
- 26 VÁRADI Judit: *Adjunk teret a zenének! = térZENetér: Zene a társas térben*. Szerk. VAS Bence, Pécs, Pécsi Tudományegyetem Művészeti Kar, 2018, 13–28.
- 27 MASON, Colin M.: *Music in Britain 1951–1962*. London: Longmans, Green & Co, 1963.
- 28 SZEDMÁK Borbála – SZABÓ Zs. Roland: *Szimfonikus zenekari üzletimodell-innovációk, digitalizáció és „immunitás” a koronavírussal szemben. = Magyar Tudomány*, 2020, 6. sz., 817–826. DOI: 10.1556/2065.181.2020.6.10
- 29 PAD Zoltán: *Az élőzene és gépzene befogadásának hatásvizsgálata = Parlando*, 2003, XLV évf. 5–6. szám.
- 30 BERNHOFER, Andreas: *Young People Experiencing Classical Concerts = Open Ears – Open Minds. Listening and Understanding Music*. Szerk. KRÄMER, Oliver – MALMBERG, Isolde, Helbling, Innsbruck, 2016, 323–336.
- 31 WILHEIM András: *Esszék. Írások zenéről*. Bp., Kortárs Kiadó, 2010.
- 32 LEE, Joyce: *Mental health effects of school closures during COVID-19. The Lancet Child & Adolescent Health*, 2020, 4. évf., 6. sz., 421. DOI: [https://doi.org/10.1016/S2352-4642\(20\)30109-7](https://doi.org/10.1016/S2352-4642(20)30109-7)
- 33 GIANNINI, Stefania: *Prioritize health and well-being now and when schools reopen*, 2020, <https://en.unesco.org/news/prioritize-health-and-well-being-now-and-when-schools-reopen>

Utak, irányok a hazai táncéletben Pandémia előtti elmélkedés a magyar táncművészetről

Magának a kortárs művészetnek a definiálása nem könnyű feladat. A kortárs tánc jellemzően a ma már több kontinensről származó táncnyelvek keveredéséből alakul ki, amelynek kezdeteinél még mindig ott van a gyökereit XIV. Lajos udvarában megtalálós és a cári udvarban újra magára találó klasszikus balett kicsiszolt formanyelvében.

A táncművészetben felfedezhető egy olyan nyelvezet, amely kortárs táncként él a köztudatban, ez pedig a professzionális táncnyelvek keveredésével kialakuló, elsősorban fuzionális, koreográfusokként jellemzően egyedi, integratív és innovatív táncnyelvezek összessége. Vagyis a táncnyelv és a teátrumi eszközhasználat – a kultúra más szegmenseihez hasonlóan – globalizált tendenciákat mutat.¹

A táncművészettel kapcsolatban jogosan vetődik fel a kérdés: modern vagy kortárs? Annak ellenére, hogy az egyes modern tánc technikákat ma kész, meghatározott és körülírt táncnyelveként kezeljük, születésüktől fogva önmagukban is változó rendszerek voltak. A modern és kortárs szóhasználat is új színekben tűnik fel napjainkban, mert a „globális világháló” létrehozta a maga mozdulati olvasztótégelyét, egymásba átfolyó formáit. Nem csupán a konvenciókat törli el, hanem teljességgel újat hoz létre, amelyet azonban még nem tudunk elnevezni.² Jogosan vetődhet fel a kérdés, hogy a 21. században kell-e, érdemes-e, helyes-e a két fogalom terminológiai kapcsolódásait elkülönülten használni? Vagy – több amerikai, európai egyetemhez hasonlóan – közelíteni kellene egymáshoz? Ezek a jövőben megfontolandó kérdések.³

(Előzmények) Az európai színpadi balettművészet jellegzetessége más művészeti ágakkal szemben, hogy viszonylag későn kezdett kialakulni. Gyökerei nem régebbre, mint a reneszánsz kori udvari táncokig nyúlnak vissza. Az ekkor elindult fejlődés néhány száz év alatt, elsősorban XIV. Lajos, a romantika polgárságának körében és a kései cári birodalom udvarában vett gyors fejlődési lendületet. A 19. század végére egy technikailag tökéletesen kicsiszolt formanyelv alakult ki. Ezt nevezzük ma klasszikus balettnak.

A klasszikus balett mint kicsiszolt formanyelv a 20. században különféle koreográfusi nyelvezetekben fejlődik tovább, integrálódik.

A legalapvetőbb irányok a teljes balett tagadástól (Isadora Duncan) a neoklasszikán (George Balanchine), a modern irányokon (pl. Martha Graham) át a balett alapjain elinduló, majd teljesen avantgárd műveket alkotó Orosz Balettig (Gyagilev) ívelnek.

(Előzmények hazánkban) A 20. század kezdetéig a magyarországi színpadi tánc története gyakorlatilag a balett története is egyben. Az egységes kulturális fejlődést képviselő olasz, spanyol és francia hagyománnyal szemben Magyarországon sajátos és nehezebb terepre talált a balett. A magyar táncagyományban való integrációja és a néptáncsal való kölcsönhatása kevésbé volt termékeny, mint az említett országok területén.⁴

A magyarországi balett első fénykora a reformkor végére datálható. A romantikus balett vívmányai ekkor jutottak el Magyarországra. A magas színvonalat világhírű primabalerinánk, Aranyváry Emília jelentette. A táncari technikát tekintve a balett műfaja

azonban sokáig nem tudott igazán implementálódni a magyar színházművészeti életbe, a színvonal nem tartott lépést a nyugat-európai balettszínpadokkal. Magyarországra itáliai mesterek révén (Campilli, Mazzantini, Severini, Guerra) jut el a romantikus balett-technika, főként Bécs közvetítésével. Az orosz balett vendégjátékként érkezik el Budapestre a 20. század elején.⁵

A fejlődés egyik fő állomása a Magyar Királyi Operaház megnyitása 1884-ben. A Nemzeti Színházból így a balett átköltözhetett és valódi, elismert helyet kapott a művészeti életben. Ugyanakkor a magyar balett színvonala általában nem érte el a nyugat-európai vagy orosz balettszínpadokét. A legfőbb technikai fejlődés Guerra Miklós idején következett be, aki megalapozta a tánckar technikai tudását.⁶

A 20. században kialakult új modern táncirányzatok közül Magyarországra elsőként Isadora Duncan hatása érkezett el. Az ő modern táncot megalapozó stílusának talaján Magyarországon egy igazi hungarikum bontakozott ki: a Dienes Valéria, Szentpál Olga és Madzsar Alice nevével fémjelezhető mozdulatművészeti iskola. A mozdulatművészeti iskolák előadásai a Duncan-féle szabad tánchoz költői együttműködést, összművészetiiséget és komoly filozófiai háttérrel (Dienes) adtak hozzá. A mozdulatművészet a balettel szemben az antik hellén testideált hirdette és a zene élményének minél mélyebb megértését. Dienes Valéria 1905-ben nőként filozófiai doktorátust szerzett, és a bergsoni filozófia alapjait ültette át tánc- és mozdulatelemző rendszerébe. Az elsősorban mozgáskórusokon alapuló előadásokba Szentpál Olga a magyar néptáncgyűjtés anyagait is beépítette.⁷

Az orosz modernizmust képviselő Gyagilev együttes kétszer vendégszerepelt Magyarországon. Bár művészeti hatásuk sem lebecsülhető, az együttes hatása magánéleti: Márkus Emília lánya, Pulszky Romola feleszeret Nizsinszkijbe és igen gyorsan összeházasodnak. A táncos-koreográfus géniusz évekig él Magyarországon. Hogy Nizsinszkij géniusza mennyiben érte el a magyar tánc és teljes művészeti életet, azt *A kiválasztott – A magyar balett Nizsinszkij-hagyománya* címmel megrendezésre kerülő, 2020. november 26-i konferenciánkon tárgyaltuk.⁸

A két világháború közötti időszakra Magyarországon már olyan művészek születtek, akik hungarikumokat hoznak létre, és még a nyugat-európai táncéletre is komoly hatással vannak. A már említett mozdulatművészeti iskolákhoz hasonló stílusjegyeket is viselő művészet Lábán Rudolfé, aki a táncos tevékenységet nemzetközi hírű elméleti rendszerrel alapozta meg, táncelemző rendszert kialakítva. Lábán a mozdulatművészeti iskoláktól eltérő módon és tőlük függetlenül, Schönberg zeneelméletére alapozva kezdte meg saját rendszertanának kidolgozását. Táncművészeti karrierje végül külföldön vette kezdetét, így eredményei is nagy részben ott kerülnek közlésre.⁹

A színpadi néptáncművészet is ekkor alakul ki, egy hagyomány feltáró és őrző mozgalom, a Gyöngyösbokréta mozgalom kialakulásával. A Gyöngyösbokréta falusi csoportjai egyfajta színpadi, bemutató néptáncstílust alakítottak ki, amelyek értékeiről, jellegzetességeiről elsősorban a néprajz területén folynak diskurzusok. A mozgalom egyértelmű pozitívuma, hogy nagy mennyiségű falusi tánc- és szokásanyagot ismertünk meg általa. A bemutatók nem művészi célokkal születtek, sajátos stílusukról folyó vita elsősorban a néprajzi autentikusság kérdéskörét érinti. Ez még nem a néptánc művészi színpadra alkotása, mégis itt kezd el a falusi táncanyag elsőként alkalmazkodni a színpad törvényeihez.¹⁰

A Gyöngyösbokréta anyagát sajátos expresszionista stílusban az a koreográfus dolgozza fel, aki később világhírű koreográfusként résztvett a *Magyar Csopajáték* című összművészeti produkcióban: Milloss Aurél. A két világháború közötti időszak harmadikként

az ő nevével fémjelezhető. Milloss tanulmányai között szintén ott találjuk a filozófiát, valamint a színháztörténetet. 1942-ben színre vitte *A csodálatos mandarint* sajátos, a többi változattól elütő expresszív stílusban, már nem Magyarországon.¹¹

Eddigre, a két világháború közötti időszakra tehát kialakult a magyar táncművészet. Olyan saját művészeket termelt, akik a teljes táncvilágra hatással voltak, nem csupán koreográfiai, hanem elméleti síkon is.

Milloss 1938-as távozása után az operaházi balett fejlődését Harangozó Gyula koreográfiai és Nádasi Ferenc kiváló és nemzetközi alapokon nyugvó pedagógusi munkássága fémjelzi. Ugyanakkor például *A fából faragott királyfi* színre állításának körülményeiből is tudjuk, hogy az operaházi balettélet színvonala nem volt töretlen, a táncművészet nem mindig képviselte a megfelelő művészeti minőséget.

Érdekes itt megállnunk egy pillanatra: a 19. századi verbunkos stílus nem igazán került integrálásra a magyar táncművészetbe, legalábbis nem meghatározó művészi módon. Ugyanígy a magyar néptánc mellett a művészi színvonalú balettélet sem tudott igazán meghonosodni az Opera színpadán. Ezzel szemben az Operán kívüli irányzatok, koreográfusok (mozdulatművészet, Lábán, Milloss) révén fejlődik magasabb művészi nivóra a hazai táncművészet.

A balett és a néptánc – amely tehát csak részben került integrálásra a színpadi táncművészetbe – inkább egyedi esetekben, inkább a modernnek tekinthető irányzatok égisze alatt fejlődött a 20. század elején és a két világháború között.

E modern irányzatok a második világháborút követően 1948-ban betiltására kerültek. A két nem teljességgel kiforrott táncművészeti ág, a balett és a színpadi néptánc maradhatott csak meg.

A cári orosz balett technikai eredményein kialakult szovjet balett színházi műfaj kötelező politikai érvénnyel került bevezetésre az Operaházban, s ezzel a hazai balettéletbe, a Szovjetunióban kialakult teljes balettképzési rendszerrel együtt.

A szovjet professzionális Mojszejev együttes hatására és a szocialista blokk minden országához hasonlóan a néptáncot egyfajta dekorációként, a vidám szocializmust bemutató színpadi műfajként kezelték. Ennek fő példája Rábai Miklós professzionális színpadi néptánc-produkcióiban lehettek fel.¹²

A két támogatott táncművészeti ág tehát a balett és a néptánc volt, a szovjet irányvonalnak megfelelő formai és stílári jegekkel. A táncművészeti élet középpontja, az Állami Balett Intézet, a Magyar Állami Operaház és a Magyar Állami Népi Együttes lettek. Amellett, hogy a szovjet diktatúra direktíváinak meg kellett felelni, a magyarországinál egy technikailag fejlettebb táncművészeti közeg hatása alá került a magyar táncélet.

A második világháború előtti táncművészeti események nem vesztek el teljesen: Milloss *Csupajátékának* hatása ott él a színpadi néptáncművészetben, Szentpál Olga oktat az ÁBI-ben, és más személyiségek munkája is ott van a táncművészeti életben, még ha nem is színpadi gyakorlat formájában.

Talán ennek is köszönhető, hogy a néptáncművészetben több hungarikum életmű is megjelenik. A magyar koreográfiai iskola munkássága az 1970-es évektől bontakozik ki. E koreográfusok sokszínűen, saját stílusban, oly módon állítják színpadra a magyar folklórányagot, amely egyrészt a színpadi néptáncművészetet bekapcsolja a nyugat-európai sőt amerikai stílusok vérkeringésébe, másfelől kialakít egy olyan színpadi repertoárt, amely Kelet-Közép-Európában egyedülálló folklórányag-feldolgozási stílust képvisel. Emellett együttműködésben dolgozik más táncművészeti ágakkal, amivel hangsúlyozza a táncművészet önálló voltát, vagyis nem rendeli alá egyéb táncművészeti besorolásoknak.

Novák Ferenc (pl. *Csiksomlyói passió, Kőműves Kelemen*), Györgyfalvai Katalin (pl. *Montázs, Bújócska*), Timár Sándor (pl. *Táncszók, Tardonai leánytánc*). Timár repertoárja felfrissítette a MÁNE dekoratív repertoárját. Itt említjük a táncművészetet, amely a 70-es években divattá tette a néptáncot és népzeneét. Az itt kinevelődött fiatalság a teljes népművészeti életre hatást gyakorolt. Kricskovics Antal a déli szláv folklór és a kóló talaján indulva kortárs táncdarabok megalkotásáig jut el.¹³

Visszatérve az Operaház repertoárjának történetére, elmondható, hogy az 50-es években Harangozó Gyula személyisége, majd 1961-től Lőrinc György műsorpolitikája határozta meg az irányokat. Seregi László 1968-ban készíti el a *Spartacus* című balett saját változatát, ezzel megalapozva az Operaház és saját életművét is.

1961 és 1977 között Lőrinc György az operaház balettigazgatójaként gyakorlatilag teljesen kinyitja a repertoárt külföld felé. Eleinte a Szovjetunióból hív meg komoly vendégkoreográfusokat (pl. eredeti Gyagilev-balett betanítására), 1971-től a szocialista tábor legjobb koreográfusait, 73-tól pedig nyugat-európai élvonalbeli koreográfusok balettjeit adják elő az operában: Ashton, Balanchine, van Dantzig, Kylián és van Manen, sőt az amerikai Alvin Ailey művei is színpadra kerülnek már akkor. Igen érdekes, hogy a világszínvonalú darabok mégsem hagytak maradandó nyomot a teljes táncművészeti életben, egy kivétellel.¹⁴

A táncművészeti életben bizonyos fokú decentralizáció zajlott a vidéki balettegyüttesek létrejöttével 1960-tól kezdődően. Ezek közül elsőként a Pécsi Balettet említhetjük, ahol Eck Imre életműve révén szintén egy hungarikumnak tekinthető táncszínpadi stílus alakult ki, ráadásul egy külföldi hatásoktól elzárt környezetben. Eck művei már az 50-es évek végén kiragadták a balettet a szovjet stílus általi behatároltságból. 1960-ban alakul meg a pécsi balett, amelynek repertoárját Eck Imre fémjelzte. A magyar kortárs zeneszerzőkkel való együttműködés mellett (pl. Szokolay: *Az iszonyat balladája*, Petrovics Emil: *Megölt ölelések*) műveit a drámai kifejezőképesség jellemezte (pl. *Mandarin*). Az általa kialakított formanyelv alapja a balett, ebből indul ki, ezt gazdagítják új mozzdulati elemek, a tánckar újfajta variációi. Koreográfiában megjelenik a humor is (pl. *Rossini-nyitány*).¹⁵

Már a 60-as évektől jelen van a Magyar Állami Operaház repertoárjában Seregi munkája, amely az első átütő sikertől, a *Spartacustól* kezdve sajátos narratív darabokban nyilvánul meg. Seregi stílusa az egész estés *Spartacustól* indulva, az Ashton és Cranko hatásokat is viselő baletteken át az amerikai musicalig széles skálát jár be, invenciózus stílusa az Operaház mai repertoárjának is részét képezi.¹⁶

Az Nyugattól többé-kevésbé elzárt táncvilágban a modern tánc, mint táncművészeti ág sokáig nem kapott teret az oktatásban. Jeszenszky Endre iskolája nemzetközi mércével igen egyszerű módon képviselte már a 60-as évek végétől. Jelentősége azonban nagy: a mai jazz- és moderntánc-oktatók jó része innen került ki (Földi Béla, Bakó Gábor, Frenák Pál stb.).¹⁷

Az említett nyugat-európai vendégjátékok, betanítások közül egy koreográfusi stílusnak volt átütő hatása a magyar táncművészeti életre: a 70-es években betanított-bemutatott Maurice Béjart-darabok inspirációja. Elsőpró erejű volt a már 71-ben részletekben megismert 1973-as Béjart-est, ahol a *Sacre* és az *Opus 5* is terítékre került.

Ennek az erőteljes hatásnak a következménye volt a győri balett megalakulása és működése. Ezt a stílust Markó Iván képviselte, akinek példaképe bevallottan Maurice Béjart. Ugyanakkor saját invenció alapuló és a magyar iskola néptánc-koreográfusaival,

például Novák Ferencsel való együttműködések (pl. *Szarvassá változott fiak*) alapuló műveivel szintén hungarikumot hozott létre. *Az igazság pillanata* Lorca írását alkotja színpadra színházművészeti eszközökkel is élve. A *Szarvassá változott fiak* Novák és Markó közös koreográfija a falusi és városi közösségben helyezi a *Cantata Profana* mitologikus történetét.

Többszörös megszakítottsággal, de legkorábban indul el a szegedi balettélet, ahol az újítást Imre Zoltán eleki születésű koreográfus neve fémjelzi. Itt 1993-tól Juronics Tamás magyar néptáncból kiinduló, modern technikákat integráló stílusa alakítja a repertoárt.¹⁸

A *rendszer váltáskor* elinduló változások legjellegzetesebb pontjait említjük, hiszen a kortárs helyzet bemutatásában szót ejtünk az ekkor előtérbe került koreográfusokról. A változás irányai már a rendszer váltást megelőző időszakban körvonalazódtak. A 80-as évektől kezdve polgárjogot nyert a modern tánc oktatása. A most nem tárgyalt és félig a sport hatókörébe tartozó társastánc is visszakerül az oktatásba már a 70-es évektől.

A legátütőbb változás a néptánc színpadi műfaj esetében a MÁNE repertoárjában mutatkozik. A főként Timár-örökségen nevelkedett Mihályi Gábor révén a kortárs tánc éppen az 1950-es¹⁹ állami alapítású együttes tudott a rendszer váltás után a leggyorsabban kortárs elemeket is beilleszteni repertoárjába, ezáltal felfrissítve azt.

A néptánc mint színpadi műfaj már a gyöngyösbokréta, de különösen a Magyar Állami Népi Együttes Rábai-repertoárjának megszületése óta tartalmazott show-elemeket. A Mojszejev-munkásságon alapuló professzionális kategória ezután az amerikai show-biznisz világával átítatva világhírnévre tett szert (Riverdance – Michael Flatley). A show-elemek professzionális alkalmazása és abból narratív színpadi műfaj létrehozása hungarikumként Román Sándor és az Experidance érdeme.²⁰

A rendszer váltás előtt újra erőre kapott a mozdulatművészet a Fenyves Márk képzőművész által vezetett Mégl Mozdulatszínház révén. A három nagyobb város balettegyüttese mellett szinte minden nagyobb (100 ezer lakost meghaladó) magyar vidéki város saját színpadi táncéletet alakít ki, bizonyos már meglévő előzmények talaján. Az operaház balettélete többek között Pártay Lilla koreográfusi repertoárjával frissül fel.

A Jeszenszky-iskola növendékei közül Földi Béla oktatóként, Frenák Pál koreográfusként emelkedik ki. Megjelenik Imre Zoltán hatásait is viselő Bozsik Yvette sajátos táncszínháza. Béjart hatása Markó távozásával lecseng egy időre.

A kortárs táncélet palettája széles, amelyen a kísérleti elemek dominálnak. A tipikusan kortárs színházi helyszín, a Trafó nem egyszer ad helyet koncepciózus kortárs tánc produkcióknak (Frenák Pál, Sidi Larbi Cherkaoui stb.).²¹

A 2020/2021-es évadban a táncművészeti élet megújulására a megoldást a Magyar Állami Operaház repertoárja jelenti. A régi táncdarabokat invenciózusan beépítő és a kortárs balett koreográfusok legjobbjait is felvonultató repertoár lehet a magyar táncélet megújításának motorja: sorra kerülnek Kylián, Ekman, MacGregor darabjai, csakúgy, mint a Magyarországon még nem látott Philip Glass-féle összművészeti produkciók egy igen érdekes darabja. Mindezek egy világszínvonalú repertoár kialakításának irányába mutatnak, amelyhez hozzájárul, hogy az újonnan megnyílt Eiffel Műhelyház kiváló előadóttere kifejezetten táncelőadások megtartására alkalmas.²²

Az eddigi rövid és teljesség igénye nélküli bemutatásból legalább négy hungarikumnak tekinthető táncszínpadi repertoár tűnik ki. Látható tehát, hogy a magyar táncművészet több világszínvonalú ponttal is rendelkezik.

(Táncművészet ma) Mit látunk a hazai táncéletben ma? Rövid áttekintésünkben a vidéki együttesek felől a budapesti együttesek és az Operaház repertoárja felé haladunk. Mára gyakorlatilag minden nagyobb vidéki városban működik valamiféle táncegyüttes, nem számítva a kisebb-nagyobb néptáncegyütteseket, amelyekről e keretek között nincs alkalmunk szót ejteni.

A rendszerváltás után a 1993-as év sok koreográfus és együttes életében jellemző változási pont. Például ekkortól kezd Juronics Tamás koreográfusi személyisége meghatározóvá válni a szegedi balettnél. Juronics a Magyar Táncművészeti Egyetem néptáncszakának elvégzésével Timár Sándor és Györgyfalvy Katalin hatását viszi tovább. A modern tánc technikákkal Imre Zoltán által hívott külföldi vendégtanárok révén és külföldi oktatók révén ismerkedett meg. Ezek az alapok alakított ki egyedi kortárs táncnyelvezetet, amely ma így jellemzi a Szegedi Kortárs Balettet.²³

A pécsi balettegységben Eck Imre távozása után külföldön modern tánc technikákat tanult koreográfusok dolgoztak. 2005-től Vincze Balázs stílusa határozza meg az együttes repertoárját. A koreográfus Markó Ivánnál is táncolt és külföldi oktatóknál tanult modern tánc technikákat. Elsősorban narratív baletteket koreografál, koreográfiáiban a színészi tehetség is megmutatkozik. Ez a társulat gyakran hív meg magyar vendégkoreográfusokat, pl. Bozsik Yvett-tet, Fodor Zoltán-t.²⁴

A győri balett repertoárját 1991-től Kiss János művészeti vezetői személyisége határozta meg. Talán a győri balett volt az, amelyik a rendszerváltás után a legtöbb vendégkoreográfust hívta meg, köztük pl. Robert North-t vagy Christopher Bruce-t. 2015 óta főként a jelenlegi igazgató, Velekei László koreográfiai meghatározóak. Továbbra is megmaradt a jól kiválasztott külföldi és magyar vendégkoreográfusok általi repertoárfrissítés.²⁵

A szűken értelmezett kortárs táncélet a Trafóban és a MU színházban zajló eseményeinek egy része performanszok szárnypróbálgatásaiként értelmezhető. Mindkét helyszínen többször láthatóak inspiráló külföldi produkciók (pl. Sidi Larbi Cherkaoui, Wayne McGregor). A repertoárban megtalálható a még kiforrotlan, de innovatív témaválasztás: a mesterséges intelligencia és táncművészet kapcsolatát vizsgáló szárnypróbálgatások (pl. k2 Színház és Valencia James).²⁶

A társastánc a sporthoz és a táncművészethez is közel áll. A versenyszerű táncművészeti ág formanyelvének színpadi produkciókban való felhasználása elvéve látható, elsősorban balettekben feltűnő idézet formájában. Egyedülálló Dalotti Tibor táncszínháza, amelyben a mű (pl. *A Sakk*) teljességgel a latin táncok formanyelvi bázisára épül.

A néptáncszínpad legjelentősebb repertoárjai között több egyedi koreográfusi stílus található. Az Experidance produkció Román Sándor koreográfussal olyan magas professzionalizmussal összerakott előadásokat hozott létre, amelyek a magyar néptáncot showelemekkel, moderntánc- és divattánc elemekkel keverve egészen sajátos narratív előadásokat hozott létre. Sajnálatos, hogy ma már ebben a formában az Experidance nem létezik.²⁷

A Honvéd Együttesben a tradíció áll középpontban, illetve Zsuráfszky Zoltán személye, aki Kricskovics Antallal és Novák Ferencsel való közös munkái révén erősen kapcsolódik a magyar koreográfusi iskolához, és színházi összművészeti produkciók táncrendezője is (pl. Csíksomlyói passió, Körhinta művészi együttműködésben Vidnyánszky Attilával).²⁸

A néptánc területéről a Magyar Állami Népi Együttest említjük. Az együttes jelenlegi repertoárját Mihályi Gábor személye határozza meg, aki Timár Sándor hagyományát is továbbviszi. Mihályi ugyanakkor kifejlesztett egy lassanként hungarikummá érlelődő táncszínházat. Ebben néha a világzenei elemek ötvöződnek magyar és balkáni néptáncelemekkel. Másrok kifejezetten kortárs tánc jellegű műveket alkot (pl. *Bartók-trilógia* II. rész: *Labirintus*). Mihályi így nem maradt meg a csak „autentikus” néptáncnál, sőt a MÁNE volt szinte az első, amelyik a rendszerváltáskor felfrissítette repertoárját, és a kortárs táncművek irányába is el tudott mozdulni.²⁹

Meg kell még említenünk a teljesség igénye nélkül néhány kortárs koreográfust, akik saját stílusban alkotnak már kiforrott vagy még kevésbé kiforrott művészi koncepciókkal. Bozsik Yvette olyan útról indul, ami gyakori igazán nagy táncművészeti reformátoroknál: másik művészeti ág inspirálja: a balettintézetben végzett táncosnő igazi karrierje a Természetes Vészek Kollektívával indul. Ezenkívül egyértelmű inspirációként Imre Zoltán is jelen van. Bozsik repertoárja sokszínű. Stílusa egyedi, köztük a valódi japán kortárs táncnyelvezetet a butoh-t is integrálja. Dolgozik magyar zeneszerzők műveire. Újabban egészen jelentős számú művet koreografál gyermekek számára. Ezek a gyermek-táncirodalom példái lehetnek, a Győri Balett vagy Földi Béla Budapest Táncszínházának darabjaival együtt.³⁰

Megemlítendő még Frenák Pál stílusa. A Jeszenszky Endrénél és Párizsban tanult koreográfus szintén egyedi nyelvezetet alakított ki, amely a tudattalan tartalmakra is reflektáló, kortárs, magas technikai képzettségű táncosokra írt táncnyelv. Frenák a mozgássérültek gyógyítására külön táncnyelvet fejlesztett ki.³¹

Feledi János, fiatal koreográfus elsősorban muzikalitásával tűnik ki. Mostanában Bartók és Philip Glass zenére dolgozó alkotó útkeresésében nyugat-európai alkotók táncnyelvi inspirációja fedezhető fel.³²

Pozitívumként említhető, hogy nagy számú együttműködéssel a nemzetközi vérkeringésbe is bekapcsolódik a hazai táncrepertoár. Ez természetesen együtt jár magával az általános nemzetköziesedéssel. A tánc művészetének sajátossága folytán jelentős koreográfusoknál megfigyelhető, hogy a táncosok etnikai diverzitása kifejezetten célként van jelen, például Béjartnál, Bauschnál vagy Kricskovics Antalnál, aki ezt „ajándékba kapta” a Fáklya Együttes tagjaival.³³

Bár a határon túli magyar vonatkozások nem képezik előadásom témáját, két szubjektíven válogatott pontot említek meg: az egyik a határon túli magyar népművészeti vonatkozású táncélet egy példája, másik pedig Bécs mint a pezsgő táncélet egyik fontos helyszíne.

A határon túli táncélet kiemelkedő szereplője Héglí Dusán és az Ady-t idéző együttes: az Ifjú Szívek. A magyar tánc kultúrát magas szinten és valódi bartóki módon bemutató együttes, a magyar néptánc alapjain olyan kortárs táncszínházat is kialakított, amely egyedi táncnyelvezetével már hungarikumnak tekinthető.³⁴

A bécsi táncélet – az iskolai képzéstől és modern tánc kurzusoktól kezdve a színpadi repertoárokig – sok szállal kapcsolódik a budapestihez. A pandémiát megelőző időkben nem tudunk úgy balettelőadásra menni az operába vagy más helyszínre, ahol ne találkoznánk nagy számban magyar táncosokkal és koreográfusokkal.³⁵

Utolsóként említjük a jelen magyar színpadi táncrepertoár szempontjából ma legjelentősebb helyszínt, a Magyar Állami Operaházat. A 2020/2021-es évadra a repertoár oly módon frissült fel, hogy felveszi a versenyt a legmagasabb színvonalú operaházakéval. Az utóbbi években megtaláljuk itt a régi baletteket (pl. *Rosszul őrzött lány* vagy a *Seregi balettek*), régi együttműködések által már ismert jelentős koreográfusok műveit

(pl. *Van Dantzig, Kylián*), régi felújított darabot (pl. *Laurencia*), új narratív baletet (pl. *A vágy villamosa*), a klasszikus balett lehetőségeit maximumig fejlesztő kortárs koreográfus művét (Forsythe: *A tökéletesség szédítő ereje*), a legkiválóbb kortárs tánc alkotók műveit: Kylián-, van Manen- és MacGregor-darabot, a baletet és a humort, a stand up comedy műfaját egyesítő darabot (*Itthon maradok*), valamint gyermekműsort, akár gyermekekkel (pl. *KisHattyúk tava*). Komoly ösztönzési együttműködés is jellemezi a repertoárt (*Ments meg Uram!*). Kifejezetten kortárs igényeknek megfelelő válogatás esteket is találunk benne. Ezek a cikk alapját képező konferencia előadás évadában (2019/2020) gasztronómiai fantáziákkal a legmagasabb színvonalú koreográfusok darabjaiból adnak ízelítőt (pl. *Crème brûlée est*), és előfordul populáris zenekarral való együttműködés is (pl. *Joyful*). Az operaházi repertoárban megtörtént az is, ami a magyarországi balettéletben újdonságként üdvözölhető: Alexander Ekman *Episode 31* című darabja betanításával oly módon tudta felszabadítani a táncosokat, hogy azok teljesen át tudták adni magukat a táncnak és a zeneiségnek úgy, hogy ez a közönség számára is nyilvánvalóvá vált. Szinte előzmény nélküli a magyar táncéletben Philip Glass ösztönzési jellegű operáinak színpadra állítása. Bár 2019-ben láthattuk az *Akhnaten* MET-beli bemutatójának közvetítését, Glass *Les Enfants Terribles* (*Veszedelemes éden*-ként fordítva) című zenei-táncos ösztönzési produkciója gyakorlatilag új az Operaház színpadán. Philip Glass és Steve Reich zenéje általánosan viszonylag ritkán kerül előadásra Magyarországon, Reich műveit jellemzően az Amadinda együttes interpretálja.³⁶

Általánosan elmondható, hogy az Operaház idei műsorpolitikája a magyar táncszínpadi repertoárt teljesen felfrissítette a legmagasabb nemzetközi színvonalú balettrepertoár implementálásával és hungarikumként értelmezhető elemekkel.

(*A sajátosan magyar táncművészet kialakítása*) Még e rövid és nem teljességre törekvő áttekintésből is kitűnik, hogy a magyar táncművészet két parallel, egymást feltételező folyamattal haladt a művészeti integráció útján: külföldi hatásokkal és sajátos egyedi koreográfusi tehetségen alapuló hungarikumok létrejöttével.

A külföldi hatások magas színvonalon ma elsősorban az Operaház repertoárjában mutatkoznak meg. Emellett jelen táncéletünkben több kialakult vagy kialakulóban levő egyedi hungarikum-szerű koreográfusi életpálya vagy repertoár fedezhető fel.

Kaán Zsuzsa szerint a nyugat-európai balettszínpadokhoz képest Magyarország fordított módszert követett a 19. században: itt nem a balett akadémikus rendszerébe igyekeznek beépíteni a néptáncot, ezáltal magyaros karaktertáncot létrehozni, hanem a magyar néptáncból csiszolódo verbunk figuráiból igyekeznek olyan mozdulatkészletet alkotni, amelyben egyes látványos balettelemek megférnek a magyar tánc külsődleges díszítő tulajdonságaiként. Mindezzel a sajtó és a táncosok is egyetértettek. Vahot Imre így ír (idézi Kaán): „idővel lesznek genális magyar táncművészeink, kik nemzeti táncunk szellemét felfogván, ennek magasabb irányában kifejlesztését eszközölnék – birand a színpadi táncművészet magyar iskoláival is, hisz külföldön már most is el van ismerve, miként nemzeti táncunk is a magasabb pantomimika körbe tartozik”.

Figyelemre méltó, hogy a hungarikum-életművek kialakulásának egy egyedi csoportját adja a magyar néptáncon alapuló repertoár. Tehát már a verbunkos óta megvan az igény a magyar tánc sajátosságaink magas szintű színpadi produkciókban való integrálására. A vágyott integráció a verbunkos esetében részleges volt, sőt igazán nem történt meg a balettszínpadokon. Haraszti szerint – akivel egyet is értenünk ebben – a *Körmagyar*, vagyis az első magyar szabályozott társastánc is idegen táncmateria volt,

némi bokázó magyarsággal. Milloss Aurél magas szinten, de inkább expresszionista táncnyelvbe eliminálva alkotta színpadra, a szovjet minta a dekoratív és show-elemeket hangsúlyozta. A magyar iskola a legsikeresebb: Novák színpadi narratívába illeszti, Györgyfalvai minimalista módon dolgozza fel, Kricskovics több etnikum táncából kortárs produciókat alkot, Timár lehántja a szovjet dekoratív funkciókat és költészettel párosítja a néptáncot, Mihályi mitológiai szimbólumok kifejezésre teszi alkalmassá, Román show-elemekkel vegyített narratív nyelvezetet hoz létre, Héglí pedig új kontextusba állítva a néptánc formanyelvet kortárs néptánc színházat alkot.³⁷

A konkrét néptáncot alapnak nem tekintő irányzatok általában nyugat-európai vagy amerikai hatások talaján alakítottak ki, egyedi, hungarikumnak tekinthető életművet. A mozdulatművészeti iskolák koreográfusai és Lábán Rudolf addig szinte elképzelhetetlenül magas elméleti megalapozást adnak a táncművészet gyakorlatának. Emellett ösztönző együttműködésekben, mozdulatkórusokon és saját – modern táncon alapuló – produciókat hoznak létre. Milloss Aurél a német expresszionista táncművészetet integrálja saját egyedien expresszionista kifejező táncába. Markó Iván a béjart-i igényességen alapuló ösztönző alkotásokból alakít ki hungarikumnak tekinthető repertoárt.

(Mi lesz most? Vagyis hogyan tovább, táncművészet?) A szép múlttal, napjainkban kiváló intézményi infrastruktúrával, emellett számos kihívással rendelkező magyarországi táncművészet fejlődési vonalai az oktatás, az együttműködés és muzikalitás kulcsszavai köré építhetők fel.³⁸

A tánc európai történetéből kiviláglik, hogy az önálló művészetté válás kérdései problematikusak e művészeti ág esetében. E kérdéskör az absztrakt írott típus hiánya és az esztétörténeti kutatásokban való alulreprezentáltság köré csoportosul.³⁹

A táncművészeti produciók, egyéni művészi repertoárok kialakulása annak következménye lehet, hogy hogyan értelmezzük a tradíciót, mit tekintünk tradíciónak a táncban, és hogyan implementáljuk azt a kortárs művészeti alkotásokba.

Ebből következően: három – remélhetően inspirációt adó – kérdéssel zárnam írássomat, amelyek arra irányulnak, hogy hogyan kreálhatunk új repertoárokat, hogyan teremthető meg a kétszáz éve vágyott sajátosan magyar táncművészet.

- Mi a tradíció, mit nevezhetünk ma tradíciónak? Nem csupán a néptánc közeget, hiszen az mára egy sajátos kortárs kulturális színpadi és szociális közeget jelent.
- Hogyan integrálható a tradíció kortárs művészeti alkotásokba?
- Hogyan segíthetjük elő olyan alkotók kibontakozását, akik tehetségük, invenciójuk, együttműködések révén kortárs tánc-hungarikumokat hoznak létre?

A cikk a Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet által *Most mi lesz? – Művészetelméleti pillanatfelvételek 2020 végén* címmel rendezett konferencia egyik előadásának szerkesztett tanulmánya. A konferenciát 2020. november 3-án tartották az MMA székházában, a Pesti Vigadóban. Vö. <https://www.mma-mmki.hu/rendezvenyek/most-mi-lesz-muveszetelméleti-pillanatfelvetelek-2020-vegen-konferencia/>

IRODALOMJEGYZÉK

- BÁNKUTI András: *Győri Balett*. Győr, Győri Balett, 1999.
- BŐCS Annamária: *Dalotti Tibor: „Saját életet adni a bábuknak” = Fidelio*, 2013.
- BOLVÁRI-TAKÁCS, Gábor: *A táncos képzés hazai intézményrendszerének alakulása a 19. század végétől a 20. század közepéig*, 2013, http://real.mtak.hu/21372/1/Tancos_kepzes_intezmenyrendszere_u_190940.220693.pdf
- BÓLYA Anna Mária (szerk.): *Tánc és módszer – Táncművészeti kutatások*. Bp., Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet, 2021.
- BÓLYA Anna Mária: *A Csupajáték ürügyén – tradicionális táncanyag a táncszínpadon* = BÓLYA Anna Mária – WINDHAGER Ákos (szerk.): *Magyar Csupajáték*. Bp., Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet, 2021.
- BÓLYA Anna Mária: *A járvány közepén is merészen új a magyar balett = Országút*, 2020.
- BÓLYA Anna Mária: *Fricska – Néptánc, show és testhangszer = Országút*, 2020. július 5.
- BÓLYA Anna Mária: *Bor, Bartók, Barbaro = Országút*, 2020.
- BURT, Ramsay: *The Specter of Interdisciplinarity = Dance Research Journal*, 2009.
- COHEN, Selma Jeanne (szerk.): *The modern dance: seven statements of belief*. Middletown, Wesleyan University Press, 1969.
- DALLOS Attila: *A Pécsi Balett története*. Bp., Zeneműkiadó Vállalat, 1969.
- DAVIES, Eden: *Beyond dance: Laban's legacy of movement analysis*. London, Routledge, 2007.
- DEMCSÁK Katalin: *A Szegedi Kortárs Balett története*. Bp., Factory Creative Studio, 2009.
- DIENES Gedeon – FUCHS Livia (szerk.): *A színpadi tánc története Magyarországon*. Bp., Múzsák Közművelődési Kiadó, 1989.
- DIENES Gedeon: *A mozdulatművészet története*. Bp., Orkesztika Alapítvány, 2001.
- FARKAS Attila: *A tánc filozófiája = Az idő küszöbén – Balett történeti műhelykonferencia tanulmánykötete*. Bp., Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet, 2020.
- FUCHS Livia: *Száz év tánc. Bevezetés a táncművészet XX. századi történetébe*. Bp., L'Harmattan, 2007.
- GOMBOS András: *Hagyományörző mozgalom és együttesek Magyarországon*. Bp., Muharay Elemér Népművészeti Szövetség, 2006.
- HARASZTI Emil: *A tánc története*. Bp., Magyar Szemle Társaság, 1937.
- HEGEDŰS Sándor: *Mihályi Gábor koreografikus világa – avagy a MÁNE elmúlt 15 évének művészi teljesítménye filozofikus perspektívában*.
- JAKABNÉ ZORÁNDI Mária: *A Magyar Iskola – DLA Disszertáció*. Bp., Színház- és Filmművészeti Egyetem, 2009.
- KAÁN Zsuzsa: *Színpadi tánc az Operaház megnyitásáig* = DIENES Gedeon – FUCHS Livia (szerk.): *A színpadi tánc története Magyarországon*. Bp., Múzsák Közművelődési Kiadó, 1989, 9–44.
- KOVÁCS Péter: *Táncnyelvi interakciók humán-nemhumán kapcsolatra épülő táncművekben* = BÓLYA Anna Mária (szerk.): *Tradicció és teátrum – Néptánc színpadi kontextusban*. Bp., Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet, 2022.
- KÖVÁGÓ Zsuzsa: *Romantikus balett Magyarországon – Európai hatások* = BÓLYA Anna Mária (szerk.): *Auróra – A magyarországi balett születése – Campilli Frigyes 40 éve Magyarországon. Az első magyar primabalerina és koreográfusnő – Aranyváy Emília*. Bp., Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet, 2020.
- LARRAINE, Nicholas – MORRIS, Geraldine: *Rethinking Dance History*. Routledge, London, 2004.
- LOOSELEAF, Victoria: *Modern vs. Contemporary = Dance Magazine*, 2012, https://www.dancemagazine.com/modern_vs_contemporary-2306900829.html (utolsó letöltés: 2018. 04. 19.)
- MOLNÁR Márta: *Maurice Bejart rendezői (tánc)színháza = SYMBOLON*, 14. évf., 24. sz.
- PÁVAI, István: *Bartók, Kodály és Lajtha folklorizmus szemlélete = Erdélyi Digitális Adattár*, <https://eda.emer.ro>, 2013.
- PÉTER Márta: *Frenak – Frenák Pál & Compagnie Pal Frenak*. Bp., Kortárs Táncért Alapítvány, 2009.
- PÉTER Petra: *A nyolcvanas évek öröksége a mai magyarországi kortárs tánc színpadán = Tánc tudomány Közlemények*, 2019.
- PÓNYAI Györgyi: *Balettművészet az Operaházban az 1900-as évek elején (Nicola Guerra alkotói munkássága 1902–1915)* = BÓLYA Anna Mária (szerk.): *Auróra – A magyarországi balett születése – Magyarországi balettművészet Nicola Guerra alkotói munkásságának idején*. Bp., Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet, 2021.
- VEROLI, Patrizia: *Miloss: un maestro della coreografia tra espressionismo e classicità; con uno scritto di Roman Vlad*. Lucca, Libreria italiana musicale, 1996.

WINDHAGER Ákos: *A többszörös kezdet – A magyar balett megszakított hagyománya* = BÓLYA Anna Mária (szerk.): *Auróra – A magyarországi balett születése – Campilli Frigyes 40 éve Magyarországon. Az első magyar primabalerina és koreográfusnő – Aranyváy Emília*. Bp., Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet, 2020, 71–86.

JEGYZETEK

- 1 BURT, Ramsay: *The Specter of Interdisciplinarity* = *Dance Research Journal*, 2009, 1–17, 103–110.; LOOSELEAF, Victoria: *Modern vs. Contemporary* = *Dance Magazine*, 2012. https://www.dancemagazine.com/modern_vs_contemporary-2306900829.html (utolsó letöltés: 2018. 04. 19.)
- 2 COHEN, Selma Jeanne (szerk.): *The modern dance: seven statements of belief*. Middletown, Wesleyan University Press, 1969, 3–16.; LOOSELEAF: i. m. (2012).
- 3 LARRAINE, Nicholas – MORRIS, Geraldine: *Rethinking Dance History*. Routledge, London, 2004; LOOSELEAF: i. m. (2012). University of Lodz, *Contemporary Dance with Methodology*: https://dziekanat.uni.lodz.pl/en/courses/view/prz_kod=0700-BD0563 (utolsó letöltés: 2018. 04. 19.). Bólya, Anna Mária – Windhager, Károly Ákos (szerk.): *Tánc és módszer: Táncművészeti kutatások*. Bp., MMKI (2021).
- 4 DIENES Gedeon – FUCHS Livia (szerk.): *A színpadi tánc története Magyarországon*. Bp., Múzsák Közművelődési Kiadó, 1989.
- 5 KÖVÁGÓ Zsuzsa: *Romantikus balett Magyarországon – Európai hatások* = BÓLYA Anna Mária (szerk.): *Auróra – A magyarországi balett születése – Campilli Frigyes 40 éve Magyarországon. Az első magyar primabalerina és koreográfusnő – Aranyváy Emília*. Bp., Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet, 2020, 29–45.
- 6 PONYAI Györgyi: *Balettművészet az Operaházban az 1900-as évek elején (Nicola Guerra alkotói munkássága 1902–1915)* = BÓLYA Anna Mária (szerk.): *Auróra – A magyarországi balett születése – Magyarországi balettművészet Nicola Guerra alkotói munkásságának idején*. Bp., Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet, 2021, 4–65.
- 7 DIENES Gedeon: *A mozdulatművészet története*. Bp., Orkesztika Alapítvány, 2001.
- 8 *A kiválasztott – A magyar balett Nizsinszkij-hagyománya*. Konferencia. Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet, 2020. november 26., Pesti Vigadó. Megtekinthető: <https://youtu.be/g7-14PChcQ>
- 9 DAVIES, Eden: *Beyond dance: Laban's legacy of movement analysis*. London, Routledge, 2007.
- 10 PÁVAI, István: Bartók, Kodály és Lajtha folklorizmus szemlélete = *Erdélyi Digitális Adattár*, <https://eda.eme.ro>, 2013.
- 11 VEROLI, Patrizia: *Miloss: un maestro della coreografia tra espressionismo e classicità; con uno scritto di Roman Vlad*. Lucca, Libreria italiana musicale, 1996.
- 12 BÓLYA Anna Mária: *Fricska – Néptánc, show és testhangszer* = *Országút*, 2020. július 5.; BÓLYA Anna Mária: *A Csupajáték ürügyén – tradicionális táncanyag a táncszínpadon* = BÓLYA Anna Mária – WINDHAGER Ákos (szerk.): *Magyar Csupajáték*. Bp., Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet, 2021, 111–138.
- 13 JAKABNÉ ZORÁNDI Mária: *A Magyar Iskola – DLA Disszertáció*. Bp., Színház- és Filmművészeti Egyetem, 2009.
- 14 DIENES–FUCHS: i. m. (1989).
- 15 DALLOS Attila: *A Pécsi Balett története*. Bp., Zeneműkiadó Vállalat, 1969.
- 16 DIENES–FUCHS: i. m. (1989).
- 17 Uo.; PÉTER Petra: *A nyolcvanas évek öröksége a mai magyarországi kortárs tánc szcézában = Táncudományi Közlemények*, 2019.
- 18 DIENES–FUCHS: i. m. (1989); MOLNÁR Márta: *Maurice Bejart rendezői (tánc)színháza* = *SYMBOLON*, 14. évf., 24. sz.; BÁNKUTI András: *Győri Balett*. Győr, Győri Balett, 1999.
- 19 Hivatalos megalakulás 1951-ben. BOLVÁRI-TAKÁCS, Gábor: *A táncos képzés hazai intézményrendszerének alakulása a 19. század végétől a 20. század közepéig*, 2013, http://real.mtak.hu/21372/1/Tancos_kepzes_intezmenyrendszere_u_190940.220693.pdf
- 20 BÓLYA: i. m. (2021), 111–138.; GOMBOS András: *Hagyományörző mozgalom és együttesek Magyarországon*. Bp., Muharay Elemér Népművészeti Szövetség, 2006.
- 21 DIENES: i. m. (2001); DIENES–FUCHS: i. m. (1989); PÉTER: i. m. (2019).
- 22 BÓLYA Anna Mária: *A járvány közepén is merészen új a magyar balett* = *Országút*, 2020.
- 23 DEMCSÁK Katalin: *A Szegedi Kortárs Balett története*. Bp., Factory Creative Studio, 2009.
- 24 Jelen és múlt. A Pécsi Balett honlapja, <https://www.pecsi balett.hu/toortenet>
- 25 A Győri Balett honlapja: <https://gyoribalett.hu>
- 26 KOVÁCS Péter: *Táncnyelvi interakciók humán-*

- nemhumán kapcsolatra épülő táncművekben = 35 A Wiener Staatsoper honlapja: <https://www.wiener-staatsoper.at/en/>; Az Impulstanz honlapja: <https://www.impulstanz.com>
- BÓLYA Anna Mária (szerk.): *Tradíció és te- 36 BÓLYA: i. m. (2020).*
átrum – Néptánc színpadi kontextusban. Bp.,
 Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet, 2022, 118–130. A 37 KAÁN Susza: Színpadi tánc az Operaház meg-
 Trafo honlapja: <https://trafo.hu> nyitására = DIENES-FUCHS: i. m. (1989),
 9–44.; HARASZTI Emil A tánc *története.* Bp.,
 Magyar Szemle Társaság, 1937, 57.; BÓLYA: i.
 27 BÓLYA: i. m. (2021), 111–138.
 28 A Magyar Nemzeti Táncgyűttes honlapja: <http://www.honvedart.hu>; BÓCS Annamária: *Dalotti 38 BÓLYA Anna Mária (szerk.): Tánc és mód-
 Tibor: „Saját életet adni a bábuknak” = Fidelio,*
 2013.
 29 HEGEDŰS Sándor: Mihályi Gábor koreografikus
 világa – avagy a MÁNE elmúlt 15 évének művé-
 szti teljesítménye filozofikus perspektívában; A 39 FARKAS Attila: A tánc filozófiája = Az idő
 Magyar Művészeti Akadémia honlapja: <https://mmakademia.hu/alkoto/-/record/MMA50484>
 30 Bozsik Yvette honlapja: <http://www.yvettebozsik.com/bozsik-yvette>
 31 Vö.: PÉTER Márta: *Frenak – Frenák Pál & 40 küszöbén – Balett történeti műhelykonferencia tanulmánykötete.* Bp., Magyar Művészeti
Compagnie Pal Frenak. Bp., Kortárs Táncért Akadémia Művészetelméleti és Módszertani
 Alapítvány, 2009. Kutatóintézet, 2020. WINDHAGER Ákos: A
 32 A Feledi Project honlapja: <http://felediproject.com>
 33 BÓLYA: i. m. (2021), 111–138.
 34 BÓLYA Anna Mária: *Bor, Bartók, Barbaro = 41 többszörös kezdet – A magyar balett megszakított hagyománya = BÓLYA Anna Mária (szerk.):
 Országút,* 2020. *Auróra – A magyarországi balett születése – Campilli Frigyes 40 éve Magyarországon. Az első magyar primabalerina és koreográfusnő – Aranyváy Emilia.* Bp., Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet, 2020, 71–86.

Európa zárójelbe téve

A Valóság hasábjain többször is foglalkoztunk az elmúlt években Molnár Tamással (1921–2010) és gondolataival, akinek életműve jellegzetesen a politikai filozófia és a vallásfilozófia egymást is metsző területeire terjedt ki. Aki olvasta a professzor munkáit vagy hallgatta előadásait, azt rögtön megérintette a nemzetközileg is hírnevet szerzett, ám a fősodor által azért tisztos távolságba helyezett katolikus filozófus klasszikus nyugati műveltségen alapuló szellemi függetlensége és bátorsága. Öröm volt hallgatni, hogy a szocializmusban tanított – és sajnos a magyar jobboldalt is jellemző – terminológiától és érvelési sémáktól függetlenül is lehet jobb- és baloldaltól, kereszténységről és politikáról, konzervatívokról és liberálisokról beszélni. Molnár Tamás egyszerre volt eszmetörténész, filozófus, politikai gondolkodó, és közéleti kommentátor. Több mint 1500 publikációjában mindegyik vonatkozás szóhoz jut, de talán legérdekesebbek közülük történelmi-politikai meglátásai, esszéi.

Az emigráns Molnár műveinek magyar kiadása értelemszerűen a '90-es években indult meg, és az új évezred első évtizedének végére jelentősebb írásai magyar nyelven is olvashatókká váltak. Az ezredforduló után különösen a Kairosz Kiadó karolta fel műveinek gondozását és igényes kiadását. Mindazonáltal eddig Molnárnak – kivételektől eltekintve – főleg az angolul írt kötetei jelentek meg itthon; ez a két most ismertetett mű eredetileg franciául született a rendszerváltozáskor (*L'Europe entre parenthèses* [1990], *L'américanologie. Triomphe d'un modèle planétaire?* [1991], de ebbe a vonulatba sorolható harmadikként a már korábban lefordított *L'hégémonie libérale* [1992, magyarul: *A liberális hegemonia*] is). Egy olyan történelmi időben írta ezeket, amikor véget ért a hidegháború és ezzel egy új korszak köszöntött be Európában.

A tavasz végén szinte azonos időben, ám egymástól függetlenül jelent meg a XXI. Századi Intézetnél az *Európa zárójelben* és a Magyar Művészeti Akadémiánál az *Amerikanológia* című Molnár-értekezés – mindkettő S. Király Béla fordításában –, ami azt mutatja, Molnár továbbra is izgalmas, és a szerző aligha fog veszteni aktualitásából. Kézbe véve a köteteket mindezt fokozza az a döbbenetünk, hogy három évtizeddel ez előtt mennyire tisztán vetítette előre a jelen történéseit, folyamatait, politikai-történelmi harcait, szellemi-ideológiai küzdelmeit. Észrevételei többnyire látnokiak.

A két kötet kiegészíti egymást, lényegében az érem két oldalát vizsgálja benne a szerző. Az *Európa zárójelben* ugyanis alapjában arról szól, hogy a kontinensen győzött az amerikai modell, amit Molnár aggódva figyel. Kiindulópontja, hogy Nyugat-Európa azt hirdeti magáról, megnyerte a II. világháborút. Ez azonban nyilvánvalóan nem igaz, illúzió: valójában a kapitalista Amerika megszállta Európa nyugati felét, ahogy a Moszkva által vezetett kommunista Szovjetunión a keletét. A mítosz közös volt: a náciizmus felett aratott győzelem. A két rezsim felosztotta Európát – és ez mindkettejüknek megfelelt. Csak míg Amerika saját demokráciafelfogásával, liberalizmus-exportjával, pénzzel, üzleti nyomással, a nemzetek fölötti bankokkal, ipari és médiacsoportok nyomulásával tette ezt (miközben persze katonái ott állomásoztak a „nyugati” Németországban), addig a másik fegyverekkel, a legitimitáció teljes hiányával, erőszakos társadalmi és szerkezeti átszervezésekkel, a szocializmus különféle ígéreteivel. Az előbbi ellen nem lehetett védekezni, Nyugat-Európa önként és örömmel hajtotta fejét az amerikai járomba, az utóbbit viszont nem lehetett komolyan venni, csak ellenállni; miközben a kommunisták rendelkeztek a

gondolkodás monopóliumával, a feltétlen engedelmességet nem lehetett biztosítani, mivel az nem volt önkéntes. Egyszóval két idegen társadalmi modell kapott teret a földrészen: a szovjet/marxista modell keleten és az amerikai nyugaton, és mindkettő az európai ember teljes átformálását tűzte ki zászlajára. Amerika a fogyasztás, a jólét ideológiájával hódította meg az európaiakat, megkérdőjelezhetetlenné téve a liberalizmust, és amerikai mintára folyamatosan gyengítve az állam szerepét. Egyébként pedig mindkettő egyházellenes és nemzetellenes volt, a materializmust próbálta – és mára nagyrészt teljes sikerrel – általánossá tenni. Az orosz szuperhatalom ideiglenes meggyengülésével Amerika tovább terjeszkedett. Az „egyesült Európa” is amerikai találmány. Molnár figyelmeztet: „Európát veszély fenyegeti: soknemzetiségű és sokkultúrájú identitásának eltörlése olyan sivataggá változtatja a földrészt, ahol csupán a gazdasági érdekek fognak uralkodni, és a szellemi értékeket a mainál is jobban elfojtanak.” A multikulturalizmus nevében egyneműsítés zajlik, a nemzeti szuverenitások visszanyesése, bürokratizálódás, a viták és ellenpólusok kiiktatása, féltő, Európa elveszti történelmét. Molnár helyesen jósolta meg: Kelet-Közép-Európa éppen a rendszerváltáskor „lépett vissza a történelembe”, ezért előbb vagy utóbb ellen fog állni az újabb, brüsszeli-euroatlanti gyarmatosításnak.

Az *Európa zárójelben* című kötet a fő tanulmány kiegészítéseként még további öt publicisztikát is közöl Molnártól, melyek angol lapokban, illetve a Hitel folyóiratban láttak napvilágot 1989. november és 1992. június között. Ezek tárgyalt témájukkal és a megjelenés idejével illeszkednek a kötethez, a cikkeket Békés Márton válogatta, az angol nyelvű szövegek Betlen János fordításai. A gyűjtés címe Közép-Európa színeváltozása, ami érzékelteti, hogy itt elsősorban és hangsúlyosan a Magyarországot is belefoglaló régióról van szó és a történelmi fordulatban rejlő veszélyekről, s már Molnár írásainak címei is jelzik, hogy milyen intelmekkel látta el a szerző a társadalmat, kiváltképpen a politikaalakító értelmiséget: *Európa újraközpontosítása; Kelet-Európában újrakezdődik a történelem; Nyugat, Nyugat!; Maastricht, a csapda; Ne indulj nyugatnak, fiam!*

Az Európa zárójelben után az *Amerikanológia* pedig az ott emlegetett amerikai modell tüzetesebb vizsgálata. Európában az egyház, az állam és a civil társadalom egysége alkotta a politikai közösségeket, az USA viszont hegemónikusan civil társadalom, ahol a „business” a fő szervező elv, „oltára pedig az irodaház”. Míg Európának van történelme és nemzetei, addig Amerikának nincs történelme, helyette viszont van „modellje”. Ezt a puritánok hagyták Amerikára, akik elhagyták a múltat, egyben a történelmet, hogy megszabaduljanak az eredendő büntől. A baj az, hogy az amerikai modell nem ismer el más lehetséges álláspontot, ezt akarja ráerőltetni az egész világra, figyelmen kívül hagyva minden helyi történelmet és sajátosságot. Ma Európa az amerikai fogyasztási modellt utánozza, miközben gyámság alatt tartják és szerepe egyre súlytalanabb. Molnár e modell elidegenítő és uniformizáló hatásától, a közepszerűségtől, a „modernitástól”, az élet kiüresedésétől félti Európát.

Az *Amerikanológia* helyenként éles hangú vádirat az Egyesült Államok hatalmi törekvéseivel és az ennek nyomán megvalósuló kulturális hódítással szemben. Molnár a kétpólusú világ megszűnésének, a Szovjetunió szétesésének küszöbén, tehát a liberális demokrácia látszólag üdvöt hozó győzelme idején vetette papírra kritikus gondolatait. Ez a tény még inkább nyomatékot ad szavainak és megállapításainak. Az MMA Kiadónál, Kucsera Tamás Gergely bevezetőjével megjelent kötetben a kortárs francia szellemi élet fenegyerekének, Alain de Benoist-nak az esszéjét is közlik, mely egyfajta kései válasz Molnár elgondolkodtató kérdésfelvetéseire.

Végül is, akar-e élni Európa a szabadsággal? „Milyen feltételek tennék lehetővé, hogy megszabaduljunk Európa amerikanizációjától, más szóval a liberális, hétköznapivá idomított, szuperfogyasztói társadalomtól?” Az első feltétel Molnár szerint, hogy kitartsunk a nemzetek folytonossága mellett. Csak a nemzeteken belül lehetséges egy közösség strukturálása, melynek polgára ismeri és elfogadja a rendszerben elfoglalt helyét. Így lesz képes szembeszállni az alakatlan rendszerekkel, az ideológiákkal. A másik feltétel: visszatérni a transzcendens emberhez, az (ó)keresztény Európához. „Igen, Európa újra fog rendeződni nemzeti, regionális, gazdasági, geopolitikai, katonai és más érdekek szerint, amelyeknek nem ismerjük még sem a kilétét, sem a súlyát. Kanyargó mellékutakon keresztül Európa újra megtalálja majdnem elfelejtett történelmét.”

Molnár Tamás nem unalmas szaktudós, hanem esszéista, stílusa sodró, olvasmányai mellett a saját tapasztalataira és világos meglátásaira hagyatkozik. A józan ész logikája vezeti gondolatait. Kívülről élénk és éles kritikai érzékkel ruházta fel és láthatólag ebben élvezettel lubickol. A konzervatív analízis jelentős alakja, jobboldali (keresztény) politikaelméletével a mai magyar kormányzat-felfogás alakulására is befolyást gyakorolt.

(Molnár Tamás: Európa zárójelben. [Vál. és szerk.: Békés Márton.] /Új idők./ Budapest, 2022, Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásért Alapítvány, 208 p.)

(Molnár Tamás: Amerikanológia. Győzhet-e a planetáris modell? Bp., 2022, MMA Kiadó, 176 p.)

Ivan Kolpakov

A tegnap manipulálása

Gulnaz Sarafutginova politológus arról beszél, hogy a Putyin körüli elit miként készítette elő a terepet a háborúhoz – nem az orosz nép „mentalitása” okolható

Gulnaz Sarafutginova: *The Red Mirror: Putin's Leadership and Russia's Insecure Identity (A vörös tükör: A putyini vezetés és Oroszország bizonytalan identitása*, Oxford University Press, 2020, 248 o.)

Ahogy elhúzódik Ukrajnában a háború és folyamatosan nő az áldozatok száma – köztük az orosz csapatokéi is – Vlagyimir Putyin támogatottsága mindenek ellenére még mindig emelkedőben van. Maga a háború is igen nagy népszerűségnek örvend Oroszországban. Eközben egyre nyomasztóbb a politikai helyzet, és a totalitarizmus jegyeit kezdi mutatni. A *Meduza* Gulnaz Sarafutginova politológussal, a King's College London professzorával beszélgetett arról, hogy az orosz hatóságok hogyan készítették fel előre megfontoltan a közvéleményt a háborúra.

Először is legújabb könyve, a *Red Mirror* címe felől kérdezném. Pontosan mi tükröződik a *The Red Mirror*-ban?

Ez a könyv azért íródott, hogy a Krím bekebelezését követő optimizmus hullámának összefüggésében magyarázza meg Oroszországot. Az Oroszország és a Nyugat közti szakadék 2006 óta folyamatosan nő, amikor [az akkori elnöki tanácsadó, Vlagyiszlav] Szurkov azt mondta, hogy az orosz demokrácia nem fog örökké tartani. Ugyanebben az időben a Freedom House kutatóintézet kijelentette, hogy nehezen halad az

orosz demokrácia kibontakozása, és minden az önkényuralom felé halad. Mindez hozzájárult az Oroszország és a Nyugat közti növekvő nézetkülönbségekhez. 2014 után ez a szakadék hatalmasra vált. Az egész Nyugat félelemmel és meg nem értéssel kezdte szemlélni Oroszországot, míg a boldogságmutatók és a társadalmi önértékelés javulása és egyéb számadatok igencsak felfelé szöktek Oroszországban. Elég nehéz volt ezt megérteni; olyan érzés volt, mintha Oroszország egy másik világban létezne.

Új könyvemmel arra teszek kísérletet, hogy megépítsem azt az elemzést szolgáló fontos hidat, amely lehetővé teszi ennek a világnak a megértését. Tézise úgy szól, hogy Oroszországban a közvélemény a kollektív identitás politikájának lencséjén keresztül érthető meg. Ez az identitás a társadalmi jólét és Putyin 2014 utáni népszerűségének egyfajta hajtómotorjává vált. A vörös tükör metaforája az identitás fogalmának a lényegét ragadja meg. Amikor tükörbe nézünk, egy tükörképét látunk, amely sugározhat örömet, boldogságot, szépséget, de – a helyzettől függően – árulkodhat az életkorról, a ráncokról és elégedetlenségről is. Még akkor is, ha a tükörbe pillantó személy változatlan marad.

Ugyanez vonatkozik a kollektív identításra is. A társadalom látja a tükörképét valamilyen tükörben, de ez a tükör nem egy állandó dolog, hanem változik. Ráadásul, a kormány, vagy akár különböző társadalmi csoportok, különböző tükröket állíthatnak fel vagy támogathatnak. Az 1990-es években, miután a szovjet tükör eltűnt, először nem volt semmi, ami átvette volna a helyét. Nem volt kollektív tükör, amely megengedte volna az oroszoknak, hogy lássák az orosz nemzethez való kollektív odatartozásukat. Aztán a 21. században a Kreml végül felállított egy új kollektív tükröt. „Vörösnek”

nevezem, mert 2012 óta a hatalom megszi-
lárdítása ugyanazokkal a mechanizmusokkal
és elképzelésekkel történik, mint amelyeket a
Szovjetunióban alkalmaztak.

Mik ezek a mechanizmusok és elképzelések?

A szovjet identitás két alapvető pillérrel
rendelkezett. Az első a szovjet kivételesség ér-
zése volt, amely lehetővé tette minden szovjet
polgár számára, hogy egy különleges államhoz
tartozónak érezhesse magát. A második a min-
dig jelen lévő külső ellenség fenyegetése volt.
(Amennyiben egy szovjet iskolába jártunk,) emlékeztünkbe idézhetjük a történelemórákat,
ahol a történelemkönyvek fejezetei rendszerint
a következő frázisokkal kezdődtek: „A fiatal
szovjet köztársaságot...” Vagy: „Harc a kül-
földi beavatkozás és a belső ellenforradalom
ellen...” A szovjet állam megteremtésének első
szakasza után jött a fasiszta megszállók elleni
háború, majd a hidegháború, amikor a min-
ket körülvevő ellenség az imperialista Nyugat
lett. Az az érzés, hogy a Szovjetuniót mindig
ellenség veszi körül, alapvetően az állandó me-
chanizmusok egyike volt, amelyek a társadalmi
konzolidáció elérését célozták. A kollektív
kivételesség érzése szintén mélyen beegyöke-
resedett a szovjet társadalomba. Emlékezzünk
Petuhov, a technológus történetére; „És a mi
balettünk szintén a legjobb a világon”.

Nem meglepő, hogy ugyanazok a mechaniz-
musok, amelyek a szovjet időkben működtek,
ma is hatékonyak. Könyvemben azt próbálom
bemutatni, hogy az állami média miként alkal-
mazza igencsak aktívan mindkét mechanizmust.

Az orosz kivételességről szóló elképzelést
2012 körül kezdték el nagyon tudatosan népsze-
rűsíteni. A – kívül-belül – ellenségekkel körbevett
Oroszországról szóló képzet 2014 után rendkívüli
intenzitással kezdett beférkőzni a köztudatba.
Ahogy ma látható, miközben elborzadva körbe-
nézünk, ez vezetett el a háborúig.

2014-ben, amikor Oroszország először pil-
lantott a vörös tükörbe, ez fájdalmasan is-
merős, szeretetre méltó és önmaga számára
felismerhető volt. Természetesen a tükörben
látott elképzelések és jelképek nem voltak
minden orosz számára egyformán érthetőek;

jobban megérintették azokat az embereket,
akik megélték a szovjet időket. Hangsúlyoz-
nunk kell azonban, hogy a kormány a fiatal
nemzedék körében is terjesztette ezeket az
elképzeléseket, és az utóbbi abban a tudatban
nőtt fel, hogy országuk valamikor régen erős
és hatalmas volt, aztán összeomlott, de most
már kezd újra talpraállni. Nem meglepő, hogy
Krim: Hazatérés a címe annak az elhíresült
dokumentumfilmnek, amelyet oroszok milliói
néztek meg. Történetek próbálkozások ezeknek
az elképzeléseknek és jelképeknek a vonzóvá
tételére még azok számára is, akik nem járták
be ezt az utat a szovjet időkben.

Mi teszi az Ön érvelését eltérővé attól az elképzeléstől, hogy van egy „bizonyos típusú szovjet mentalitás”, amelyet soha nem fog- nak kiirtani az oroszok agyából?

Ellene vagyok a történelemben a determi-
nisztikus magyarázatoknak, egy ország vagy
kultúra velejárójának tekintett „kulturális kód”
vagy „történelmi mátrix” keresésének. Az ilyen
beszámolók kizárják a társadalmi átalakulás le-
hetőségét és elvonják a kutatókat a társadalmat
érintő változásoktól, miközben figyelmüket
a megváltoztathatatlanul kötik le. Bizonyos
mértékig ezek a magyarázatok valószínűleg
egyszerűbbek, főleg ma, mialatt Oroszország
bűnös háborúját vívja Ukrajnában, és jövő-
je komorabban fest, mint valaha. Számomra
azonban a „különleges kultúrán”, „különleges
személyiségen”, illetve valamiféle „jól kita-
posott ösvényen” vagy mátrixon alapuló érvek
szem elől tévesztik az elsődleges bűnösök
által játszott szerepet és a probléma elsődleges
okozóit: az orosz politikai elitet és Oroszország
vezetőjét.

Elengedhetetlen annak megértése, hogy a
szovjet időkből örökölt kognitív struktúrák ott
nyugszanak más elképzelések és paradigmák
mellett, amelyek képesek más előrevezető utat
kijelölni. Éppen ezért hangsúlyozom könyvem-
ben a politikai vezetés kérdését. A Kreml poli-
tikusai és az általuk irányított média kimazso-
lázzák a múltnak azokat az elemeit, amelyek
az ő céljaik elérését szolgálják, illetve lehetővé
teszik, hogy ők továbbra is a kormányrúdnál
maradhassanak. Könyvemben azt próbálom

bemutatni, hogy a politikai vezetés és az elit a felelős azért, hogyan használják ki a történelmet és a puskaporos helyzeteket.

Az 1990-es években Borisz Jelcin volt az elnöke ugyanennek az országnak, amely ma is létezik. Ő azonban a reformokra, az orosz múlt újraértelmezésére és egy új orosz jövőképre helyezte a hangsúlyt. Jelcin arra összpontosított, hogy mi lehet Oroszországból, míg ma a Kreml arra teszi fel a pénzét, ami Oroszország egykoron volt. Ugyanakkor ez nem jelent kísérletet a múlthoz való visszatérésre; jelenleg ez a hatalom megszilárdítására tett törekvés olyan pszichológiai módszerek felhasználásával, amelyek a tegnapi történésekkel manipulálnak.

Az én érvelésem szerint a politikai vezetést és az elitet terheli a felelősség a történelem manipulálásáért, valamint a kollektív identitás megteremtésére irányuló bizonyos politikák népszerűsítéséért. Ezek azok az intézkedések, amelyek a mai orosz társadalmat egyfajta agresszív, nyugatellenes, bebetonozott állapotba juttatták.

Úgy érti, hogy ők alkotják meg azt a szemüveget, amelyeken át az emberek a valóság életben szerzett tapasztalataikat látják?

Igen, mivel a 1990-es évek történéseinek lehetséges lenne egy teljesen másfajta értelmezést is adni. Azt is mondhatnánk, hogy Oroszország rendkívül nehéz időközön ment keresztül, de tudtuk, hová tartott és miért; hogy erős nemzetté válik majd, ha katonai erejének fitogtatása és más területek bekebelezése helyett a humán tőkébe – művészetbe, kultúrába, sokféleségbe és így tovább – fektet be.

De mennyire szabadon választhat az elit a rendelkezésére álló elképzelésekből?

A propagandának ahhoz, hogy működőképes legyen, valamennyi igazságot is kell tartalmaznia, és nem épülhet pusztán csak hazugságokra. Vannak dolgok, amelyek nyilvánvalóan álhírek, de még a félretájékoztatás is illeszkedhet a valóság értelmezését szolgáló, elfogadható keretek közé. A sikeres propagandának kell, hogy legyen némi igazságtartalma, és ebben az értelemben a Kreml propagandája nagyon sikeresnek mondható.

Az 1990-es évek valóban rendkívüli gazdasági és társadalmi károkkal jártak, és ami a legfontosabb, ez az időszak jelképes értelemben volt veszteség sokak számára. Természetesen nem mindenki élte meg így. Sok ember számára azonban értelmét veszítette az arról az országról kialakult elképzelés, amelyben éltek, illetve a kollektív identitás, amelyhez tartoztak. Az emberek elvesztették állásukat, megélhetésüket stb. Az 1990-es évek elején Kazanyban éltem, és emlékszem, milyen kiszolgáltatottnak éreztem magam, amikor éjszakánként hazafelé tartottam a villamosmegállóból.

De nem Oroszország az egyetlen hely, amely keresztülment ezen; ez gyakorlatilag minden posztszovjet államra igaz. Ezért nagyon érdekes összehasonlítani, hogy különösen ezek a kormányok hogyan fogják fel ma azt, ami a kilencvenes években történt velük. Például Lettországnak, Litvániának, Észtországnak, Magyarországnak, Lengyelországnak és a Cseh Köztársaságnak, amelyek ma már az EU részei, ezt az időszakot az átalakulás szemüvegén keresztül szemlélik. Még ha nagyon fájdalmasak is voltak a történések, szükségeseek voltak ahhoz, hogy létrehozzák saját független nemzeti államaikat, amelyek később úgy döntöttek, hogy Európához csatlakoznak. Most így értelmezik ezeket a reformokat, tudják, hogy azok mit szolgáltak.

Oroszországban elveszett a reformok eredeti jelentősége. Ezért a jelentőségvesztésért pedig az elit felelős. Az 1990-es évek végére Jelcin megértette, hogy ez küzdelmes évtized volt, és ez világosan kihallatszik záróbeszédéből. De ő tudta ezt, és hiit abban a döntésben, amit hozott. Putyin nem volt ilyen magabiztos, vagy inkább az ellenkezőjét gondolta. A Kreml lehetőséget látott abban, hogy a saját céljaira használja fel a nemzeti közhangulatot. A kezdeti reformok [az 1990-es évek reformjai] jelentősége nélkül, ezt az évtizedet talán csak nyomasztónak lehetne tekinteni, miközben Oroszország és az oroszok valaki gonosz mesterkedéseinek estek áldozatul.

Ez volt a Kreml médiagépezetének legnagyobb hatású reformja – a kilencvenes évekre rájátszva megalkotni azt a közvéleményt, hogy ezt lehet a modern kori orosz történelem legnehezebb időszakának tekinteni. Ez a narratíva

azt sugallja, hogy ez a nehéz korszak Putyin eljövételével ért véget, amikor a hazafiasabb értelmű elit hatalomra került, és a gazdasági növekedésnek indult. Mindazonáltal a kilencvenes években törtéteknek radikálisan eltérő értelmezései is lehetségesek voltak. Például: „Nehéz idöket éltünk át, veszteségeket szenvedtünk el, de most gazdasági növekedés tapasztalható, és országunkban az élet egyre jobbá válik azoknak a reformoknak köszönhetően.” Senki sem beszél arról, hogy a gazdaság miként kezdett el növekedni épp ezek miatt az ellentmondásos reformok miatt.

Mellékesen megjegyzendő, hogy mind Németország, mind Japán háború utáni történelmében megtalálható a „gazdasági csoda” jelensége. Ezt a pozitív társadalmi és politikai konstrukciót használták a háború utáni reformok igazolására, hogy a németek és a japánok megmagyarázhatják maguknak, hogy „igen, átmentünk a de-faszálódás időszakán, de most sikeres társadalom vagyunk, gyorsan talpra állunk és haladunk előre”. A liberális reformok nehéz idöszaka után Oroszországban is gazdasági növekedést tapasztaltunk, ami nem következett volna be, ha nincsenek ezek a reformok. De ahelyett, hogy ezt „orosz gazdasági csodaként” tartottuk volna számon, ami igazolta volna a fájdalmas posztszovjet átmeneti korszakot, a Kreml úgy döntött, hogy nemcsak lenullázza a kilencvenes éveket, hanem történelmünk egy sötét foltjának tekinti azokat, beletaposva őket a sárba. Ez lehetővé tette az orosz elnök számára, hogy gáncs nélküli lovagnak tűnjön, aki elüzi a sötétséget az országból.

Az elit a felelős azért, ahogy a társadalom megválaszolja *A fivér 2* – 1997-es orosz neo-noir bűnügyi film – híres kérdését: „Mi a hatalom, testvér?” Putyin válasza szerint ez Oroszország katonai képességében rejlik, Oroszországban mint nemzetben, amely félelmet és tiszteletet ébreszt. Az oroszok többsége számára azonban egy másfajta válasz éppolyan csábító lett volna; egy olyan válasz, amely magában foglalta volna a gazdasági fejlődést, az emberi képességek kibontakoztatását, a „tudásalapú gazdaságot”, olyan kulturális, pénzügyi és műszaki termékek létrehozását, amelyek nemzetközi érdeklődést

kelthettek volna. Ebben is rejtőzhetett volna az erőnk. Ehhez ugyanakkor másféle politikai intézményekre, független bíróságokra és a magánvagyon védelmére lett volna szükségünk. Sajnos, Oroszország politikai rendszerének és intézményeinek fejlődése teljesen más irányt vett. Erről első könyvemben már írtam (*Political Consequences of Crony Capitalism Inside Russia, 'A haveri kapitalizmus politikai következményei Oroszországon belül'*).

Kivételesnek mondható az, ahogy Oroszország a kollektív traumát a rezsim legitimálására használja?

Egyáltalán nem. Én ezt a társadalmi identitás elméletének prizmján keresztül értelmezem és mutatom be. Ezen keresztül a vezetés kérdését folyamatként vizsgálja, mint a vezető és utódai közötti kapcsolat alakulását. Ennek eredményeként az utódok úgy tekintenek a vezetőre, mint olyasvalakire, aki mindenekelőtt a csoport érdekeit tartja szem előtt, aki annak a csoportnak egyfajta prototípusát képviseli, és azt jelentősebbé teszi mások és saját szemében. A legfontosabb, hogy e folyamat során felerősödik a csoporthoz tartozás érzése.

Ez az elmélet segít abban, hogy belássuk annak a ténynek a fontosságát, hogy sok orosz Putyint a nemzet érdekeinek előmozdítójaként látja, aki nagyvá teszi Oroszországot a világ politikai arénájában; egy erős Oroszország szimbólumát látják benne. Teljesen általános megfigyelés a szociálpszichológiában, hogy minden egyén egy olyan csoporthoz akar tartozni, amelyik jobb a többinél. Létezik még egy csoport-diszkriminációs hatás is: az emberek másoknál mindig jobbnak érzékelik azt a csoportot, amelyhez tartoznak; minden kognitív lehetőséget felhasználnak annak bizonyítására, hogy az ő csoportjuk a legjobb.

Az oroszok számára ez az elfoglultság megerősítést nyert a Krim elcsatolásával, amikor az orosz nemzethez való tartozás érzése egyfajta büszkeséggel és általában vett pozitív érzésekkel kapcsolódott össze. Emiatt pedig sok orosz természetesen úgy tekintett Putyinra, mint erős vezetőre.

Nem Putyin az egyetlen, aki ezeket a mechanizmusokat alkalmazza. [Donald] Trump, volt amerikai elnök például annak ellenére, hogy

milliomos és üzletember, az amerikaiak azon csoportjait szólította meg, akik a globalizáció következtében úgy érezték, hogy kicsúszott a lábuk alól a talaj, és kiszorultak a társadalomból; akik a vállalatok Kínába, Mexikóba vagy Brazíliába távozásával elveszítették munkahelyüket.

Az utóbbi következménye az volt, hogy számos amerikai nagyváros hanyatlásnak indult, és mivel nem volt szociális védőháló, amely a felszínen tarthatta volna az embereket, sokan még inkább a társadalom peremére szorultak. Trump ennek az embercsoportnak az érzelmeire játszott rá, a veszteségérzetükre, a traumára és az önbecsülés hiányára. Azzal, hogy megszólította őket, megpróbált nekik valamiféle reményt kínálni és képviselni őket a hatalom felsőbb szintjein. Mindez azt jelenti, hogy nem egyedülálló az orosz példa arra a stratégiára, amely a kollektív identitásra való ráeszmélésre épít.

Az Ön könyve angolul jelent meg, és alapvetően a nyugati olvasókat célozza meg. Tervezi, hogy lefordítsák oroszra? Ha igen, hozzáigazítják-e az orosz olvasók ízléséhez? Hogyan csinálná mindezt?

Ez nagyon fontos kérdés, sokat gondolkoztam már róla. A jelen kiadás bevezetőjében azt írtam, hogy ha orosz közönség számára írtam volna a könyvet, valószínűleg teljesen másként nézett volna ki. Jelenleg a fő üzenete így szól: „Meg kell értenünk, hogy mi történt Oroszországgal, és hogy milyen szerepet játszott ebben az elit, és hogy ez miként feleltethető meg az orosz átlagpolgárok játszott szereppel, továbbá, hogy ki a hibás.” Nyugaton gyakran esik szó arról, hogy miként vezettek bizonyos kulturális és történelmi utak az orosz tekintélyelvűség örökös reinkarnációjához. Én azt a szerepet mutatom be, amelyet az elit és a vezető játszott egy olyan helyzet megteremtésében, amelyben ma találjuk magunkat. Ez arra enged következtetni, hogy más típusú elit jöhet és veheti át a maiak helyét, másfajta elképzelésekkel és más ideológiai elvekkel, akik képesek a társadalmat másfajta irányba terelni.

Ha az orosz társadalom számára írtam volna, a könyv fő üzenete az lett volna, hogy „Ha vízbe estél, akkor ússz ki a partra vagy elmerülsz”.

A könyvben még utalok is erre a mondásra. Akkor miért nem az orosz közönségnek írtam ezt a könyvet? Nos, ennek erkölcsi okai vannak. Ki vagyok én, aki külföldön élek és kívülről nézem Oroszországot, hogy magamra vegyem annak felelősségét, hogy megmondjam az oroszoknak: minden rajtuk múlik? Ez túl nagy feladat lenne. Nem érezném helyénvalónak, ha Londonból üzennék ilyesmit.

A Nyugatnak el tudom mondani, hogy „Nem értitek Oroszországot, próbáljatok így nézni rá, [mint a könyvben], de nem tudnék az oroszoknak a szemükbe nézni és így szólani hozzájuk: „Fiúk, nem csináljátok jól, ezt és ezt kellene tennetek helyette”. Mivel nem Oroszországban élek, nem hiszem, hogy jogot formálhatnék erre.

Természetesen szeretném azt hinni, hogy meglesz a haszna, ha az emberek Oroszországban az elképzeléseim iránti bizonyos szintű nyitottsággal hajlandók olvasni a könyvem. A ma Oroszországában a kollektív érzelmeket nagyon hatásosan manipulálják a közzszférán és a valóságra húzott különböző keretrendszerek alkalmazásán keresztül. Megkíséreltem feltárni ezeket az érzelmi tényezőket. A pszichológusok úgy vélik, hogy az érzelmeik átbeszélése segíti az embereket a feldolgozásokban. Bizonyos mértékig a könyv ezeket a kollektív érzelmeket próbálja megvitatni, megteremtve ezzel a társadalmi átalakulás lehetőségét.

Mikor fog készen állni az orosz társadalom az átalakulásra?

Az a háború, amelyet az orosz kormány kezdett el Ukrajnában, kizárta a lehetőségét annak, hogy átbeszéljük ezeket a kollektív érzelmeket, és hogy a civil társadalom megfelelő reakciót adjon erre. Oroszországban sok ember agresszívan védekező álláspontra helyezkedik, védelmezi és mentegeti az orosz elnök bűnös döntését. Nem látom, hogy Oroszország hogyan lehet egy ilyen igazságtalan háború nyertese, és csak remélni tudom, hogy mihamarabb véget ér.

Természetesen Oroszország az utóbbi 10-15 évben a társadalmi átalakulás állapotában van. Láttuk a helyi aktivizmus növekedését, előrelépés történt az állampolgári tudatosság terén

és az oroszok fiatalabb nemzedékeit is egyre jobban bevonták a közösségi tevékenységekbe. Nem véletlen, hogy az elmúlt két évben az elnyomás is fokozódott. A társadalmi átalakulás azonban általában egy ország gazdasági fejlettségén alapul. Ahhoz, hogy az emberek öntudatosabb állampolgárok lehessenek, szükségük van a gazdasági jólét bizonyos minimális szintjére. Minél szegényebbek az emberek, minél elkeseredettebb a megélhetésért folytatott küzdelem, annál nehezebb elgondolkodni azon, hogy hogyan változtassák meg az ország intézményeit. Mindig a megélhetés áll az első helyen. Oroszországban 2013-ig javultak a gazdasági körülmények. Tízévnnyi fejlődés után láttuk a 2011–2012-es tüntetéseket, amelyek – ahogy én látom – visszatükrözték azt, hogy a gazdasági fejlődés miként nyilvánult meg társadalmi és politikai területen.

Aztán 2013 után megtorpant a gazdaság. Ukrajna lerohanása mindenekelőtt azt mutatta, hogy a Kreml szegénységben akarja tartani Oroszországot. Ily módon a militarizált állam könnyen térdre kényszerítheti a társadalmat annak veszélye nélkül, hogy megélné külön a politikai vagy az ellenzéki tevékenység. Elvileg ez a helyzet nagyon sokáig fennmaradhat. Sok állam hosszú évekig tarthatja polgárait ilyen elnyomás alatt.

Mi fog történni az orosz közvéleménnyel jövőre? Gyakran hallunk ilyen kijelentéseket, mint például „Túléltük az 1990-es éveket, ezt is kibírjuk majd, és ez igazából jót fog tenni a gazdaságunknak, és erőre kap tőle.”

Az a nézőpont, amely segít megértenem a Krimben történtekhez való viszonyulásukat, lehetővé teszi számomra annak megjósolását, hogy sok orosz hazafias érzelmekkel és a hatalmi konszolidáció keretein belül fog reagálni erre a háborúra. Attól tartok, hogy nem lesz tömeges háborúellenes mozgalom, és hogy kisebbségben vannak azok az oroszok, akik fájdalommal és elborzadva nézik a történeteket. Ráadásul egyre erősebb ellenszéllel fognak találkozni. Így Oroszország belső megosztottsága csak fokozódni fog, és a következményei sokkal kellemetlenebbek lesznek. Hogy

mindez meddig tart, az attól függ, hogy a politikai rendszer milyen gyorsan tud rendeződni. Ez nem lesz rövid folyamat, de az idő előrehaladtával egyre több ember számára válik majd világossá, hogy a fennálló helyzet nem az orosz társadalom javát és a jövőt szolgálja. Elkerülhetetlenek a jövőbeli változások.

Aztán majd megint napirendre kerül valamennyi, az orosz nemzeti identitást érintő kérdés. Ezeknek a jövőbeli beszélgetéseknek a kiindulópontja nem Oroszország áldozati mivolta, hanem agresszori szerepe lesz majd. Ha eljártsszunk egy pozitív forgatókönyv gondolatával a jövőre nézve, akkor egy új orosz társadalom csakis az ország által elkövetett tettekért való felelősség felvállalásából születhet meg.

A közeli jövőt illetően azonban nem látok semmilyen reménysugarat. Néha úgy tűnik, mintha utolsó reményünkötől fosztott volna meg bennünket ez a háború. Mindenesetre, próbálunk reménykedni, és várjuk a háború végét.

(Meduza)

Francis P Sempa

Atomsztyeppe

Togzhan Kasszenova: *Atomic Steppe: How Kazakhstan Gave Up the Bomb (Atomsztyeppe: Hogyan mondott le Kazahsztán az atombombáról*, Stanford University Press, 2022, 356 oldal) című könyvének recenziója

Kazahsztán, hasonlóan Ukrajnához és Fehéroroszországhoz, a Szovjetunió 1991-es bukása után ideiglenesen potenciális atomhatalommá vált. A szovjetek 104 darab SS–18 interkontinentális ballisztikus rakétát (ICBM) telepítettek a kazah sztyeppére, amelyek több mint 1400 nukleáris robbanófejet tartalmaztak. Ezek voltak a legméretesebb és legfenyegetőbb szárazföldi telepítésű szovjet nukleáris fegyverek; a szovjet összeomlás után bizonytalan volt, hogy a jövőben ki fogja ellenőrizni ezeket. A kazah születésű

Togzhan Kassenova az USA-beli Albany Egyetem tudományos munkatársa és a Carnegie Endowment for International Peace (Carnegie Alapítvány a Nemzetközi Békéért agytröszt) nem rezidens munkatársa, akinek édesapja akkoriban Kazahsztán Stratégiai Tanulmányok Központjának vezetője volt. A szerző új és időszerű könyvében elmeséli, hogy milyen diplomáciai játszmák zajlottak Kazahsztán, Oroszország és az Egyesült Államok között az 1990-es évek elején és közepén, amelyek eredményeként Kazahsztán lemondott minden, nukleáris fegyverekkel kapcsolatos igényéről.

Kassenova könyve azonban nem egyszerű diplomáciatörténet; áttekinti a kazahsztáni szovjet atomtesztet és kísérletek történetét is, amelyek az 1949 augusztusában végrehajtott első ilyen kísérlettel kezdődtek és 1989-ig tartottak, illetve ezek szörnyű egészségügyi és környezeti hatásait, amelyek a kazah földet és a lakosságot érték. Megjegyzi, hogy a szovjetek több mint 450 nukleáris kísérletet végeztek (a felszínen és a föld alatt, összesen ezer hirosimai bombának megfelelő megatonnával) Szemipalatyinszk városában, a Poligon nevű (Belgium méretű) kísérleti telepen. A környékbeli lakosok szenvedték el a nukleáris robbantások hatásait és a levegő, a víz és az élelmiszerek sugárterheltségét. A kísérleteknek áldozatul esett annak a hatalmas területnek az egytizede, amelyet a szerző természeti szépsége miatt dicsér és a „kazah irodalom bölcsőjének” nevezi.

Kazahsztán megszenvedte a korábbi szovjet intézkedéseket, köztük a mezőgazdaság sztálini kolhozosítását az 1920-as évek végén és az 1930-as évek elején, amely olyan éhínséget teremtett, hogy a becslések szerint 1,3 millió kazah halálát okozta. A nukleáris kísérletek egészségre gyakorolt hatása ugyanakkor nemzedékeken át tartott, mivel a szemipalatyinszki régióban élők leszármazottai a rákbetegségek, a halvaszületés, a születési rendellenességek és az öngyilkosság szokatlanul magas arányától szenvedtek (és szenvednek azóta is). Kasszenova így panaszkodik: A kazah sztyeppén negyven éve folyó nukleáris kísérletezés áldozatok

ezeinek az életét követelte. Az emberek fertőzött vizet és tejet ittak, és olyan állatok húsát ették, amelyek radioaktív izotópokkal szennyezett legelőkön táplálkoztak. Családok ezrei éltek át rákban és egyéb betegségekben elhalt szeretteik elvesztésének tragédiáját. A nők vagy elvetéltek, vagy csecsemőik születési rendellenességekkel jöttek világra. A szemipalatyinszki régióban élőknek mindennapjaik során az állandó nukleáris robbantásoktól való félelem és a nyomukban járó végeláthatatlan szenvedés jutott osztályrészükül.

A szerző megjegyzi, hogy a szemipalatyinszki tragédia és nyomorúság vezetett el ahhoz, hogy a gorbacsovi érában egyre hangosabbak lettek az atomenergia-ellenes mozgalom szószólói, míg a peresztrojka és a glasznosztj alatt a totalitárius állam kissé lazított a gyeplőn a másként gondolkodók tekintetében.

Amikor a Szovjetunió felbomlott, és Kazahsztán függetlenné vált, a nukleáris kísérletek abbamaradtak, de a szovjet nukleáris program fegyverei és infrastruktúrája – bár még orosz katonai ellenőrzés alatt – kazah (illetve ukrán és belorusz) földön maradtak. Mit lehetett tenni? Így gyors diplomáciai tevékenység indult meg Kazahsztán új vezetői, Oroszország és az Egyesült Államok között, amelyek azt célozták, hogy Kazahsztánból kivonják az atomfegyvereket, és biztonságba helyezték az uránt, a plutóniumot és a nukleáris infrastruktúra más elemeit, mielőtt azok a feketepiacban bukkannának fel vagy terroristák tennék rá kezüket.

Kasszenova részletesen bemutatja a diplomáciai tárgyalásokat, amelyek az egymást követő amerikai kormányok, a Borisz Jelcin vezette orosz kormány és Nurszultan Nazarbajev kazah vezető között zajlottak, beleértve a Zafir projekt nevű titkos műveletet, amelynek során a kazah kormány magasan dúsitott uránt adott át az amerikaiaknak, akik 600 kilogramm nukleáris anyagot szállítottak a Tennessee állambeli titkos atomvárosba, Oak Ridge-be, valamint a nyílt színen folyó – két amerikai szenátorról elnevezett

– Nunn-Lugar fenyegetéscsökkentési programot, amely amerikai pénzeket biztosított „a kazah területen lévő korábbi szovjet fegyverzeti infrastruktúra leszerelésére és felszámolására”. A Nunn-Lugar programot Ukrajnára és Fehéroroszországra is kiterjesztették.

Bár Kasszenova már azelőtt befejezte az Atomsztyeppét, mielőtt Oroszország lero-hanta Ukrajnát, az író nő állítása szerint Kazahsztán új kormányára kisebb befolyással voltak a nacionalisták, mint az új ukrán kormányra. Meglátása szerint a kazah vezetők megértették, hogy országuk északi irányban földrajzilag sebezhető Oroszországgal szemben (illetve keleten és délen Kínával szemben), ezért igyekeztek jó viszonyt fenntartani Oroszországgal, még ha együtt is működtek az USA-val. Ukrajna viszont a Nyugat felé tekintgetett, ahol az EU- és NATO-tagsággal is kacérkodott (gyakran amerikai és európai vezetők biztatására), és ezzel felszította az orosz nacionalizmust, fegyverkezési kedvet és a bizonytalanságot – mindegyik bölcs előrelátással figyelmeztetett George Kennan Oroszország-szakértő már 1996-ban és 1997-ben.

Végül, mind Kazahsztán, mind Ukrajna hasonlóan semmitmondó biztosítékokat kaptak az Egyesült Államoktól és Oroszországtól cserébe azért, hogy nem támasztottak igényt az országaikban található korábbi szovjet nukleáris fegyverekre. A posztszovjet Oroszországhoz való különböző hozzáállásuk pedig mindezekig két igen különböző végkifejletet eredményezett.

Francis P Sempa a *Geopolitics: From the Cold War to the 21st Century* (Geopolitika: A hidegháborútól a 21. századig) és *America's Global Role: Essays and Reviews on National Security* (Amerika globális szerepe: Esszék és recenziók a nemzetbiztonságról) szerzője. Írásai a *The Diplomat*, a *Joint Force Quarterly*, a *The University Bookman* és más kiadványokban jelennek meg. Ügyvéd és a Pennsylvania állambeli Wilkes Egyetemen politológiát tanít.

(*Asian Review of Books*)

Michael McGonigle

Ronald Reagan nélkül nem létezne
Vologymir Zelenszkij

Az ellene megkísérelt merényletet túlélő Reagan elnök nélkül nem lett volna független Ukrajna

Az elmúlt hónapban Volodimir Zelenszkij ukrán elnök Vlagyimir Putyin orosz elnök brutális kegyetlensége ellen próbálta felszólítani népét. A volt komikus színész majdnem leküzdhetetlen akadályokkal néz szembe, golyókat és bombákat kerülget – de csak azért van olyan helyzetben, hogy ezt megtehesse, mert egy másik időszakban egy korábbi elnököt elkerült a halál, amelyet a John Hinckley merénylő fegyveréből érkező golyó szánt neki.

Zelenszkij elnök hároméves volt 1981. március 30-án, amikor Ronald Reagan kilépett a washingtoni Hilton Szállodából. Reagan előtte az Amerikai Munkaügyi Szövetség és az Ipari Szervezetek Kongresszusán (AFL-CIO) mondott beszédet. Ahogy Amerika 40. elnöke mosolyogva integetett a kint várakozóknak azon az esős kedden, eltárlta egy golyó, amely eltörte egy bordáját, belefűródött bal tüdejébe, és szétroncsolta azt, majd épp egy ujjnyira állt meg a szívtől. A csodával határos módon Reagan túlélte a merényletet.

Ronald Reagan, aki mélyen hívő keresztény volt, sokáig a „isten tervnek” tulajdonította a hihetetlen felépülését – meg volt győződve, hogy Istennek igen különleges célja volt azzal, hogy megkímélte életét.

Aznap később így írt naplójában erről a pillanatról: „Történjék bármi, az életemet Istennek köszönhetem, és igyekszem majd minden lehetséges módon szolgálni Őt.”

Az ezt követő hetekben és hónapokban Reagan elnök arra a meggyőződésre jutott, hogy élete egyetlen cél érdekében lett megkímélve: hogy megszabadítsa a világot az ateista szovjet kommunizmustól. Reagan számára nem létezett égbekiáltóbb igazságtalanság annál, mint amikor akadályozzák a hozzájutást az evangélium örömhíréhez és ily módon az örök üdvösséghez.

Elnöksége folyamán Reagan végig azon dolgozott, hogy elősegítse a Szovjetunió összeomlását. Hit abban, hogy a legjobb védekezés egy erőteljes támadás, ugyanakkor segítségül folyamodott – a szintén kommunistaellenességéről ismert – II. János Pál pápához is, illetve együttműködött vele. Úgy hitték, hogy a hit erősebb volt a világ minden hadseregénél. Továbbá mindketten ellenségesen szemlélték a gonosz kommunista ideológiát, mivel tudták, hogy az ártatlan emberek millióit taszította rabszolgasorba és küldte halálba.

Reagan második ciklusa alatt különleges és jelentőségteljes viszonyt alakított ki Mihail Gorbacsovval, aki a szerencsétlen sorsú Szovjetunió Kommunista Pártjának főtájkára volt. Amikor Ronald Reagan 1989 januárjában letöltötte hivatali idejét, minden készen állt a kommunizmus összeomlására – bár senki sem sejtette, hogy olyan hamar fog bekövetkezni, mint ahogyan történt. Nem sokkal a berlini fal 1989-es leomlása után Reagan két barátja – Gorbacsov és II. János Pál pápa – találkozott a Vatikánban. A pápa a megbeszélések során Ukrajnára összpontosította figyelmét, és azzal állt elő, hogy a katolikus egyház és a vallás legyen legális az országban. A pápa felhívása hatására Gorbacsov megígérte, hogy törvényekkel fogják szavatolni a vallásszabadságot – és pontosan így is történt.

Volodimir Zelenszkij tizenhárom éves volt 1991. augusztus 24-én, amikor Ukrajna kikiáltotta függetlenségét a Szovjetuniótól. A fiatalember egy pillanat alatt kiszabadult a kommunista elnyomás alól, és szabadon követhette álmait. Tizenhét évesen már szórakoztatóművész volt, komikusként és színészként járta egész Kelet-Európát. Amikor a jelenlegi ukrán elnök bejelentette, hogy 2018-ban indul a választásokon, elmondása szerint az a vágy vezérelte, hogy „dolgot értő, tisztességes embereket juttasson hatalomra”, és hogy „megváltoztassa a politikai berendezkedés hangulatát és hangnemt”. Ismerősen hangzik? Amikor Reagan kormányzó 1976. március 31-én bejelentette elnöki kampányát, hogy kihívja a hivatalban lévő Gerald Fordot, azt mondta: „Azért akarok elnök lenni, mert szeretném látni, hogy ez az

ország újra olyan országgá váljék, ahol egy hat éves kislány ugyanolyan szabadságban nőhet fel, mint amelyet én ismertem hat esztendősen Amerikában.” Az élete ellen 1981-ben megkísérelt merényletet túlélő Reagan elnök nélkül nem lett volna 1991-ben független Ukrajna – és nem lett volna 2019-ben Zelenszkij elnök. Sok tekintetben Zelenszkij ma Ronald Reagan nyomdokában jár, gyilkossági kísérleteket él túl, miközben egy olyan ideológia ellen harcol, amely az ukránok életének kioltásával és szabadságuk eltiprásával fenyeget.

Ez egy életre szóló szerep – egyesek azt mondanák, „isteni terv”, amely évtizedek óta készülöben volt.

(foxnews.com)

Catherine Ellis¹

Platinajubileum Erzsébet királynő romló egészségi állapota, a királyi családdal szembeni ellenségesség és a gyarmati múltból szóló számvetés közepette

A platinajubileum példa nélküli az angol királyi család életében. Bár történelmi pillanatról van szó, ebben az évben az uralkodó számára nem a legmegfelelőbb időpontban történik annak megünneplése, hogy már hetven éve a trónon ül.

Az ünnepek több kellemetlenséggel esnek egybe: aggodalmakat vált ki a királynő romló egészsége, zajlanak a kampányok, amelyek szeretnék eltávolítani a királynőt államfői tisztségéből, folyik a vita arról, hogy András herceg visszatérjen-e a közéletbe, és felhívások érkeznek a királyi családhoz, hogy kérjen bocsánatot a gyarmatosításban és a rabszolgatartásban játszott szerepért.

¹ Közzétételi nyilatkozat: Catherine Ellis nem áll alkalmazásban, nem működik tanácsadóként, és nincsenek részvényei semmilyen olyan cégnél, illetve szervezetnél, amelyeknek érdekeltége származna ebből a cikkből, továbbá nem kap tőlük anyagi támogatást, és nem hozott nyilvánosságra származó kapcsolatok a tudományos megbízatáson túl.

De a királynőnek nem ez az első *annus horribilis*-e ('szörnyű éve'), és már bebizonyította, hogy képes visszatérni a mélypontról.

A jubileumok döntő fontosságúak a királyi család és a brit nép kapcsolatának megújításának szempontjából. Egyszerre erősítik meg az uralkodó és alattvalói elkülönülését, és próbálják a monarchiát a mindennapi élet részévé tenni.

A királyi jubileumok története

Viktória királynő trónon töltött első 25 évét nem ünnepelte meg jubileumként, mert férje, Albert herceg halála miatt volt gyászban. Viktória 1887-es aranyjubileuma azonban nagyszabású esemény volt, amely megadta az alaphangot a későbbi ünnepségekhez.

Az aranyjubileum Nagy-Britannia birodalmi státuszának megerősítését szolgálta a gyarmatokon élő előkelőségek idelátogatásával, egy Londonon átívelő díszes felvonulással és a Brit Birodalom-szerte rendezett ünnepi eseményekkel.

Viktória királynő rossz egészségi állapotban volt, amikor 1897-ben elérkezett gyémántjubileumának az ideje, de ennek ellenére pompásan megrendezett ünnepségek voltak, és a királynőnek, mint a Brit Birodalom „anyjának” szerepére tették a hangsúlyt.

Nagy-Britannia első ezüstjubileuma 1935-ben V. Györgyhöz kötődik, és ez szolgáltatta a mintát a jelenlegi ünnepségekhez. Uralkodását királyi beszédek, vallási szertartások, londoni felvonulás, és az egész Brit Birodalom és a Nemzetközösség területén zajló ünnepségek fémjelezték.

A nagy gazdasági világválság közepette érte némi kritika a jubileumot, de összességében nagy sikernek számított – egyszerre ígért önfeledt, örömteli szórakozást, másrészt bizonyította Nagy-Britannia világméretű jelentőségét.

Ahogy 1977-ben közeledett II. Erzsébet ezüstjubileuma, felmerült a kérdés, hogy vajon bölcs dolog-e a monarchiát megünnepelni a gazdasági válság, a Walesben, Skóciában és Észak-Írországban elharapódzó nacionalizmus, valamint Nagy-Britannia világszinten igencsak megcsappant jelentősége idején.

Az ezüstjubileum ennek ellenére olyan eseménynaptárral zajlott le, amely a hagyományokat és az egységet helyezte előtérbe bel- és külföldön egyaránt. A királynő az Egyesült Királyság minden részébe elutazott, egy kockázatos észak-írországi utazást is felvállalva, továbbá minden olyan országba ellátogatott, amelynek államfője volt.

A „jubileumi hét” nagy eseményei közé tartozott a szimbolikusan meggyújtott örömtüzek láncolata Nagy-Britannia-szerte, egy királyi hajóút a Temzén és utcabálok ezrei. Mindezek azt szemléltetik, hogy az évforduló képes újra ráirányítani a figyelmet a monarchia stabilitására és legitimitására.

Jelenkori királyi jubileumi ünnepségek

A közelmúltban a királyi jubileumok a hagyományoktól a közösségre összpontosító események felé tolták el a hangsúlyt. 2002-ben az aranyjubileum alkalmat adott a királynőnek arra, hogy megköszönje népének „azt a támogatást és odaadást, amelyet uralkodása alatt kapott tőlük”, miután széles körben bírálat érte a királyi családot Diana walesi hercegnő halálára adott válasza miatt.

A királynő újból körutazásokra indult szerte az Egyesült Királyságban és a volt Brit Birodalom számos részén, ahogy milliók jelentek meg a „jubileumi hétvégén”. A királynő továbbá hajlandónak mutatkozott némi korszerűsítésre is, illetve arra, hogy kapcsolatba lépjen a közönséggel egy ún. „Party at the Palace” (*Palotaparti) popkoncert háziasszonyaként, amelyet több mint 200 millió ember nézett az egész világon, és az elkövetkezendő jubileumok bevett programjává vált.

Az aranyjubileum kudarcát beharangozó és azt a monarchia csökkenő támogatottságával indokoló jóslatok ellenére az ünnepségsorozat sikere tagadhatatlan volt. Egy évtizeddel később a hagyomány és az innováció hasonló keverékével ünnepelték a királynő gyémántjubileumát, amelynek hatására népszerűsége csúcsokat döntött alattvalói körében. Ahogy a királynő közeledik 96. születésnapjához, és csak „könnyebb kötelezettségeket” lát el, nehéz lesz megismételni az effajta ünnepségeket a platinajubileum esetében.

Az ideai évforduló

A királynő személyének népszerűsége továbbra is magasán áll, de a monarchia támogatottsága kezd megcsappanni mind Nagy-Britanniában, mind a Nemzetközösségben.

Az ez évi jubileum nagy feladata, hogy ébren tartsa a tiszteletet a királynő sajátos státusza iránt, és eközben növelje örökösei nyilvános támogatottságát – eddig nem túl biztatóak a jelek.

Vilmos herceg legutóbbi karibi körútja sokkal kevésbé kedvező fogadtatásban részesült, mint Erzsébet korábbi látogatásai. A Nemzetközösség országai, mint például Kanada, a nagyszabású jubileumi ünnepeket rögtönzött megoldásokra épülő, helyi erők szervezte eseményekkel helyettesítették; a jamaicai kormány ezzel szemben elzárkózott az ünnepléstől, a gyarmatosítás és az elnyomás szimbólumának nevezve a jubileumot.

Vilmos elismerte, hogy útja „élesebb megvilágításba helyezett a múlttól és a jelenről szóló kérdéseket”, de az ideai eseménynap

nem a Nagy-Britannia gyarmati múltjával való leszámolásról szól, bármennyire is szükséges az.

Ehelyett a platinajubileum ünnepei azokból a hagyományokból fognak meríteni, amelyek az 1800-as évek elejétől kezdve az uralkodók támogatását szolgálták: ezek között van az örömtűzek meggyújtása, a jubileumi érmek átadása (Jubilee medals), egy ünnepi jubileumi – hosszú – hétvége (Jubilee Weekend) és a pazar platina parádé (Platinum Pageant).

Az új és a régi összetalálkozása jellemzi majd a közösség-központúbb rendezvényeket, mint például a nagyszabású jubileumi ebédet (Big Jubilee Lunch), a királynő tiszteletére rendezett faültető versenyt (Queen's Green Canopy, a 'királynő zöld lombkoronája') és a platina pudingkészítő versenyt (Platinum Pudding Competition).

A hagyományok és az újdonságok fenti kombinációja jól szolgálta a királynőt a korábbi jubileumok során. Ismét sikereket hozhat.

(The Conversation)

E SZÁMUNK SZERZŐI

Bognár Bulcsu szociológus, PPKE BTK-TÁTK, Nagymaros

Bólya Anna Mária, az MMA Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet tudományos munkatársa, a Magyar Táncművészeti Egyetem egyetemi docense, Budapest

Cseresnyés Márk nyelvész, szerkesztő, kommunikációs szakember, művészetmenedzser, Budapest

Hágen András tanár, Bereczki Máté Mezőgazdasági és Élelmiszeripari Technikum, Szakképző Iskola, Baja

dr. Iványi Márton Pál, PhD, kommunikációkutató, Szentendre

dr. Kapronczay Károly egyetemi tanár, történész, az MTA doktora, Budapest

Karkusz Patrik Dániel filozófus, pszichológus, a Debreceni Egyetem Filozófia Intézetének doktori hallgatója; Debrecen

László Andor tanár, Szárliget

dr. Prugberger Tamás, az MTA doktora, professor emeritus, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar; Budapest

dr. habil. Váradi Judit zongoraművész, egyetemi docens, Debreceni Egyetem Zeneművészeti Kar, az MMA MMKI megbízott kutatója; Debrecen

TARTALOMJEGYZÉK

Prugberger Tamás: Az orosz–ukrán háború neuralgikus kérdései 1

SZÁZADOK

Kapronczay Károly: Véraldozatok az Alpok vidékén –
Olaszország az első világháborúban. 15

Iványi Márton: „Egyazon levegőt lélegezve Ohriddal...” –
az (ó)szláv nyelvi probléma a római városi kultúra
és műveltség balkáni folytonossága tekintetében. 22

László Andor: Miénk itt a tér
A pesti Széchenyi-liget tündöklése és bukása a 19. században 37

Hágen András: A háborúk modellezése. Matematika a hadviselésben. 49

MŰHELY

Bognár Bulcsu: Vezérkultusz és szekularizált hitek
Vallásosság, értékválasztás és politikai preferenciák Magyarországon 55

Karkusz Patrik Dániel: Schopenhauer művészetfilozófiája 76

Váradi Judit: Zeneoktatás távhangolásban 87

Bólya Anna Mária: Utak, irányok a hazai táncéletben
Pandémia előtti elmélkedés a magyar táncművészetről 103

NAPLÓ

Cseresnyés Márk: Európa zárójelbe téve 115

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

Ivan Kolpakov: A tegnap manipulálása (118) *Francis P Sempa*: Atomsztyeppe (123) *Michael McGonigle*: Ronald Reagan nélkül nem létezne Vologymir Zelenszkij (125) *Catherine Ellis*: Platinajubileum Erzsébet királynő romló egészségi állapota, a királyi családdal szembeni ellenségesség és a gyarmati múlttól szóló számvetés közepette (126)

KÉPEK

F. Farkas Tamás grafikái (21, 48, 114, 117)

Tisztelt Előfizetőink!

A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat 1841-ben jött létre a tudományos ismeretek népszerűsítésére, a magyar társadalom tudásszintjének emelésére. Ennek szolgálatában indította el a Társulat sok évtizede ismeretterjesztő folyóiratait, melyek nélkülözhetetlenek váltak az utóbbi fél évszázad iskolai oktatásában, a tudományos igényű, korszerű ismeretközlésben. A természettudományi és társadalomtudományi tudás terjesztése céljából, mindent megteszünk annak érdekében, hogy lapjaink minél szélesebb közönséghez és minél kedvezőbb áron jussanak el. Ezt szolgálja 2022. évi akciónk, melynek keretén belül a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat által kiadott lapok – az Élet és Tudomány, a Természet Világa és a Valóság – együtt kedvezményesen fizethetők elő. Célunk, hogy Előfizetőink minél kisebb ráfordítással jussanak hozzá a tudomány legújabb eredményeihez, több lap együttes előfizetése csökkenti az Önök eddigi költségeit.

A következő előfizetői csomagokat ajánljuk:

Élet és Tudomány, Természet Világa és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 39 960 Ft helyett 28 080 Ft

Fél évre: 20 760 Ft helyett 14 850 Ft

Élet és Tudomány és Természet Világa együttes előfizetés:

Egy évre: 30 240 Ft helyett 22 680 Ft

Fél évre: 15 900 Ft helyett 12 240 Ft

Élet és Tudomány és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 30 240 Ft helyett 22 680 Ft

Fél évre: 15 660 Ft helyett 12 240 Ft

Természet Világa és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 19 440 Ft helyett 12 960 Ft

Fél évre: 9960 Ft helyett 6840 Ft

Akciónk a 2022. évre szóló, egyéves és féléves előfizetésekre érvényes!

A Valóság előfizetése egy évre: 9720 Ft; fél évre: 4860 Ft.

A TIT-lapok előfizethetők a Magyar Posta Zrt.-nél:

- személyesen a postahelyeken és a kézbesítőnél
 - telefonon: +36-1-767-8262
- e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu
- interneten: eshop.posta.hu
- levélben: MP Zrt., 1900 Budapest

A 2017. évi és az azelőtti lapszámaink kedvezményesen, 250 forintos áron vásárolhatók meg a szerkesztőségben.

Ára: 900 Ft • Előfizetéssel: 810 Ft

